

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гуманітарний факультет

Кафедра філології

**МОВНА СТІЙКІСТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ БІЛІНГВІВ
(УКРАЇНСЬКА/РОСІЙСЬКА МОВИ) СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Студентки IV курсу

групи ГФІ 17/Б

Христини Кобко

Наукова керівниця:

кандидатка філол. наук,

доцентка кафедри філології

Наталія Цісар

Львів 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I.....	8
МОВНІ ІДЕОЛОГІЇ В УМОВАХ ДВОМОВНОСТІ (БІЛІНГВІЗМУ).....	8
1.1. Білінгвізм. Його індивідуальні та суспільні виміри.....	8
1.1.1. Індивідуальний білінгвізм.....	8
1.1.2. Суспільний білінгвізм.....	11
1.2. Вибір мови в умовах двомовності.....	15
1.2.1. Перемикання кодів як особливість білінгвальної мовленнєвої поведінки.....	15
1.2.2. Вибір мови як акомодация.....	21
1.2.3. Мовна стійкість: проблема визначення та кодифікації терміна.....	25
1.3. Ідентичність та її зв'язок з мовою.....	28
1.4. Мовні ідеології та їх взаємодія у ситуаціях білінгвізму.....	33
1.4.1. Рідна мова.....	36
1.4.2. «Чиста» мова.....	38
1.4.3. Етнолінгвістична ідеологія: відповідність мови й етносу.....	40
РОЗДІЛ II.....	44
ВИБІР МОВИ, МОВНА СТІЙКІСТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ БІЛІНГВІВ (УКРАЇНСЬКА/РОСІЙСЬКА МОВИ).....	44
2.1. Суспільно-політичний контекст мовної ситуації в Україні.....	44
2.2. Методологія та матеріал дослідження.....	47
2.3. Структурні та змістові особливості інтерв'ю.....	49
2.4. Соціодемографічний опис учасників дослідження.....	54
2.5. Мовний репертуар та рідна мова респондентів.....	55

2.6. Оцінні судження щодо української та російської мов	59
2.7. Зв'язок мови та домену комунікації.....	62
2.7.1. Мова сім'ї.....	62
2.7.2. Мова освіти.....	62
2.7.3. Мова роботи.....	64
2.7.4. Мова неформального спілкування (поза сім'єю).....	65
2.8. Вибір мови: моделювання ситуацій	66
2.9. Спонування до перемикавання коду. Неакомодативний білінгвізм.....	70
2.9.1. Спонування до перемикавання коду.....	71
2.9.2. Неакомодативний білінгвізм.....	73
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	79
ДОДАТКИ.....	84
Додаток 1. Питання для інтерв'ю.....	84
Додаток 2. Використані транскрипційні позначення.....	88
Додаток 3. Транскрипції інтерв'ю	90
Інтерв'ю 1.....	90
Інтерв'ю 2.....	102
Інтерв'ю 3.....	109
Інтерв'ю 4.....	122
Інтерв'ю 5.....	132
Інтерв'ю 6.....	147
Інтерв'ю 7.....	157
Інтерв'ю 8.....	167
Інтерв'ю 9.....	181
Інтерв'ю 10.....	194

ВСТУП

Мовну ситуацію в Україні нерідко окреслюють з перспективи українсько-російської двомовності — як у науковій літературі, так і в публічному дискурсі. Як вихідну точку для аналізу сучасної мовної ситуації беруть обставини функціонування обох цих мов за часів СРСР. Хоч, поза сумнівом, радянська мовна політика значною мірою заклала основи теперішньої мовної ситуації, та водночас зі здобуттям незалежності з'явилася низка нових політичних, соціальних та культурних чинників, які спричинили зміщення й трансформацію колишньої ієрархії та функціонального розподілу між українською та російською мовами. Із найновіших на момент написання цієї роботи віх мовного планування в Україні варто згадати Закон про функціонування української мови як державної (статусне планування) та оновлений Український правопис 2019 року (корпусне планування), а також — як суспільно-політичне тло — події Революції Гідності 2013-2014 рр. та російсько-української війни, яка триває досі.

Особливо показовим щодо цих змін є молоде покоління українців, які сформулювалися як особистості за часів незалежності і зараз як активні громадяни формують суспільне і мовне обличчя України. Аналіз їхніх мовних практик та ідеологій може підказати, в якому напрямку мовна ситуація в Україні розвиватиметься надалі. Ця робота наразі є одною з небагатьох, що розглядають таку мовну ситуацію в межах якісного дослідження на матеріалі інтерв'ю з двомовною молоддю. Саме в цьому полягає **актуальність** роботи.

Мета дослідження: з'ясувати особливості двомовності (українська/російська мови) серед молодих громадян України, зокрема способи й мотивації перемикання мовних кодів, а також на їхньому прикладі дослідити зв'язок мови та ідентичності.

Для досягнення цієї мети поставлено такі дослідницькі **завдання:**

- окреслити основні теоретичні поняття, релевантні для опису двомовних ситуацій: білінгвізм (індивідуальний та суспільний), перемикання мовних кодів, акомодация, мовна стійкість, ідентичність, мовні ідеології;
- згідно з обраними поняттями схарактеризувати мовну ситуацію в сучасній Україні;
- сформувати корпус даних для якісного дослідження: обрати групу учасників, укласти питання для дослідницького інтерв'ю та провести інтерв'ю з учасниками;
- провести якісний аналіз отриманих даних за ключовими поняттями (ідентичність, ставлення до мов і мовні ідеології) та типами мовної поведінки (вибір мови, перемикання кодів, акомодация, неакомодативний білінгвізм);
- зробити висновки щодо тенденцій мовної поведінки у межах групи респондентів;
- узагальнити результати та спробувати спрогнозувати ймовірний подальший розвиток мовної ситуації в Україні.

Активну двомовну поведінку, що виявляється у ситуативному перемиканні мовних кодів, розглянуто зокрема з перспективи теорії акомодации та теорії маркованості. Застосовано поняття мовної стійкості як характеристику мовленнєвої поведінки білінгвів. У роботі присутній наскрізний аналіз мовних ідеологій, що зумовлюють вибір мови.

Об'єктом дослідження є матеріали інтерв'ю з білінгвами (українська та російська мови), **предметом** — українсько-російський білінгвізм та особливості мовної поведінки двомовців, зокрема вибір мови, перемикання кодів, акомодация чи відмова від неї, мовні ідеології. Основними **методами**, використаними у дослідженні, є інтерв'ювання (збір даних про мовну поведінку учасників дослідження через соціолінгвістичне інтерв'ю), дискурс-аналіз (транскрибування,

опрацювання й аналіз усного мовлення респондентів), описовий метод (систематизація, класифікація та інтерпретація отриманих даних).

Теоретичною базою роботи є праці європейських та американських лінгвістів (зокрема У. Вайнрайх, Дж. Фішман, Ч. Фергюсон, Дж. Гамперз, В. Фолі, П. Гарднер-Клорос, К. Маєрс-Скоттон, Дж. Джозеф, Л. Біланюк та інші), що стосуються соціолінгвістичної проблематики (білінгвізм, перемикання кодів, мовні контакти, ідентичність, мовні ідеології тощо), а також праці українських мовознавців відповідної тематики (зокрема Л. Масенко та Г. Яворської). **Матеріалом** дослідження є інтерв'ю з молодими двомовними громадянами України, проведені у лютому 2021 року.

Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку літератури та додатків.

У **першому розділі** розглянуто низку теоретичних понять, які можна застосувати для аналізу мовної ситуації в Україні та мовної поведінки осіб-білінгвів. У підрозділі 1.1 наведено визначення та класифікації поняття «білінгвізм» з індивідуальної та суспільної точки зору. У підрозділі 1.2 розглянуто особливості вибору мови у білінгвальних ситуаціях та відповідні типи поведінки: перемикання мовних кодів, акомодация та мовна стійкість. У підрозділі 1.3 окреслено концепт ідентичності та вказано на його зв'язок із мовою. У підрозділі 1.4 подано визначення поняття «мовні ідеології» й розглянуто низку обраних ідеологій, що є релевантними для української мовної ситуації: визначення чи вибір рідної мови; ідея «чистої» мови; етнолінгвістична ідеологія.

У **другому розділі** проведено якісний аналіз матеріалів дослідження. У підрозділі 2.1 окреслено загальний суспільно-політичний контекст, що має вплив на сучасну мовну ситуацію в Україні. Надалі докладно розглянуто методологію й матеріал дослідження (підрозділ 2.2) та структуру й особливості дослідницького інтерв'ю (підрозділ 2.3). Наступні частини розділу присвячені якісному аналізу отриманих даних: соціодемографічний опис респондентів (підрозділ 2.4), мовний

репертуар та рідна мова учасників дослідження (підрозділ 2.5), оцінні судження щодо української та російської мов (підрозділ 2.6), зв'язок мови й домену комунікації (підрозділ 2.7), вибір мови в умовах змодельованих ситуацій (підрозділ 2.8) та випадки неакомодативного білінгвізму і спонукання до перемикання мовного коду (підрозділ 2.9).

РОЗДІЛ І

МОВНІ ІДЕОЛОГІЇ В УМОВАХ ДВОМОВНОСТІ (БІЛІНГВІЗМУ)

1.1. Білінгвізм. Його індивідуальні та суспільні виміри

Білінгвізмом (двомовністю) називають використання двох мов індивідом чи мовною спільнотою^{1 2}. Коли мов більше, ніж дві, використовують термін «мультилінгвізм» або ж уживають термін «білінгвізм» у розширеному значенні використання двох і більше мов. Існує дві основні перспективи дослідження білінгвізму: психологічна перспектива розглядає співіснування двох мов у свідомості індивіда (передусім у межах психолінгвістики), тоді як соціологічна перспектива зосереджується на співіснуванні мов у межах чи на межах спільнот (соціолінгвістика, лінгвістична антропологія).

1.1.1. Індивідуальний білінгвізм

Базове визначення білінгвізму як співіснування двох мов — напрочуд широке й потребує уточнення, аби бути застосовним для досліджень. Існують різні позиції щодо того, яких саме осіб можна вважати білінгвами. Постають питання: якими саме мають бути відносини між двома мовами, час, послідовність і спосіб їх засвоєння, рівень володіння кожною з мов тощо.

Відповідно до цих обставин випадки співіснування двох чи більше мов класифікують по-різному. Найпоширеніші критерії такі:

- Відносна компетенція: збалансований білінгвізм — однакова компетенція в обох мовах, та домінантний (незбалансований) білінгвізм, коли одна з мов домінує над іншою.

¹ Swann Joan, Deumert Ana, Lillis Theresa, Mesthrie Rajend. *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004, с. 27

² Походження терміна стисло підсумовує Лариса Масенко: «Термін *білінгвізм* походить від лат. *bi* «два» і *lingua* «мова». У синонімічному значенні вживається український термін *двомовність*» (Масенко Лариса. *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2010, с. 97)

- Вік засвоєння мови: ранній білінгвізм — засвоєння обох мов з дитинства, пізній білінгвізм стосується осіб, що стали двомовними у старшому віці.
- Послідовність: одночасний та послідовний білінгвізм — відповідно засвоєння обох мов паралельно або ж одної після іншої.
- Вжиток мови: активний білінгвізм — застосування обох мов у повсякденному житті, пасивний — присутня компетентність у двох мовах, але активно використовується лише одна з них³.

Існують різні розуміння того, які саме з цих критеріїв є визначальними для «справжнього» білінгвізму. Відповідно існують різні способи окреслити поняття «білінгвізм», при цьому визначення часто перебувають між двох протилежних полюсів⁴. З одного боку, поширеним (і напрочуд вимогливим) є визначення Леонарда Блумфілда, який стверджував, що білінгв — це особа, що рівною мірою володіє двома чи більше мовами на рівні рідномовця⁵ (про розуміння поняття «рідна мова» і про те, чому таке окреслення є проблематичним, ітиметься далі в цьому розділі). Тобто йдеться про збалансованих білінгвів із високим рівнем компетенції в обох мовах. З іншого боку, існують інтерпретації, згідно з якими будь-який, навіть початковий, рівень володіння другою мовою вже достатній для того, щоби вважати особу білінгвом. Як приклад такого погляду Р. Аппель та П. Мюйскен наводять означення Джона Макнамара, згідно з яким двомовною можна вважати особу, яка на додачу до першої мови має навички другої мови принаймні в одній із модальностей — читання, слухання, письмо або говоріння⁶. Втім, жодне з цих визначень не є задовільним у контексті соціолінгвістичних досліджень. Визначення Макнамара означало б, що білінгвом є кожна особа, яка, скажімо, коротко вивчала іноземну мову у школі. Хоча й справді в сучасному світі виключна одномовність і відсутність контакту з іншими мовами — радше виняток, ніж

³ De Groot Annette M. B. *Language and Cognition in Bilinguals and Multilinguals: An Introduction*. New York — Hove: Psychology Press, 2011, с. 4

⁴ Appel René, Muysken Pieter. *Language Contact and Bilingualism*. Amsterdam: Amsterdam University Press (Amsterdam Academic Archive), 2006, с. 2-3

⁵ Bloomfield Leonard. *Language*. New York: Henry Holt and Company, 1933, с. 56

⁶ Appel R., Muysken P. *Language Contact and Bilingualism*, с. 2-3

правило, та настільки широке визначення фактично нівелює потребу в будь-якому визначенні, адже під нього підпала б більшість світового населення. Окрім того, в межах такого означення все одно знадобилась би внутрішня класифікація, адже двомовність, зрозуміла настільки широко, не є однорідним явищем і по-різному виявляється у мовленнєвій поведінці залежно від того, наскільки «глибоко двомовною»⁷ є особа. Натомість Блумфілдове визначення звужує двомовність до випадків так званого збалансованого білінгвізму, який сам по собі є досить рідкісним. Адже навіть якщо особа засвоює з дитинства одночасно дві мови й володіє ними як рідними, то з часом одна з мов стає домінантною, або ж відбувається функціональна спеціалізація цих мов, яка своєю чергою призводить до нерівномірного розвитку компетенцій в обох мовах.

Існує також соціологічне визначення Уріеля Вайнрайха, згідно з яким білінгвом вважається особа, яка регулярно й почергово використовує дві або більше мов⁸. Таке окреслення займає проміжну позицію між двома «крайніми» визначеннями білінгвізму, оминає проблематичний вимір мовних компетенцій і зосереджується натомість на повсякденній мовній практиці.

Визначення Вайнрайха все ще є доволі широким і базовим, але має низку переваг. Воно фокусує увагу не на абстрактній мовній компетенції, виміряти яку об'єктивно дуже важко, а на реальній мовній поведінці. Отож, критерієм «достатнього» рівня володіння мовою стає вже сама здатність регулярно використовувати її у спілкуванні наперемін із якоюсь іншою мовою. Ця концепція виводить за межі розгляду проблемні випадки на зразок пасивного білінгвізму: безумовно, це спрощення, але воно особливо продуктивне для досліджень суспільного білінгвізму.

⁷ Joseph, John Earl. *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, с. 184

⁸ Weinreich Uriel. *Languages in Contact: Findings and Problems*. London — The Hague — Paris: Mouton & Co., 1966, с.

У межах цієї роботи поняття білінгвізму тлумачитиметься саме у вайнрайхівському сенсі, тобто передусім як активна двомовна поведінка індивіда чи групи індивідів.

1.1.2. Суспільний білінгвізм

Білінгвізм може бути особливістю не лише окремої особи, а й спільноти мовців чи цілого суспільства, у якому співіснують дві чи більше мов. Суспільна двомовність може виявлятися у різних формах. Зокрема Р. Аппель і П. Мюйскен наводять три базові моделі білінгвізму в суспільстві:

1. В межах суспільства є дві одномовні групи, кожна з яких відповідно спілкується своєю мовою, і порівняно невелика група індивідів — посередників між цими групами, які володіють обома мовами. Такий мовний розподіл характерний для колоніальних ситуацій.

2. Ціле суспільство є двомовним, тобто всі чи майже всі індивіди в ньому володіють обома мовами.

3. В межах суспільства є дві групи: одна є одномовною, інша — двомовною, тобто володіє власною мовою і додатково мовою першої спільноти. Такий розподіл характерний для випадків, коли впливова еліта послуговується іншою мовою, аніж решта населення, і може залишатися одномовною, тоді як підлегла більшість додає до свого мовного репертуару ще й цю офіційну/престижну мову⁹.

Низка дослідників дотримуються погляду, що про суспільний білінгвізм можна говорити лише умовно. У. Вайнрайх виводить суспільний білінгвізм від індивідуального: полем розгортання мовного контакту як головного чинника виникнення білінгвізму є сам двомовний індивід, його психіка, в якій взаємодіють дві мови¹⁰. Вільям Маккей стверджує, що про білінгвізм доцільно говорити саме на індивідуальному рівні, а білінгвальну спільноту розглядає як «залежну групу

⁹ Appel R., Muysken P. *Language Contact and Bilingualism*, с. 1-2

¹⁰ Weinreich U. *Languages in Contact*, с. 71

індивідів, які мають причини на те, щоб бути двомовними»¹¹. На думку дослідника, самодостатня мовна спільнота не має потреби у двох мовах: згідно з принципом мовної економії, доцільним є обрати одну мову й відмовитися від іншої. Необхідною передумовою існування двомовних груп є наявність одномовних спільнот, які перебувають у контакті — саме на їх помежів'ї й виникає суспільний білінгвізм¹². Схожі ідеї розвиває й українська соціолінгвістка Л. Масенко. На її думку, суспільний білінгвізм є нестійким, тимчасовим явищем, яке у перспективі призводить до відмови від однієї з мов на користь іншої або ж спричиняє розкол суспільства на окремі групи за мовною ознакою¹³.

У розгляді двомовних ситуацій у суспільстві неможливо не згадати про концепцію **диглосії** Ч. Фергюсона¹⁴. Це впливова й досить зручна теоретична модель, яка зосереджується на аналізі ситуацій, коли в одному суспільстві співіснують дві чи кілька мов, між якими існує чіткий функціональний розподіл, зазвичай за принципом ієрархії. Ключовим у цій концепції є розрізнення між «високими» і «низькими» мовними варіантами (*high / low variety*), причому може йтися як про дві різні мови, так і діалекти тої самої мови — зокрема коли протиставляють локальний діалект і літературний стандарт, як, наприклад, стандартна німецька (*Hochdeutsch*) і швейцарська німецька (*Schweizerdütsch*) у Швейцарії. Основними критеріями протиставлення мов у диглосній ситуації є функція та престиж: «висока» мова переважно вживається в офіційній сфері, суспільно-політичному житті, освіті тощо, тоді як «низька» мова залишає за собою неформальне спілкування, зокрема домашню сферу. Обидві мови чітко протиставлені за функціями і не є взаємозамінними у відповідних сферах вжитку. Як додаткові критерії розрізнення Фергюсон наводить наявність впливової літературної спадщини, спосіб засвоєння мови (в сімейному контексті чи через формальну освіту), стандартизацію та низку протиставлень на рівні мовної системи

¹¹ Mackey William F. The Description of Bilingualism // *Canadian Journal of Linguistics* 7, 1962, с. 51–85. Цитата за передруком: *The Bilingualism Reader* / Wei, Li (ред.) London — New York: Routledge, 2000, с. 22 (переклад з англійської — Х. К.)

¹² там само

¹³ Масенко Л. *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010, с. 100

¹⁴ Ferguson Charles A. Diglossia // *WORD* 15 (2), 1959, с. 325–340

(граматика, лексика, фонологія тощо). Ще однією важливою ознакою диглосної ситуації є її відносна стабільність: за наявності чіткого функціонального взаємодоповнення між мовами ця ситуація може залишатися стійкою упродовж століть.

Концепція Ч. Фергюсона описує лише один з багатьох можливих сценаріїв суспільної двомовності. Проте вона пропонує низку критеріїв, які є застосовними й поза строго диглосними ситуаціями (зокрема престиж і розподіл мовних функцій), а окрім того, доводить, що не всі випадки суспільного білінгвізму є нестійкими й тяжіють до одномовності, як стверджували попередньо згадані дослідники (В. Маккей, Л. Масенко).

Низка мовознавців вживає термін «диглосія» у розширеному сенсі на позначення суспільної двомовності загалом, пропонуючи зберегти термін «білінгвізм» для позначення індивідуальної двомовності. Зокрема схожого погляду дотримувався Дж. Фішман. Дослідник розширив класичне Фергюсонове визначення диглосії, маючи на увазі під цим терміном співіснування двох функціонально диференційованих мов. Дж. Фішман запропонував класифікацію двомовних ситуацій за критерієм співіснування диглосії та білінгвізму:

1. Диглосія + білінгвізм: практично все населення володіє двома мовами, між цими мовами є чіткий функціональний розподіл.

2. Диглосія без білінгвізму: у межах суспільства є кілька виразно розділених соціальних груп, кожна з яких використовує свою мову — наприклад, коли еліта / панівна група розмовляє однією мовою, а решта населення — іншою, тобто ці дві групи не творять цілісної мовної спільноти, хоч можуть бути об'єднані в межах держави.

3. Білінгвізм без диглосії: почергове вживання двох мов без розрізнення за функцією (зокрема внаслідок стирання раніше наявного функціонального розрізнення) — виникає під час зіткнення двох мов у випадках суспільних змін; це

нестійка ситуація, яка переважно спричиняє надання переваги одній з мов коштом іншої або ж утворення мішаного мовного варіанту.

4. Не білінгвізм і не диглосія — замкнуті одномовні спільноти, які не зазнають впливу мовного контакту; такі випадки дуже рідкісні на практиці¹⁵.

Л. Масенко зазначає, що українсько-російський білінгвізм часів СРСР можна було б класифікувати як диглосію, адже ці дві мови були виразно протиставлені як панівна й престижна (російська) та підлегла й факультативна (українська)¹⁶. Такий випадок близький до першого типу (білінгвізм + диглосія) за класифікацією Дж. Фішмана — з поправкою на те, що в радянські часи повний перехід на російську заохочували, тож білінгвізм нерідко ставав пасивним або й перетворювався в російську одномовність. Наслідком такого розвитку мовної ситуації й стала переважна російськомовність українських Сходу та Півдня. На сучасному етапі соціально-політичного розвитку, тобто в умовах незалежності України, можна спостерігати тенденцію переходу першого типу суспільної двомовності у третій (білінгвізм без диглосії): наявні раніше ієрархічні стосунки між обома мовами стають неактуальними, відбувається динамічний перерозподіл функцій і сфер уживання української та російської мов, а доки ця ситуація нестабільна, є тенденція до змішування мов і вживання гібридних мовних варіантів. Імовірно, що з подальшим утвердженням статусу української мови як єдиної державної й відповідно престижної та обов'язкової, диглосія може повернутися в оберненому вигляді: українська стане "високою", панівною мовою, тим часом як російській на рівні з іншими мовами меншин залишиться сфери неформального й домашнього вжитку. Проте питання ймовірної наявності диглосії в українському мовному просторі та подальшого розвитку мовної ситуації вимагає ґрунтовнішого дослідження.

¹⁵ Fishman Joshua A. Bilingualism With and Without Diglossia; Diglossia With and Without Bilingualism // *Journal of Social Issues* 23(2), 1967, с. 29–38 (передрук: *The Bilingualism Reader* / Wei, Li (ред.). London — New York: Routledge, 2000, с. 74-81)

¹⁶ Масенко Л. *Нариси з соціолінгвістики*, с. 102

1.2. Вибір мови в умовах двомовності

1.2.1. Перемикання кодів як особливість білінгвальної мовленнєвої поведінки

Під час контакту двох і більше мов виникають різні рівні взаємодії між цими мовами у мовленні індивідів-білінгвів.

Найпростішим видом мовного контакту є запозичання: частіше воно відбувається на лексичному рівні, за умови більшої міри впливу одної мови на іншу можуть запозичуватися риси морфології й граматики. Також можуть з'являтися кальки й перенесення синтаксичних взірців одної мови на іншу. Втім, хоч такий вплив починається з мовлення білінгвів, його наслідки можуть поширитися й у мовленні монолінгвів. Тобто мовець не обов'язково мусить володіти другою мовою як цілісною системою, щоб вживати запозичення з неї.

Натомість білінгвальне мовлення часто передбачає динамічну й постійну взаємодію двох мовних систем. Воно становить континуум, для характеристики якого зручною є трирівнева класифікація П. Ауера:

1. Перемикання кодів — почергове використання двох мов, протиставлення яких сприймається мовцями як значуще.
2. Змішування мов — поєднання елементів обох мов, змістове протиставлення між якими затирається.
3. Фузія мов виникає тоді, коли у змішаній мовній формі елементи кожної з залучених мов набувають певного граматичного значення, тобто вибір елементів тої чи іншої мови вже не є довільно-граматичним, а зумовлений структурно¹⁷.

З усіх цих рівнів взаємодії **перемикання кодів** як найбільш довільна й змістово диференційована форма білінгвального мовлення найкраще надається для

¹⁷Auer Peter. From Codeswitching via Language Mixing to Fused Lects: Toward a Dynamic Typology of Bilingual Speech // *International Journal of Bilingualism* 3 (4), 1999, с. 309–332

дослідження функціонального розподілу між мовами, тож саме про перемикання кодів переважно йтиметься надалі.

У соціолінгвістиці **кодами** вважаються мовні варіанти, які різняться структурно і/або стилістично та сприймаються самими мовцями, що ними володіють, як різні способи мовлення. Може йтися про окремі мови, діалекти чи стильові реєстри в межах тої самої мови¹⁸. У цій роботі основну увагу присвячено двом мовним кодам — українській та російській мовам.

Варто зазначити, що окрім перемикання кодів, інші форми білінгвального мовлення, описані у класифікації П. Ауера, теж присутні в українському мовному просторі. Зокрема різні види українсько-російського мішаного мовлення, відомі під загальною назвою «суржик», Лада Біланюк залічує до проявів змішування мов чи мовної фузії¹⁹. Наявність і широка розповсюдженість цих форм мовлення ускладнює проведення чіткої межі між українською і російською мовами як окремими мовними кодами. Часом суржик сприймається і функціонує як самостійний код, що контрастує з «чистою» українською чи російською мовою. Проте у межах цієї роботи задля глибокого розкриття питання братимемо до розгляду лише змістовний контраст української та російської мов, натомість суржик у такому контексті потребує подальшого дослідження.

Чинники, які впливають на те, в яких ситуаціях і яким чином відбувається перемикання кодів, вслід за дослідницею П. Гарднер-Клорос можна розділити на три основні групи:

1. Соціальні — загальносоціальні фактори, що не залежать від конкретних мовців і конкретних ситуацій: поняття про престиж, владні ієрархії, асоціація конкретних мовних кодів з відповідними спільнотами тощо.

¹⁸ Woolard Kathryn A. Codeswitching // *A Companion to Linguistic Anthropology* / Duranti, A. (ред.). Malden — Oxford — Carlton: Blackwell Publishing, 2004, с. 74

¹⁹ Bilaniuk Laada. A Typology of Surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian Language // *International Journal of Bilingualism* 8 (4), 2004, с. 415

2. Індивідуальні — фактори, що безпосередньо стосуються мовців: їхня особиста і групова ідентичність, їхні цінності, ідеології, сприйняття себе та інших.

3. Ситуаційні — фактори в межах самої розмови, у якій виникає перемикування кодів, тобто контекст окремої ситуації²⁰.

У реальних ситуаціях мовлення ці фактори не завжди можливо розмежувати через те, що всі вони перебувають у динамічному взаємозв'язку. Так, поняття про відносний престиж тої чи іншої мови, що належить до групи соціальних факторів, часто певною мірою інтерналізується як мовна ідеологія окремого індивіда, а конкретна комунікативна ситуація стає місцем зіткнення і взаємодії таких індивідуальних ідеологій.

Важливим у дослідженнях перемикування кодів є розрізнення між ситуативним та розмовним (метафоричним) перемикуванням коду, що його впровадив Джон Гамперз²¹. Це розрізнення базується на залежності коду й мовленнєвої події (speech event), яку характеризують такі позамовні фактори, як контекст, мета, тематика, учасники розмови й стосунок між ними тощо. **Ситуативне перемикування кодів** (situational code switching) пов'язане зі зміною мовленнєвої події. Може йтися про окремі ситуації, в яких доречною є лише та чи інша мова, або ж сам перехід з одної мови на іншу сигналізує про перетворення поточної мовленнєвої події на іншу — наприклад, зміна тематики чи рівня формальності, при цьому учасники розмови свідомі цієї зміни й вимог, які нова ситуація на них покладає²². Наприклад, в інтерв'ю, проведених для нашого дослідження, часто йшлося про вибір мови в контексті загальноосвітніх шкіл: на перервах учні та вчителі спілкуються між собою російською, а під час уроків (особливо якщо це уроки української мови чи літератури) вчителі ініціюють

²⁰ Gardner-Chloros Penelope. Sociolinguistic Factors in Code-Switching // *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching* / Bullock Barbara E., Toribio Almeida Jacqueline (ред.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, с. 98-99

²¹ Blom Jan-Petter, Gumperz John J. Social Meaning in Linguistic Structure: Code-Switching in Norway // *Directions in Sociolinguistics* / Gumperz, John J., Hymes, Dell (ред.). New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972, с. 407-434 (передрук: *The Bilingualism Reader* / Wei, Li (ed.) London — New York: Routledge, 2000, с. 102-126)

²² Woolard K. A. Codeswitching, с. 75

перехід на українську мову²³. Натомість розмовне перемикання кодів (conversational code switching), у деяких працях Дж. Гамперза назване ще метафоричним, не сигналізує жодної фундаментальної зміни мовленнєвої події і/або стосунку між співрозмовниками²⁴. В такому разі перемикання коду відбувається в меншому масштабі — в межах того самого висловлювання, часто навіть в межах речення. Вживання того чи іншого мовного коду функціонує як посилання на певний соціальний контекст, роль чи тему, з якою цей код переважно асоціюється, і через це вносить додаткове значення у висловлювання. Таким чином, сама мова стає соціальним маркером²⁵ на рівні з уживанням певних форм ввічливості, звертання на «ти» чи на «Ви» тощо.

Дж. Гамперз розвинув цю ідею, запропонувавши розрізнення двох типів мовних кодів: «ми-код» («we-code») і «вони-код» («they-code»). Перший вид коду асоціюється з більш приватними, неформальними контекстами й слугує виявом групової солідарності, тоді як другий — з офіційними й менш особистими ситуаціями, скажімо, з державною й професійною сферою, і функціонує як вияв ієрархії й дистанції. Типовим прикладом такого розрізнення є мова етнічної меншини, що використовується суто в межах цієї спільноти, як «ми-код», і панівна мова більшості як «вони-код»²⁶. Цю схему неважко накласти на мовну ситуацію в Україні. За радянських часів, коли російська мова була переважною мовою державного управління, освіти, культури тощо, вона функціонувала як загальний «вони-код», більш доречний для формальної, деперсоналізованої комунікації, тим часом як українська мова (попри формальний статус офіційної в Українській РСР) мала обмежений вжиток у цих сферах, тож за нею залишалися ситуації, типові для «ми-коду» — домашній, сімейний контекст. За часів незалежності України, відколи єдиною державною мовою стала українська, обидва коди частково змінили функції: російська мова функціонує як внутрішньогруповий код солідарності, тоді

²³ Додаток 3.5

²⁴ Woolard K. A. Codeswitching, с. 76

²⁵ Foley William A. *Anthropological Linguistics: An Introduction*. Malden — Oxford — Carlton: Blackwell Publishers, 1997, с. 333

²⁶ Gumperz John J. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. с. 66

як українська дедалі більше асоціюється з державною сферою й публічним простором, як це підтверджують і учасники нашого дослідження²⁷.

У соціолінгвістичних та лінгвоантропологічних дослідженнях у контексті білінгвізму ситуативне перемикання кодів зближується за змістом і визначенням із **вибором мови** (language choice)²⁸ та часто асоціюється із ситуаціями диглосії. Натомість термін «перемикання кодів» уживається у звуженому значенні розмовного перемикання кодів, що відбувається у межах того самого висловлювання. Саме в такому сенсі розумів перемикання кодів і П. Ауер, чия класифікацію білінгвального мовлення згадано вище.

У межах цієї роботи увага присвячена передусім ситуативному перемиканню кодів, натомість розмовне перемикання кодів детально не розглядатиметься. Тому надалі терміни «перемикання кодів» та «вибір мови» вживатимуться як взаємозамінні.

Соціолінгвіст Дж. Фішман сформулював проблему вибору мови у відомому питанні: «Хто говорить якою мовою до кого і коли?». Для пошуку відповіді на нього дослідник вводить поняття сфери чи **домену** (domain) мовної поведінки, визначивши його як «соціокультурний конструкт, виокремлений з тем комунікації, стосунків між комунікаторами та місцями комунікації, згідно з суспільними інституціями та сферами активності в культурі, таким чином, що індивідуальна поведінка та соціальні взірці можуть бути відрізані одне від одного й водночас пов'язані між собою»²⁹. Це поняття вміщує в себе низку факторів, які більшою чи меншою мірою впливають на вибір мови: група (різні мови маркують приналежність до різних груп), ситуація (конкретний випадок спілкування, який можна схарактеризувати, окрім інших міркувань, за рівнем формальності чи неформальності), тема (різні мови асоціюються з різними наборами тем, зокрема через те, що індивіди володіють специфічною термінологією з певної теми в одній

²⁷ Додаток 3.4

²⁸ Woolard K. A. Codeswitching, с. 76

²⁹ Fishman Joshua A. Who Speaks What Language to Whom and When? // *La Linguistique* 2, 1965, с. 67–88. Цитата за передруком: *The Bilingualism Reader* / Wei, Li (ed.) London — New York: Routledge, 2000, с. 75 (переклад з англійської — Х. К.)

з мов, але не в іншій: наприклад, якщо людина у приватному житті використовує одну мову, а на роботі іншу, то для пояснення робочих питань вона буде схильна використовувати другу мову, а не першу), мета спілкування, рольові стосунки між мовцями тощо. Серед цих чинників Дж. Фішман надає особливої ваги темі та рольовим стосункам³⁰. Основні домени, які виокремлює дослідник — це сім'я, релігійна сфера, сфера освіти, сфера праці, інституційна (публічна/державна) сфера тощо. Подібне розрізнення за сферами вжитку мови використано й у нашому аналізі мовної поведінки білінгвів.

Підхід Дж. Фішмана, що базується на доменах мовної поведінки, так само як і згадана раніше концепція диглосії, сформульована Ч. Фергюсоном, є певною мірою детерміністськими перспективами, згідно з якими ключову роль у виборі мови відіграють соціальні обставини, у яких перебувають мовці. Втім, дослідники виокремлюють також низку інших перспектив, які розглядають функціонування соціальних чинників на рівні індивіда й акцентують на особі мовця як на відповідній точці вибору мови³¹. Одна зі схем, що унаочнює індивідуальний вибір мови, є так зване «дерево рішень»: беручи до уваги доступні варіанти ідентичності співрозмовника, стилю, ситуативного контексту, мовець врешті обирає мову, що доречна для наявної комбінації цих факторів. Ця модель зручна, проте надмірно спрощена, адже передбачає, що для кожної з можливих комбінацій факторів можливий лише один мовний вибір, хоч часто це не так. Тож дослідниця Дж. Санкофф висуває припущення, що вибір мови, на який вказує «дерево рішень» як на найімовірніший, є очікуваним чи немаркованим для даної ситуації, тоді як нетиповий мовний вибір може свідчити про особливий намір мовця — іронію, стилізацію тощо³².

Така інтерпретація залучає до вибору мови поняття **маркованості**: «розрізнення між тим, що є нейтральним, природним чи очікуваним (немаркованим) і тим, що відходить від нейтральності (маркованим) за певним

³⁰ там само, с. 68-77

³¹ Appel R., Muysken P. *Language Contact and Bilingualism*, с. 27

³² там само

визначеним параметром»³³. Хоч зазвичай це поняття застосовують щодо окремих мовних форм (наприклад, вимова фонем, використання певних граматичних форм, протиставлення різних стилів тощо), та у ситуаціях двомовності під критерій (не)маркованості можуть підпадати цілі мови. Якщо у певній ситуації, скажімо, на робочому місці доречним і очікуваним є використання якогось одного мовного коду, то вживання будь-якого іншого буде автоматично сприйматися як марковане, тобто таке, що відходить від очікуваної норми, й нестиме додатковий зміст і набір асоціацій³⁴.

1.2.2. Вибір мови як акомодация

Ще одним підходом до пояснення перемикування кодів та вибору мови є теорія **акомодации**, яку розвинув Г. Джайлс. Ключовим для неї є акцент на особистій взаємодії в межах комунікативної ситуації та на самопрезентації мовців. Мовці показують наявні або конструюють бажані взаємозв'язки зі своїми співрозмовниками, добираючи відповідні для кожного з них мовні форми, стилі чи — у випадку білінгвізму — мовні коди. Основне припущення цієї теорії полягає в тому, що люди схильні пристосовувати й уподібнювати своє мовлення до мовлення співрозмовника, якщо ця особа викликає в мовця симпатію і/або якщо він прагне здобути її схвалення й виразити солідарність³⁵. Завдяки зменшенню мовних відмінностей зменшується й комунікативна відстань між співрозмовниками³⁶, підтверджується (або формується чи припускається) належність співрозмовників до однієї групи. Таке уподібнення мовлення називають власне акомодациєю чи конвергенцією. Існує також протилежне явище — дивергенція, коли мовці зумисне акцентують на відмінностях у мовленні й частіше вживають форми, що відрізняють

³³ Bussmann Hadumod. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* / Trauth Gregory, Kazzazi Kerstin (ред., перекл.). London — New York: Routledge, 1998, с. 722 (переклад з англійської — Х. К.)

³⁴ Gardner-Chloros P. *Sociolinguistic Factors in Code-Switching*, с. 100-101

³⁵ Myers-Scotton Carol. *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. Malden — Oxford — Carlton: Blackwell Publishing, 2006, с. 155

³⁶ Giles Howard, Coupland Justine, Coupland Nikolas. *Accommodation Theory: Communication, Context, and Consequence // Contexts of Accommodation: Developments in Applied Sociolinguistics* / Giles Howard, Coupland Justine, Coupland Nikolas (ред.). Cambridge: Cambridge University Press, 1991, с. 18

їхнє мовлення від мовлення співрозмовника. Це підкреслює межі між групами, до яких належать мовці, і може бути виявом зневаги й браку солідарності — або ж спробою відстоювання й захисту особистої чи групової ідентичності.

У ситуаціях білінгвізму можна говорити про акомодацию в сенсі вибору мови. У випадках, коли один зі співрозмовників є білінгвом, а інший — монолінгвом, білінгв найімовірніше перейде на ту мову, якою володіє його співрозмовник, щоб уможливити спілкування. Якщо ж обидва співрозмовники є білінгвами, то можливих конфігурацій вибору мови буде більше. Звісно, на додачу до вибору мови зазвичай присутня акомодация й на рівні стилю чи інших мовленнєвих особливостей, проте найвиразнішим її виявом у дво- чи багатомовних контекстах є передусім перехід на мову, якою співрозмовник ініціює спілкування. Для частини учасників нашого дослідження такий перехід є виявом ввічливості й поваги до співрозмовника: *«(...) ну взагалі, за правилами етикету, якою до Вас звертаються, такою Ви й .. в принципі, маєте відповісти, якщо Ви знаєте цю мову»*³⁷.

Втім, існують випадки, коли така акомодация не відбувається: в такому разі кожен зі співрозмовників дотримується зручної для себе мови, не переходячи на мову іншого, за умови, що мова співрозмовника відрізняється; відповідно в розмову залучені два мовні коди, проте перемикання між ними в мовленні окремих індивідів відсутнє. Тоді йдеться про явище, яке Лада Біланюк окреслила як **неакомодативний білінгвізм (non-accommodative bilingualism)**³⁸. У лінгвістичних дослідженнях вживається також більш поширений термін «невзаємний білінгвізм» (nonreciprocal bilingualism), проте, як підкреслює Л. Біланюк, він не є цілком точним, адже може створити враження, що лише один зі співрозмовників є білінгвом, тоді як насправді для уможливлення самої цієї моделі комунікації

³⁷ Додаток 3.1

³⁸ Bilaniuk Laada. Language In the Balance: The Politics of Non-Accommodation on Bilingual Ukrainian–Russian Television Shows // *International Journal of the Sociology of Language* (201), 2010, с. 105

передумовою є те, що білінгвами є всі її учасники, навіть якщо йдеться про пасивний білінгвізм³⁹.

У межах нашого дослідження для опису використання двох мов у розмові без переходу на мову співрозмовника використовувалось окреслення «неперехідний білінгвізм» чи «неперехідна двомовність». Зокрема саме такий термін, із поясненням його значення, використано в питаннях для інтерв'ю. Основним міркуванням для такого вибору була зрозумілість для респондентів без втрати чи перекручення змісту. Оскільки в українському контексті акомодативності в білінгвальних ситуаціях на рівні мовного коду здебільшого йдеться саме про перехід з мови на мову, то опис такої моделі двомовного спілкування як «неперехідної» видався доцільним, попри неминуче спрощення.

Ситуації, коли співрозмовники дотримуються кожен своєї мови у межах розмови, можуть мати причиною те, що жоден зі співрозмовників не володіє мовою іншого на достатньому рівні, аби підтримати нею розмову, але може її розуміти. Проте такі випадки, які називають ще «взаємним пасивним білінгвізмом», Л. Біланюк все-таки чітко відрізняє від власне неакомодативного білінгвізму, за якого мовні компетенції учасників розмови достатні в обох мовах, проте відмова від акомодативності є зумисною і свідомою.

Одна з причин неакомодативного білінгвізму пов'язана з мовною компетенцією, проте в інший спосіб, аніж у випадку із взаємним пасивним білінгвізмом. Якщо в останньому випадку йдеться про дійсну відсутність компетенції (яким би відносним це поняття не було з огляду на різні критерії його оцінювання), то при відмові від акомодативності, тобто від переходу на мову співрозмовника, часто йдеться про суб'єктивне відчуття недостатньої компетенції. Часто мовці, які достатньо добре знають певну мову, все-таки не використовують її через переконання, що володіють нею недосконало, тобто тут виявляється мотивація пуристичного перфекціонізму⁴⁰. Таким чином, особа воліє розмовляти

³⁹ там само, с. 130

⁴⁰ там само, с. 106

тією мовою, якою володіє впевненіше, за умови, що співрозмовник її розуміє. Зокрема одна з учасниць нашого дослідження так описує цю мотивацію на прикладі свого батька: *«Він за чистоту мови. (...) Він сказав, що українська в мене погано виходить, і українською я буду говорити виключно ... якщо це прям буде необхідно і вкрай необхідно, а так я буду говорити російською, бо це моя чиста мова, яку я добре знаю, якою я добре пишу, добре нею володію, тому я не бачу сенсу в тому, аби ну .. говорити якось неправильно українською мовою»*⁴¹.

Ще одною мотивацією можуть бути міркування, властиві дивергенції загалом: підкреслення відмінності між співрозмовниками як індивідами чи між спільнотами, до яких вони належать і з якими асоціюються відповідні мови. Як зазначає Л. Біланюк, таке розрізнення не завжди має конфліктний характер: часом ідеться про доповнюваність і займання різних соціальних і мовних ролей⁴².

В українському контексті дивергенція може набирати додаткових ідеологічних забарвлень — захист певної ідентичності, ідеологічної позиції чи нав'язування домінантності. У такому разі мовець, який вважає, що саме його ідентичнісний варіант мав би бути панівним у певній комунікативній ситуації, не переходить на мову співрозмовника, очікуючи, що натомість його співрозмовник мав би вдатися до акомодатії. Скажімо, респондентка 10 розповідає про таку модель спілкування з працівниками сфери обслуговування, які звертаються до неї як до клієнтки російською, хоч за законом⁴³ мали б робити це українською: респондентка не висловлює прямого прохання перейти на українську, але сама підкреслено дотримується цієї мови, щоб це *«не показувати .. у вигляді претензії, а: показувати у вигляді попиту на мову»*⁴⁴. Таким чином мовчиня показує, що для цієї комунікативної ситуації (розмова у публічному просторі, зокрема у сфері послуг) доречною, очікуваною й немаркованою є саме українська мова. Інша респондентка, розповідаючи про досвід участі в російськомовних курсах

⁴¹ Додаток 3.1

⁴² Bilaniuk L. Language in the Balance, с. 111

⁴³ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII (11.09.2020), стаття 30 // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 21, ст. 81

⁴⁴ Додаток 3.10

акторської майстерності, наводить такий епізод: коли вона поставила запитання гостьовому лектору українською, він у відповіді зневажливо піддав сумніву компетенцію респондентки стосовно російської мови, таким чином демонструючи, що саме російська у цій ситуації сприймається як немаркований мовний код⁴⁵.

Ще одна можлива причина неакомодативного білінгвізму полягає в тому, що обидві мови не сприймаються як принципово різні коди, а радше як різні індивідуальні стилі в межах розмови, і функціональна відмінність між ними затирається. Учасники нашого дослідження наводять приклади такої неакомодативності переважно зі сфери приватного спілкування з друзями, наголошуючи на тому, що у схожих контекстах ідеться про взаємну повагу до вибору співрозмовниками комфортної для них мови та про акцент на змісті повідомлення, а не на мовному коді: *«приємно: .. коли люди розуміють, що вони фокусуються на тому, що вони говорять, а не як вони говорять»*⁴⁶. Про таку тенденцію до нейтралізації пише й Л. Біланюк, розглядаючи її в ширшому суспільному контексті: «Неакомодативний білінгвізм можна розглядати як спосіб підтримати вподобання носіїв як української, так і російської мов одночасно й таким чином знизити напругу в мовному питанні. Щоб це відбулося, використання української та російської має бути однаково зрозумілим і прийнятним»⁴⁷. Зокрема дослідниця розглядає цю тенденцію на прикладі двомовних телевізійних програм, де один з ведучих розмовляє українською, а інший — російською, а гості програми відповідно обирають мову за власним уподобанням.

1.2.3. Мовна стійкість: проблема визначення та кодифікації терміна

Модель мовленнєвої поведінки, що пов'язана з вибором мови і проявляється зокрема й у згаданих раніше ситуаціях неакомодативного білінгвізму, — **мовна стійкість**. Соціолінгвістка Лариса Масенко зазначає, що поняття мовної стійкості

⁴⁵ Додаток 3.5

⁴⁶ Додаток 3.6

⁴⁷ Bilaniuk L. Language in the Balance, с. 113 (переклад з англійської — Х. К.)

не є термінологічним, але може бути застосовним для характеристики мовної ситуації в Україні. Вслід за О. Ткаченком дослідниця визначає мовну стійкість як «характеристик[у] індивідуальної чи групової мовної поведінки», яка «виявляється у збереженні колективної вірності своїй мові»⁴⁸. Суміжним поняттям є мовна стабільність, яка стосується становища самої мови й означає її незагрожений розвиток і побутування в суспільстві⁴⁹.

О. Ткаченко надає поняттю «мовна стійкість» радше ідеологічного значення й узалежнює його від чотирьох чинників: «національної традиції, національної свідомості та солідарності, національної культури, національного миру й співробітництва з іншими народами (насамперед спільнотериторіальними)»⁵⁰.

Як зазначають і Л. Масенко, і О. Ткаченко, поняття мовної стійкості особливо актуальне для етнічних спільнот в умовах бездержавності. Приклади, якими дослідники унаочнюють це поняття, показують, що ця характеристика передусім застосовується для мовних груп, які перебувають у меншості і/або менш вигідному соціополітичному становищі, а також для носіїв загрожених мов. Відповідно мовна стійкість інтерпретується як стратегія захисту і збереження як самої мови, так і групової ідентичності, пов'язаної з нею. Проте недоліком такого тлумачення є те, що таким чином саме поняття набуває позитивного оцінного забарвлення. Про це свідчить те, що характеристику мовної стійкості зазвичай застосовують односторонньо до носіїв загроженої/непривілейованої мови, які дотримуються цієї мови в середовищах, де є спонукка перейти на панівну мову (і така мовленнєва поведінка інтерпретується позитивно); натомість не йдеться про мовну стійкість носіїв панівної мови, які дотримуються її у спілкуванні з представниками іншомовної групи.

Аналізуючи результати масового опитування 2006 року⁵¹, що поміж інших питань розглядало й проблему перемикування кодів і вибору мови, Л. Масенко

⁴⁸ Масенко Лариса. *Мова і суспільство: Постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004, с. 143

⁴⁹ там само

⁵⁰ Ткаченко Орест. *Українська мова: сьогодення і історична перспектива*. Київ: Наукова думка, 2014, с. 377

⁵¹ Масенко Л. *Нариси з соціолінгвістики*, с. 108

зазначає, що «“тверді” одномовці, тобто люди, які виявляють мовну стійкість і не переходять на іншу мову співрозмовника/співрозмовників, становлять 23,6 % серед україномовних осіб і 27,9 % серед російськомовних»⁵². Очевидно, тут ідеться про попередньо розглянуті випадки неакомодативного білінгвізму, тож поняття «мовна стійкість» тут вживається у значенні, близькому до неакомодативності за Л. Біланюк. Називаючи мовно стійких осіб «одномовцями», Масенко має на увазі саме поведінкову одномовність, а не те, що ці особи не володіють іншою з двох мов в принципі — якби це було так, вони б не могли брати участь у такій комунікації взагалі. Проте, оскільки у праці Л. Масенко (як і в нашій роботі) індивідуальні психологічні виміри білінгвізму винесено за межі розгляду, а основну увагу приділено активній двомовній поведінці, таке спрощення може бути доцільним. Протилежністю до мовної стійкості мовознавиця називає мовну толерантність або ж мовну лабільність⁵³, уживаючи ці поняття синонімічно. Л. Масенко зазначає, що в Україні співвідношення цих характеристик різняться за регіонами: зокрема найбільш мовно стійкими групами є українськомовні особи на Заході України та російськомовні на Сході й Півдні, а найбільш схильні до ситуативного перемикування кодів мешканці Півночі⁵⁴. Отож поняття мовної стійкості набуває значення характеристики мовленнєвої поведінки білінгвів, які відмовляються від акомодативності й переходу на мову співрозмовника, що відрізняється від їхньої обраної мови.

Поняття «мовна стійкість» не має прямих аналогів у закордонній мовознавчій літературі. Проте близьким до нього є поняття «мовна лояльність» / «вірність мові» (*language loyalty*), що його запровадив соціолінгвіст Дж. Фішман⁵⁵: йдеться про збереження й захист мови певної етнічної чи релігійної меншини, яка стикається з конкуренцією більш впливової мови, що панує у суспільстві⁵⁶. Таке означення близьке до мовної стійкості у тлумаченні О. Ткаченка, адже акцентує на

⁵² там само, с. 121

⁵³ там само, с. 121

⁵⁴ там само, с. 122

⁵⁵ Fishman Joshua A. *Language Loyalty in the United States*. New York: Arno Press, 1978

⁵⁶ Swann J. et al. *A Dictionary of Sociolinguistics*, с. 172

органічному зв'язку мови, етносу й культури та на протистоянні асиміляції. Проте воно не цілком доречне для аналізу мовної ситуації в Україні, принаймні для співвідношення української й російської мов. Дж. Фішман переважно описує збереження й плекання мови всередині спільноти, що нею розмовляє, й відмову від переходу на домінуючу мову суспільства саме в межах цієї спільноти, тоді як для зовнішніх суспільних контактів домінуюча мова зазвичай є потрібною — тобто йдеться про описану раніше ситуацію одностороннього білінгвізму, де одна група (переважно меншина) є двомовною, а інша (переважно панівна) — одномовною. Хоч такі ситуації подекуди є і в Україні як наслідок асиміляційної русифікаторської політики за радянських часів, та частіше все-таки йдеться про тотальний білінгвізм, коли навіть за умови активної одномовної поведінки присутнє пасивне розуміння іншої мови. Тому доцільнішим видається говорити про мовну стійкість у тому сенсі, в якому Л. Масенко застосовує його для аналізу ситуацій неперехідної двомовності.

У межах цієї роботи поняття «мовна стійкість» вживатиметься у значенні неакомодації на рівні вибору мови, тобто відмови від ситуативного перемикавання коду: дотримання зручної (рідної, обраної тощо) мови у ситуаціях, де можливий вибір між кількома мовами і/або де заохочується відмова від цієї мови на користь мови співрозмовника чи середовища. При цьому така характеристика застосовуватиметься двосторонньо — і щодо української, і щодо російської мов, без акценту на загроженості чи домінуючості якоїсь із них.

1.3. Ідентичність та її зв'язок з мовою

Упродовж останньої половини століття поняття «ідентичність» набуло значного поширення у соціологічних, антропологічних, лінгвістичних та інших дослідженнях. У повсякденному вжитку слово «ідентичність» є синонімічним до однаковості чи тотожності; саме на таке тлумачення вказує й етимологічне

значення латинського оригіналу. В загальному сенсі ідентичність визначають як «поняття індивіда чи групи про те, ким вони є, визначене ними самими чи іншими»⁵⁷.

Переважно розрізняють два основні види ідентичності: особиста (індивідуальна) і групова. Про особисту ідентичність найчастіше йдеться у психології й філософії, де це поняття означає певний континуум тожсамості й визначення меж окремого «я», яке володіє певною унікальною комбінацією характеристик і яке, попри змінність у часі, залишається тою самою особою.

Групова (колективна) ідентичність — такий вид ідентичності, який постає через приналежність до певної групи. Таку ідентичність найчастіше досліджують у межах соціології, антропології, соціальної психології, а також саме вона є релевантною для лінгвістичних студій.

Як індивідуальна, так і групова ідентичність постає з перетину двох позірно протилежних напрямів: подібності (тотожності) й відмінності. Джон Джозеф називає це «парадоксом ідентичності»⁵⁸. Індивідуальна ідентичність, з одного боку, ґрунтується на тому, що особа зберігає свою тожсамість упродовж життя; з іншого боку, вона передбачає існування інших осіб і контраст, тобто нетотожність з ними. Так само й групова ідентичність будується, з одного боку, на спільності — поділянні певних характеристик і цінностей членами групи, а з іншого боку, на відмінності й відокремленості цієї групи від інших колективів. Часто саме аспект відмінності, присутності «контрастного іншого» чи й протистояння з ним сприяє увиразненню групової ідентичності та підкресленню самотніх рис цієї спільноти.

Як уже було згадано, ідентичність часто пов'язана з конкретними місцями, спільнотами й ситуативними контекстами, приналежність до яких особа декларує зокрема й через мовленнєву поведінку. Це може бути ідентичність родинна, етнічна, культурна, національна, територіальна (локальна/регіональна), соціальна, професійна, релігійна, гендерна тощо. У цьому сенсі визначення «об'єкту

⁵⁷ Swann J. et al. *A Dictionary of Sociolinguistics*, с. 140 (переклад з англійської — Х. К.)

⁵⁸ Joseph J. E. *Language and Identity*, с. 37

ідентичності», тобто контексту, в якому ця ідентичність формується і відносно якого декларується, може наближатися за змістом до раніше згаданого поняття домену, що його ввів Дж. Фішман⁵⁹. Таке зближення в контексті нашого дослідження є доцільним, оскільки дозволяє припустити, що кожен домен як набір обставин, комунікативних прав і обов'язків передбачає певну домінуючу й очікувану ідентичність, яку особи, що діють у межах цього домену, мали б проявляти. Разом з тим слід зазначити, що механічно прирівнювати домен та ідентичність було б не лише надмірним спрощенням, але й неточністю: адже навіть перебуваючи в межах чітко визначеного домену, особа може декларувати, на додачу до основної очікуваної в цій ситуації ідентичності, ще й інші свої ідентичності. Втім, таке виокремлення немаркованого вибору ідентичності, за аналогією з немаркованим вибором мови, здатне стати зручним дослідницьким інструментом. Зокрема для потреб нашої роботи релевантними будуть такі домени: родина, освіта, публічний простір (інституції, державна сфера, сфера обслуговування і «простір поза домом» у широкому розумінні), професійна сфера, неформальні об'єднання та організації. З опцій ідентичності найчастіше згадуваними у проаналізованих відповідях респондентів є сімейна/приватна, національна, етнічна, територіальна, професійна, публічна — натомість про гендерну та релігійну ідентичність практично не йшлося, тому їх у подальшому аналізі не розглядатимемо.

Говорячи про зв'язок мови та ідентичності, слід розрізняти два напрями його інтерпретації.

Перший підхід оперує поняттям мовної ідентичності в сенсі того, що конкретна мова є підґрунтям і вихідною точкою окреслення певної ідентичності. Це есенціалістський підхід, який сприймає певну мову чи мовний варіант як абстрактну цілість і попередню даність, а тоді вибудовує певний вимір особистої чи групової ідентичності довкола цього образу мови і/або довкола культурних,

⁵⁹ Fishman J. A. Who Speaks What Language to Whom and When, с. 75

соціальних, політичних аспектів її функціонування⁶⁰. Таке тлумачення трапляється у працях українських мовознавців: зокрема у «Нарисах з соціолінгвістики» Л. Масенко говорить про «мовно-культурну ідентичність» (українську, російську чи мішану) як про певну єдність⁶¹. Мовну ідентичність часом ототожнюють із рідною, доміантною і/або обраною мовою особи⁶² (докладніше ці поняття розглянуто в наступному підрозділі), відповідно відводячи цій мові привілейоване місце в ідентифікації особи загалом. Якщо йдеться про співіснування двох чи більше мов — чи то в суспільстві, чи в індивідуальній свідомості — то базовим припущенням є те, що кожна з мов відповідає за різні опції ідентичності.

Інший підхід розглядає мову більш інструментально: у його межах наголос роблять на позамовних чинниках, які визначають ідентичність людини (вік, стать, соціальний статус, фах тощо). Ці чинники можуть виявлятися в мовленні як певний набір маркерів, за якими можна визначити чи припустити ідентичність особи. Мова у цьому підході постає в динамічній іпостасі мовлення як медіуму конструювання й декларування певного образу себе, а стосунок між мовою й ідентичністю розглядається як навзаєм конструктивний⁶³.

Ідентичність можна розглядати як явище статичне чи динамічне. Перше тлумачення, характерне для давніших студій, розглядає ідентичність як певний сталий набір характеристик, які переважно є позамовними. Новіші підходи, зокрема ті, що постали у руслі постструктуралізму, розглядають ідентичність не як даність, а як процес. У такому разі доцільніше говорити не про ідентичність, а про ідентифікацію як постійне конструювання тожсамості, зокрема й засобами мови, чи радше дискурсу⁶⁴.

Дослідниці М. Бучолц і К. Голл, розвиваючи тезу про конструювання ідентичності, пропонують замінити попередньо згадані статичні напрямки

⁶⁰ Joseph J. E. *Language and Identity*, с. 42

⁶¹ Масенко Л. *Нариси з соціолінгвістики*, с. 13

⁶² там само, с. 109

⁶³ Pavlenko Aneta, Blackledge Adrian. Introduction: New Theoretical Approaches to the Study of Negotiation of Identities in Multilingual Contexts // *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts* / Pavlenko Aneta, Blackledge Adrian (ред.). Clevedon — Buffalo — Toronto — Sydney: Multilingual Matters LTD, 2004, с. 14

⁶⁴ Swann J. et al. *A Dictionary of Sociolinguistics*, с. 140-141

подібності й відмінності на динамічні відповідники — прирівнювання (adequation) та розрізнення (distinction). Ці механізми ідентифікації працюють за принципом, схожим до конвергенції й дивергенції в межах теорії акомодатії. Прирівнювання передбачає «здобування суспільно визнаної схожості»⁶⁵ індивідів та груп; це поняття показує, що схожість не є наперед заданою, а натомість розглядається як бажане досягнення⁶⁶. Зокрема таке прирівнювання може бути мотивованим політично: наприклад, популяризоване після Революції Гідності гасло «Єдина країна — Єдина страна», хоч і не є мовно вдалим, було спробою задекларувати спільну українську ідентичність, яка залежить від громадянської приналежності особи, а не від мови, якою вона розмовляє. Відповідно механізм розрізнення має на меті конструювання відчутних різниць між індивідами чи групами, зазвичай за принципом бінарної опозиції⁶⁷.

М. Бучолц і К. Голл розглядають ідентифікацію як перетин і взаємодію кількох семіотичних процесів: практика, індексація, ідеологія та перформативність⁶⁸.

Практика — це передусім звичні, закріплені регулярним повторенням взірці поведінки, часто неусвідомлені. Наприклад, якщо дитина зростає в російськомовній родині, але навчається в українськомовній школі, то її звичною мовною практикою є вживання російської мови вдома й перехід на українську на уроках.

Перформативність, на відміну від практики, має довільний і свідомий характер. Це цілеспрямоване конструювання власної ідентичності через діяльне підкреслення певних її елементів. Так, якщо згадана в попередньому прикладі дитина з російськомовної родини починає зумисно відповідати вчителю російською на уроці української мови, виражаючи цим певний протест і

⁶⁵ Bucholtz Mary, Hall Kira. *Language and Identity // A Companion to Linguistic Anthropology* / Duranti, A. (ред.). Malden — Oxford — Carlton: Blackwell Publishing, 2004, с. 383 (переклад з англійської — Х. К.)

⁶⁶ там само

⁶⁷ там само, с. 384

⁶⁸ там само, с. 377

протиставляючи себе українськомовній групі, в якій перебуває, то така мовна поведінка є перформативною ідентифікацією.

Індексація відповідає за формування асоціативних зв'язків між певною поведінкою, зокрема мовною, і конкретною ситуацією чи групою, для якої властивий цей поведінковий взірць. До прикладу, якщо у контексті Західної України, тобто домінантно українськомовного регіону, особа розмовляє в публічному просторі російською, то місцеве оточення імовірно припустить, що ця особа є переселенцем зі Сходу і сформує для себе відповідний образ і підхід до цієї людини.

Тісно пов'язана з індексацією й ідеологія, яка в широкому сенсі може означати певний набір уявлень, переконань і цінностей. У попередньо наведеному прикладі ставлення до російськомовної особи, яку вважають переселенцем зі Сходу, визначатиметься через загальні ідеологічні настанови того, хто оцінює, стосовно теперішньої ситуації в Україні: відповідно цю російськомовну людину можна було б сприйняти як когось, хто опинився у важких обставинах і потребує підтримки, або ж як ворожого іншого, або ще у якийсь проміжний спосіб.

Отже, зв'язок мови й ідентичності можна тлумачити по-різному. З одного боку, сама мова може бути об'єктом, довкола якого чи у зв'язку з яким формується ідентичність. З іншого боку, мова є інструментом конструювання й комунікації ідентичностей, як це засвідчить і подальший якісний аналіз зібраного матеріалу.

1.4. Мовні ідеології та їх взаємодія у ситуаціях білінгвізму

У широкому розумінні **ідеологія** — це «певний набір переконань, що їх мають індивіди чи групи індивідів щодо того, як працює суспільство»⁶⁹, тобто сукупність ідей та поглядів, які визначають соціальну взаємодію. Відповідно **мовна ідеологія** — це «набір спільних настанов та переконань щодо мови,

⁶⁹ Swann J. et al. *A Dictionary of Sociolinguistics*, с. 141 (переклад з англійської — Х. К.)

підкріплених певними соціальними або культурними цінностями»⁷⁰. Ці настанови породжують оцінні судження щодо конкретних мов, мовних форм чи способів їх уживання, а також раціоналізують наявні мовленнєві практики. Предметом мовної ідеології можуть бути окремі мови чи лексичні, граматичні, фонетичні варіанти в межах тої самої мови⁷¹, зокрема те, як реалізація цих варіантів співвідноситься з загальноприйнятим і/або престижним мовним стандартом.

Суміжним поняттям є **ставлення до мови** (*language attitudes*), що його окреслюють як «погляди й думки людей щодо мови та мовної варіативності»⁷². Ключовим чинником у цьому понятті є оцінні судження: окреслення певних способів мовлення як «добрих», «правильних», «бажаних» чи, навпаки, «поганих», «неправильних», «недоречних» тощо.

Такі твердження становлять сферу «народної лінгвістики» (*folk linguistics*)⁷³ — погляди, ідеї й переконання стосовно мови, а також пояснення певних мовних явищ, які різняться від наукових, але побутують у середовищі самих мовців.

Мовознавиця К. Маєрс-Скоттон пропонує об'єднувати ставлення до мови та мовні ідеології в межах загальнішого поняття етосу в сенсі певного домінантного в суспільстві підходу до певної проблеми, набору настанов та орієнтацій⁷⁴. Своєю чергою, дослідниця розрізняє ставлення до мови та мовні ідеології: хоч обидва поняття базуються на оцінних судженнях, та різниця полягає в тому, що ставлення до мови має справу з неусвідомленими оцінками, тоді як мовна ідеологія — з більш свідомо сконструйованими⁷⁵. Можна провести межу між двома підходами й так: ставлення до мови є радше емоційними реакціями та асоціаціями щодо мов та їхніх груп-носіїв, а мовні ідеології є певними раціоналізаціями наявних мовних ситуацій,

⁷⁰ там само, с. 171 (переклад з англійської — Х. К.)

⁷¹ Bilaniuk Laada. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca — London: Cornell University Press, 2005, с. 24

⁷² Swann J. et al. *A Dictionary of Sociolinguistics*, с. 17 (переклад з англійської — Х. К.)

⁷³ Niedzielski Nancy A., Preston Dennis Richard. *Folk Linguistics*. Berlin — New York: Mouton de Gruyter, 2000

⁷⁴ Myers-Scotton C. *Multiple Voices*, с. 108

⁷⁵ там само, с. 110

комунікативних стратегій тощо, причому стосовно тих самих мовних явищ можуть конкурувати кілька ідеологій.

В українському мовознавстві поширеним є близьке за значенням поняття мовної свідомості. Галина Яворська визначає її як «сукупність культурно й соціально зумовлених установок щодо мови, які відбивають колективні ціннісні орієнтації»⁷⁶: це визначення майже цілком відповідає попередньо наведеному визначенню мовної ідеології. Пилип Селігей у праці, присвяченій мовній свідомості, окреслює її як «форм[у] свідомості, яка обіймає знання, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності»⁷⁷. Науковець тлумачить це поняття у ключі діяльної небайдужості до мови й надає йому позитивного оцінного забарвлення, пропонуючи градаційну типологію мовної свідомості: нульовий — початковий — середній — високий⁷⁸.

Усі ці явища постають із метамовної усвідомленості, яка бере початок із рефлексії над мовою. Як зазначає Г. Яворська, у нормальній комунікації мова є немовби непомітною: мовці переважно зосереджуються на змісті повідомлення, а не на його формі. Форма повідомлення, тобто сам мовний код, стає помітним щойно тоді, коли трапляється певний комунікативний збій (скажімо, порушення мовних норм) або коли стикаються два чи більше мовні коди⁷⁹: руйнування очікувань чи зіставлення різних кодів провокує порівняння й відповідно оцінювання доступних мовних опцій.

Хоч у проаналізованих інтерв'ю йшлося і про ставлення до мови, і про мовні ідеології, та саме останнім приділено більше уваги. У межах нашої роботи термін «мовна ідеологія» переважно використано на позначення певного раціоналізованого набору ідей і настанов, що стосуються мови і зумовлюють відповідну мовленнєву поведінку, проте й ставлення до мови в сенсі емоційних

⁷⁶ Яворська Галина. *Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада*. Київ: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2000, с. 145

⁷⁷ Селігей Пилип. *Мовна свідомість: структура, типологія, виховання*. Київ: Києво-Могилянська академія, 2012, с. 13

⁷⁸ там само, с. 25-52

⁷⁹ Яворська Г. *Прескриптивна лінгвістика*, с. 146

реакцій чи асоціацій суворо не відмежовано: таким чином, робоче пояснення мовних ідеологій тут наближається до етосу (за К. Маєрс-Скоттон).

Надалі розглянемо декілька вибраних мовних ідеологій, що стануть у пригоді для подальшого аналізу даних.

1.4.1. Рідна мова

Під час розгляду мовної проблематики **рідну мову** часом розуміють апріорно. Проте інтуїтивна зрозумілість цього поняття може бути оманливою: існує низка різних визначень рідної мови, і в межах загальних опитувальників далеко не завжди вказано, в якому саме сенсі це поняття використовується. Скажімо, всеукраїнський перепис населення 2001 року (наразі єдиний у незалежній Україні) у блоці про мовний склад населення України визначав відсотковий розподіл рідних мов, зокрема й у зв'язку з національністю осіб (у сенсі етнічної приналежності). За даними перепису, 67,5% населення назвали рідною українську мову, 29,6% — російську, а 2,9% припали на інші мови⁸⁰. При цьому «рідною мовою записувалась та мова, яку самі опитувані вважали рідною»⁸¹. Таке визначення не дає жодних однозначних критеріїв для визначення рідної мови, тому дані, отримані таким чином, надаються для лінгвістичних досліджень лише з неминучими застереженнями й узагальненнями. Серед інших викликів — бінарно-опозиційне формулювання питань про рідну мову (або одна, або інша — не передбачено можливості, що рідними вважаються дві мови одночасно) та неврахування гібридних мовних форм на зразок суржику як окремого мовного варіанту (тоді як фактично для багатьох осіб саме цей мовний різновид, якого б статусу йому не надавали, є фактично засобом первинної мовної соціалізації).

Найпоширеніші тлумачення поняття «рідна мова» такі:

⁸⁰ Мовний склад населення України // *Всеукраїнський перепис населення 2001* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language>

⁸¹ Словник перепису // *Всеукраїнський перепис населення 2001* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/information/definition/>

1. Перша мова (first language) — мова, яку особа засвоює хронологічно першою, здебільшого відповідає «материнській» («батьківській») чи сімейній мові. Цей термін переважає в англomовній літературі на позначення рідної мови як найбільш прямолінійний відповідник⁸².

2. Спадкова мова (heritage language) — мова етнічної групи, до якої особа належить і/або з якою себе асоціює. Цей термін вживається переважно тоді, коли ця мова як мова меншини протиставляється мові, що домінує у суспільстві. При цьому спадкова мова може не бути першою або ж особа може навіть не володіти нею вільно⁸³.

3. Базова/домінантна мова — та, яку особа використовує у більшості ситуацій і надає їй перевагу як такий, якою найкраще володіє, яка є найзручнішою тощо. Вибір базової мови зумовлений «мовним середовищем, оточенням, яке мовець обирає собі за важливіше»⁸⁴.

4. Інші суміжні міркування — мова мислення⁸⁵, мова, з якою існує особливий емоційний зв'язок⁸⁶, свідомо обрана мова⁸⁷ тощо. Зокрема в українському публічному дискурсі набула поширення концепція «вивченої рідної мови», яку сформулював філософ Володимир Єрмоленко⁸⁸: мова, обрана з певних ідеологічних міркувань і свідомо зроблена базовою.

У випадку монолінгвізму всі ці та інші виміри безпроблемно накладаються один на одного. Проте у ситуаціях дво- чи багатомовності може трапитися, що різні мови підпадуть під різні виміри «рідної мови». Таким чином, можливою є наявність двох рідних мов — розподілених за різними тлумаченнями цього поняття, як-от перша мова і базова мова оточення, чи навіть у межах одного

⁸² Bloomfield L. *Language*, с. 43: «The first language a human being learns to speak is his native language; he is a native speaker of this language»

⁸³ Swann J. et al. *A Dictionary of Sociolinguistics*, с. 133

⁸⁴ Соколова Світлана et al. Типи мовної поведінки в сучасному слов'янському білінгвальному мегаполісі // *Українські обрії: доповіді XV Міжнародного з'їзду славістів* / НАН України, 2013, с. 178

⁸⁵ Додаток 3.8

⁸⁶ Додаток 3.9

⁸⁷ Додатки 3.5, 3.7

⁸⁸ Володимир Єрмоленко // *The Ukrainians* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://theukrainians.org/volodymyr-vermolenko/>

тлумачення — так, хронологічно першими можуть бути одразу дві мови, якщо, наприклад, у межах сім'ї мати розмовляє з дитиною одною мовою, а батько іншою. Схожі розподіли показують різні виміри мовної соціалізації особи.

Як показує подальше дослідження, «рідна мова» — складний багатогранний конструкт, який дозволяє значну суб'єктивність інтерпретації. Саме тому в цій роботі поняття рідної мови не вживатиметься як сталий термін, тобто під рідною мовою, як і у всеукраїнському переписі населення, матиметься на увазі те, що самі респонденти нею вважають. Для потреб аналізу і для чіткішого окреслення понять вживатимуться вужчі терміни «перша мова», «базова/домінантна мова», «спадкова мова» тощо.

1.4.2. «Чиста» мова

Лада Біланюк звертає увагу, що уявлення про існування окремих мов як певних ідеалізованих цілостей домінує не лише у повсякденних уявленнях мовців, а й у лінгвістичних дослідженнях, починаючи від структурної лінгвістики Ф. де Соссюра⁸⁹. Згідно зі структурним підходом, між мовними варіантами мусить бути суттєва різниця на всіх основних рівнях мовної системи, тобто на рівні фонології, морфології, синтаксису та лексики⁹⁰. Яким би об'єктивним не видавався цей підхід, на практиці досить важко розмежувати мовні варіанти за цими критеріями, надто ж коли йдеться про діалектні континууми. Інший підхід до розмежування мов — соціополітичний: згідно з таким уявленням, мовний розподіл збігається з національним⁹¹. Втім, і цей підхід не є однозначним, зокрема з огляду на існування поліцентричних мов на зразок англійської, німецької та іспанської, які функціонують у різних державах і попри це вважаються варіантами тої самої мови. Протилежний випадок — ідеологічне конструювання мовних меж. Наприклад, після розпаду Югославії відповідні незалежні країни проголосили державними

⁸⁹ Bilaniuk L. *Contested tongues*, с. 24

⁹⁰ Myers-Scotton C. *Multiple voices*, с. 17-18

⁹¹ там само, с. 17

відповідно сербську, хорватську та боснійську мови — хоч з лінгвістично-структурної точки зору між ними не так багато відмінностей, щоб називати їх окремими мовами⁹². Натомість у Російській імперії українська мова не визнавалася окремою і вважалася «малоросійським наріччям» російської мови⁹³.

Як підсумовує Л. Біланюк, «не існує об'єктивних лінгвістичних критеріїв, як точно визначають, що є окремою мовою. Все, що потрібно — це те, щоби група людей вважала певний мовний варіант окремим та легітимним»⁹⁴. Додатковими чинниками утвердження окремішності мови є статусне й корпусне планування стосовно неї⁹⁵.

Для нашого дослідження релевантною є межа між українською та російською мовами. На відміну від часів Російської імперії, зараз не виникає потреби доводити окремішність цих двох мов. Проте проведення чіткої межі між ними в реальній мовній практиці населення України ускладнене широким побутуванням мішаних українсько-російських мовних варіантів, що їх узагальнено окреслюють як суржик. Залежно від того, чи мішане мовлення містить більше елементів української мови, чи російської, його умовно залічують до тої чи іншої мови, проте ця межа залишається довільною й суб'єктивною. Як уже було згадано в підрозділі про перемикання кодів, часом суржик сприймається як окремий мовний код, протиставлений «чистій» українській чи російській мові.

Не вдаючись до структурного аналізу, для потреб нашого дослідження залишимо осторонь проблематику суржику, а окремими мовами — українською та російською відповідно — вважатимемо те, що ними вважають самі мовці.

⁹² там само, с. 21

⁹³ 1863 р., червня 27. Київ — Подання голови Київського цензурного комітету О. М. Новицького міністрові внутрішніх справ П. О. Валуєву про необхідність вжиття заходів проти намагання «некоторых малоросов» повернути свій народ до рідної мови, оскільки «никакого особенного малоросийского языка не было, нет и быть не может» // *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів* / відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк та інш.; НАН України, Ін-т історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013, с. 72–73 с. 72: «...никакого особенного малоросийского языка не было, нет и быть не может, и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши»

⁹⁴ Bilaniuk L. *Contested tongues*, с. 25 (переклад з англійської — Х. К.)

⁹⁵ там само

У повсякденному вжитку поняття чистої мови наближається до уявлень про стандарт і мовні норми. Вслід за низкою соціолінгвістів основні ідеологічні підходи до «нормальності» у мові можна впорядкувати за трьома напрямкам (осями).

1. Вісь «порядку — безладу» у використанні мови, яка стосується ієрархічного й функціонального розподілу мовних варіантів у суспільстві.

2. Вісь «чистоти — нечистоти» мови, де важливою вважається чистота мовної форми, яка своєю чергою проєктується на носіїв мови та їхню групову приналежність (за такою логікою, «справжнім» українцем є той, хто розмовляє чистою українською мовою з мінімумом запозичень і/або іншомовних впливів).

3. Вісь «нормативності — ненормативності», яка базується на судженнях про усталені та прийнятні способи вживання мови⁹⁶.

У двомовних ситуаціях в Україні можна простежити взаємодію всіх трьох осей, як це підтверджують і відповіді учасників нашого дослідження. Порядок проявляється у більш чи менш чіткому розмежуванні сфер використання кожної з мов, а у межах кожної зі сфер зокрема цінується чистота й нормативність відповідного мовного варіанта⁹⁷.

1.4.3. Етнолінгвістична ідеологія: відповідність мови й етносу

Ще одним важливим виміром мовної ідеології є так зване «етнолінгвістичне припущення»: підхід, який встановлює пряму відповідність між мовою та етнічною/культурною груповою ідентичністю, при цьому ідеальною вважається ситуація, коли особа є одномовною й відповідно асоціює себе з одною культурою⁹⁸. Такий підхід впливає з розуміння етносу як групи, що відрізняється від інших груп спільним походженням, набором культурних традицій та спільною мовою; таким

⁹⁶ Blommaert Jan, Leppänen Sirpa, Spotti Massimiliano. *Engangering Multilingualism // Dangerous Multilingualism: Northern Perspectives on Order, Purity and Normality* / Blommaert Jan, Leppänen Sirpa, Pahta Päivi, Räisänen Tiina (ред.). Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012, с. 6

⁹⁷ Додатки 3.1, 3.6

⁹⁸ Blommaert J. et al. *Engangering Multilingualism*, с. 2-3

чином, зв'язок мови з культурою й відповідною груповою ідентичністю есенціалізується.

Етнолінгвістична ідеологія є одним із важливих положень згаданої раніше «народної лінгвістики», проте нерідко трапляється й у професійних мовознавчих дослідженнях. В українській лінгвістиці цей підхід часто застосовують як критичний аргумент проти радянської асиміляційної політики. Зокрема Л. Масенко стверджує, що радянська пропаганда «гармонійної двомовності», тобто широке використання російської мови на додачу до мови відповідного етносу (з подальшою перспективою повного переходу на російську), спричинила розмивання поняття рідної мови й стирання меж між етнічними й культурними групами за принципом розрізнення «свій — чужий»⁹⁹.

У сучасній лінгвістиці, надто ж західній, такий підхід зазнає значної критики. Зокрема Дж. Джозеф наголошує, що, хоч індивіди й групи небезпідставно приписують мові певні культурні значення й асоціації, проте кожна конкретна мова має потенціал обслуговувати більше ніж одну культуру і в цьому сенсі бути «культурно нейтральною»¹⁰⁰.

Хоча для протистояння асиміляційним впливам етнолінгвістична ідеологія може бути доцільною, та вона не може бути задовільною, коли йдеться про інші моделі культурної взаємодії, зокрема на індивідуальному рівні. Наприклад, якщо особа має мішане етнічне походження (і внаслідок цього має кілька можливих «претендентів» на роль рідної мови), то в межах етнолінгвістичного підходу вона матиме спонуку обрати лише одну домінуючу опцію культурної ідентичності й відмовитися від інших на її користь, або ж зіткнеться з негативним оцінним ставленням до власної «гібридної» ідентичності, яке може й інтерналізуватися як почуття неадекватності, неповної належності до кожної з відповідних груп тощо. Одна з учасниць нашого дослідження, яка має мішане українсько-грузинське походження із домішкою інших етносів і розмовляє російською як першою мовою,

⁹⁹ Масенко Л. *Нариси з соціолінгвістики*, с. 140

¹⁰⁰ Joseph J. E. *Language and Identity*, с. 167

розповіла, що їй було важко визначити власну ідентичність за принципом етнічної приналежності, а несиметричність мови відносно етнічних груп, із якими респондентка пов'язана, ускладнила таку ідентифікацію ще більше. Оскільки етнолінгвістична ідеологія не пропонує жодних задовільних розв'язків для її ситуації, респондентка вважає за доцільне натомість визначити свою ідентичність через національну приналежність (у сенсі політичної нації), з якою для неї як для громадянки України пов'язана українська мова, та через особисту мовну ідентичність — російська як перша мова, мова сім'ї й базова в неформальному спілкуванні¹⁰¹.

Етнолінгвістична ідеологія є проблематичною не лише на особистому рівні, а й на суспільному. Якщо мова найчисельнішого і/або найвпливовішого етносу есенціалізується і не просто впроважується як офіційна, а й накладається як «рідна» усім громадянам держави, це призводить до певної форми «мовного націоналізму», який своєю чергою загрожує мовним правам представників інших етнічних спільнот і дискримінує їх як «неповноцінних» громадян. Для України це застереження є актуальним, адже, окрім українців, на території держави проживає ще низка корінних етносів, наприклад, кримські татари. З перспективи представників таких спільнот важливим є зберігати розрізнення між мовою держави й спадковою мовою (і відповідно між політично-національною та етнічною ідентичністю) з тим, щоб це не викликало ідентичнісного конфлікту. Тому, говорячи про українську (чи будь-яку іншу) мову як про національну, важливо робити це саме в контексті політичної нації, а не етноцентричної.

Підсумовуючи, можна сказати, що в умовах суспільної двомовності на вибір мовного коду у кожній ситуації впливає низка факторів: індивідуальні (мовна компетенція, ставлення до мови), ситуаційні (акомодація), суспільні (домен комунікації, мовні ідеології та групові ідентичності). Ці чинники не завжди

¹⁰¹ Додаток 3.10

можливо чітко розмежувати, проте їх взаємодія показує, що мовленнєва поведінка осіб-білінгвів не є довільною, а натомість регулюється набором більш чи менш усвідомлених закономірностей. Одним із найважливіших чинників є мовні ідеології — раціоналізації, що пояснюють і узаконюють певні способи мовлення й засуджують інші. Чимало понять, що стосуються вибору мови і сприймаються як природні, при докладнішому розгляді виявляються ідеологічними конструктами: рідна мова, органічний зв'язок мови й етносу/культури, самé розділення окремих мов і поняття про чистоту мови тощо.

РОЗДІЛ II

ВИБІР МОВИ, МОВНА СТІЙКІСТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ БІЛІНГВІВ (УКРАЇНСЬКА/РОСІЙСЬКА МОВИ)

2.1. Суспільно-політичний контекст мовної ситуації в Україні

Як показує всеукраїнський перепис населення 2001 р.¹⁰², найпоширенішими мовами в Україні є українська та російська.

Якщо мовну ситуацію в Україні за радянських часів можна було умовно класифікувати як диглосну¹⁰³, де російська мова виконувала функцію «високої» мови, а українська — «низької», то після здобуття Україною незалежності та після поступової зміни мовної політики конфігурація індивідуальної та суспільної двомовності стала складнішою.

За відсутності офіційної державної русифікаторської політики, яка панувала за часів СРСР, і внаслідок здобуття українською мовою статусу й функцій державної мови, на функціональний розподіл і силові співвідношення цих мов має вплив низка нових чинників. Частина з цих чинників стосуються галузі мовного планування (статусного й корпусного), частина є політичними, проте має безпосередній вплив на мовні ідеології.

Основні **суспільно-політичні події та явища**, які задали ідеологічне тло останнім десятиліттям в Україні, є зокрема такі:

- Здобуття Україною незалежності у 1991 р.;
- Помаранчева революція 2004 р.;
- Революція Гідності 2013-2014 рр.;
- війна з Росією на Сході України — з 2014 р. дотепер;

¹⁰² Мовний склад населення України // *Всеукраїнський перепис населення 2001* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language>

¹⁰³ Масенко Л. *Нариси з соціолінгвістики*, с. 102

- внутрішня міграція, спричинена військовими діями.

Утвердження України як незалежної держави закономірно спричинило формування й переосмислення окремої української ідентичності, відмінної від ідентичності «радянської людини», насадженої за часів СРСР. За відправний пункт цієї оновленої ідентичності взято титульний етнос України та відповідно українську мову як один з основних його атрибутів. Втім, викликом для такої уніфікації ідентичності є широке розповсюдження альтернативних її моделей, які часто пов'язані з російською мовою, надто ж на Сході та Півдні України. Події 2013-2014 та подальших років, зокрема Революція Гідності та військова агресія Російської Федерації на Сході України спричинилися, з одного боку, до утвердження української ідентичності як відмінної від російської, з іншого боку — показали необхідність пошуку чинників об'єднання різних ідеологій всередині України й невідповідність етнолінгвістичної ідеології для цієї мети. Для багатьох російськомовних осіб, які намагалися відмежуватися від російських впливів як ворожої ідеології, ці події стали спонукою частково чи повністю перейти на українську мову спілкування, для інших — приводом переосмислити і примирити російську мову та українську національну ідентичність.

Рівнобіжними до цих подій і не менш важливими для формування мовної ситуації в Україні є низка рішень у сфері **мовного планування** — переважно статусного, але також і корпусного¹⁰⁴:

- Закріплення державного статусу української мови в Конституції України 1996 р. (стаття 10)¹⁰⁵;
- український правопис 1993 р. (перший правопис незалежної України: повернення літери «г» та кличного відмінка)¹⁰⁶
- ратифікація Європейської хартії регіональних мов або мов меншин у 2003 р. (відбулася з порушеннями, адже до мов меншин було

¹⁰⁴ Haugen Einar. The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice // *Progress in language planning. International perspectives* / Cobarrubias Juan, Fishman Joshua A. (ред.). Berlin — New York: Mouton Publishers 1983, с. 260-290

¹⁰⁵ Конституція України, стаття 10 // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141

¹⁰⁶ *Український правопис*. Київ: Наукова думка, 2015

залічено досить численні та впливові мови, при тому не враховано прав загрозованих мов меншин, для яких ця хартія оригінально і була призначена)¹⁰⁷;

- Закон «Про засади державної мовної політики» (так званий закон Ківалова-Колесніченка) 2012 р., (визнано офіційний статус регіональних мов, у 2018 р. закон визнано неконституційним)¹⁰⁸;

- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» 2015 р. (запровадження мовних квот у ЗМІ задля більшого уприсутнення української мови в медіапросторі)¹⁰⁹

- Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» №5670-д 2019 р. (зокрема стаття 30 цього закону про мову у сфері обслуговування набула чинності 16.01.2021 р.)¹¹⁰

- нова редакція українського правопису 2019 р¹¹¹. — повернуто низку положень репресованого правопису 1928 року на правах варіантних норм

Ці та інші рішення зі сфери мовного планування, хоч не завжди послідовні, все-таки збільшили присутність мовного питання в інформаційному просторі України. Варто звернути увагу, що йдеться не про обмеження сфер вжитку російської мови чи інших мов, а про розширення сфер уживання української мови та утвердження її статусу як єдиної державної мови та мови міжетнічного порозуміння в межах держави. Відповідно чіткіше регулювання сфер, де вживання української є обов'язковим, та опрацювання норм мовного стандарту сприяють тому, що носії інших мов, зокрема російської, дедалі частіше стикаються з

¹⁰⁷ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин

¹⁰⁸ Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013, № 23, ст. 218

¹⁰⁹ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» № 159-VIII // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 18, ст. 131

¹¹⁰ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 21, ст. 81

¹¹¹ *Український правопис*. Київ: Наукова думка, 2019

необхідністю послуговуватися й українською мовою чи принаймні пасивно її розуміти. Для багатьох таке утвердження статусу української мови й збільшення її престижності є аргументом на користь того, щоб свідомо використовувати цю мову в деяких чи у всіх сферах власного життя.

2.2. Методологія та матеріал дослідження

У час, коли статус і силові співвідношення української та російської мов змінюються і зміщуються під впливом чинників, перелічених вище, доцільно було б простежити, як вирішують для себе мовне питання молоді люди, які сформувалися як особистості вже за часів незалежної України. Інтуїтивно правильним видається припущення, що ідеології й мотивації цих людей відрізнятимуться від поглядів покоління їхніх батьків. Окрім того, саме молодь переважно є активною рушійною силою, що ініціює суспільні зміни, тож вона може показати тенденції подальшого розвитку мовної ситуації в Україні.

Для дослідження стосунку й співвідношення двох мов у мовленні молодих білінгвів було обрано методику якісних досліджень, зокрема інтерв'ювання та дискурс-аналіз. Ця методика не дає змоги отримати результати, що були б репрезентативними стосовно всього двомовного населення України чи принаймні одного з регіонів. Проте вона дозволяє простежити механізми й мотивації вибору мови на мікрорівні, докладно розглянувши мовні досвіди респондентів та з'ясувавши їхні ідеологічні настанови. Перевага інтерв'ю полягає ще й у тому, що, на відміну від анкетування, воно дозволяє більшу гнучкість у взаємодії дослідника та респондента, обидві сторони мають змогу ставити уточнювальні запитання і з'ясовувати сумнівні чи незрозумілі формулювання. Окрім того, попри попереднє ознайомлення з питаннями інтерв'ю й імовірне попереднє обдумування відповідей, ці відповіді є досить спонтанними й менш підданими саморедагуванню, аніж тоді, якби вони були письмовими.

Тому цільовою групою нашого дослідження було обрано осіб віком від 16 до 35 років (тобто тих, які народилися чи принаймні почали здобувати шкільну

освіту в незалежній Україні), які є білінгвами в сенсі активного повсякденного використання української та російської мов. Поза розглядом залишено проблему пасивного білінгвізму.

Попри всі переваги обраного методу, неминучими є й певні його слабкості.

По-перше, якісні дослідження, зокрема й за допомогою інтерв'ю, не можуть бути репрезентативними щодо всього населення й відповідно не дають змоги робити загальні висновки про мовну ситуацію в Україні, про панівні мовні ідеології серед двомовного населення тощо. Проте вони можуть дати скерування для подальших кількісних досліджень й укладання дієвих цільових опитувальників.

По-друге, респонденти мали змогу попередньо ознайомитися з питаннями інтерв'ю. З одного боку, це допомогло учасникам дослідження швидше згадати релевантні досвіди й таким чином полегшило перебіг розмови. Та з іншого боку, попередня свідомо рефлексія могла вплинути на відповіді, й заохотити респондентів ці відповіді структурувати й упорядкувати так, щоби створити бажаний образ себе.

По-третє, вся доступна нам інформація щодо мовленнєвої поведінки респондентів отримана виключно з їхніх власних свідчень, і немає змоги перевірити ці свідчення на практиці через спостереження за реальними мовними виборами учасників дослідження, котрі можуть відрізнятися від задекларованих в інтерв'ю¹¹². Проте, хоч неможливо перевірити фактичну достовірність описаної мовленнєвої поведінки респондентів, їхні відповіді все-таки показують ті ідеологічні установки, які ці особи свідомо транслюють назовні.

¹¹² Bilaniuk Laada. *The Politics of Language and Identity in Post-Soviet Ukraine*: Dissertation, PhD (Anthropology) / The University of Michigan, 1998, с. 117: «Expressed language ideologies do not necessarily correlate with people's actual uses of language. It was not uncommon for people to mix languages blatantly (in my hearing) in the very act of telling me that they thought such mixing was terrible»

2.3. Структурні та змістові особливості інтерв'ю

На участь у дослідженні зголосилися 24 респонденти, з якими було проведено інтерв'ю. З огляду на масштаб роботи для аналізу в межах нашого дослідження обрано 10 інтерв'ю. Серед критеріїв вибору — представлення, за можливості, різних регіонів (виняток — 4 респонденти з Києва) та репрезентація різних позицій щодо вибору мови, їх змістової й функціональної спеціалізації у мовленні респондентів.

Решта проведених інтерв'ю, на додачу до проаналізованих у цій роботі, можуть стати матеріалом для подальших соціолінгвістичних та лінгвоантропологічних досліджень.

Усі інтерв'ю було проведено у форматі відеозв'язку на онлайн-платформі Zoom. Середня тривалість одного інтерв'ю (серед обраних десяти) — 23 хвилини.

Ще на підготовчому етапі дослідження респондентам, що зголосилися, було запропоновано обрати мову проведення інтерв'ю: основним варіантом була українська, але респонденти мали змогу зголоситися на інтерв'ю російською мовою — втім, ніхто з них не скористався цією можливістю. Тому всі інтерв'ю проведено українською мовою¹¹³.

Інтерв'ю складалося із п'яти **змістових блоків**:

1. Вступ: передумови, мовний репертуар
2. Мови і середовища
3. Вибір мови: моделювання ситуацій
4. Ситуативне перемикання кодів і комунікаційні виклики
5. Додаткові міркування

У **першому блоці питань** ішлося, по-перше, про загальні соціологічні характеристики респондентів: вік, освіта (найвищий здобутий рівень та напрям), рід занять і сфера праці (якщо релевантно), місце походження (де народились і

¹¹³ Матеріали інтерв'ю вміщено в додатках до цієї роботи: Додаток 1 — питання до інтерв'ю, Додаток 2 — транскрипційні позначки й конвенції, Додаток 3 — транскрибовані тексти інтерв'ю.

виросли), місце проживання (якщо переїжджали), етнічне походження. По-друге, з'ясовувався мовний репертуар респондентів: якими мовами вони володіють взагалі і якими з цих мов регулярно користуються у повсякденному житті.

У цій же частині впроваджено й питання, що мали б попередньо виявити ціннісні й ідеологічні настанови респондентів щодо мов, із якими вони мають справу на щодень. Зокрема йшлося про суб'єктивні враження, асоціації та емоції, що їх у респондента викликають відповідно українська та російська мови, тобто мови, релевантні для нашого дослідження.

Далі респондентів просили назвати мову чи мови, які вони вважають для себе рідними. Важливим є саме формулювання, яке допускає можливість того, що рідних мов може бути більше, ніж одна. При цьому саме поняття «рідна мова» у питанні не пояснено: оскільки воно є багатозначним та ідеологічно навантаженим, то звужувати його лише до одного чи кількох довільно обраних визначень не видавалось доцільним. Натомість ми просили респондентів самостійно пояснити, яке значення вони вкладають у поняття «рідна мова».

У **другому блоці питань** йшлося про зв'язок мови та конкретних середовищ. Основні середовища, які пов'язані з головними ідентичностями респондентів та є відносно статичними, приблизно відповідають доменам мовної поведінки за Дж. Фішманом¹¹⁴. Таких доменів було виділено чотири: сім'я, освітня сфера, робоча/професійна сфера, неформальне спілкування поза родиною. Ще одним важливим доменом є не згаданий тут публічний простір (у сенсі інституцій, громадського простору міста чи просто ситуацій поза домом), проте його докладнішому розгляду присвячено наступний тематичний блок запитань.

У межах сім'ї релевантною є мова спілкування з найближчими родичами: матір'ю, батьком, братами й сестрами, бабусями й дідусями. Додатково уточнялося, яку мову респонденти пам'ятають першою з дитинства. З перетину

¹¹⁴ Fishman J. A. Who Speaks What Language to Whom and When

відповідей на питання про мову найближчих рідних та мову перших дитячих спогадів можна вивести те, яка мова є для респондента хронологічно першою.

Для доменів освіти та роботи важливим є те, що їх неможливо виразно поставити по один бік межі між формальним та неформальним спілкуванням, адже зазвичай комунікація у цих сферах має два виміри — «зовнішній» і «внутрішній», чи відповідно більш і менш формальний. У випадку освіти слід розрізнити мову спілкування в межах освітнього процесу (зокрема під час навчальних занять, між вчителями/викладачами та учнями/студентами), вибір якої регулюється інституційно, та мову спілкування в середовищі освітніх установ поза навчальним процесом (зокрема між учнями/студентами). У робочій сфері можна виокремити напрямки спілкування з клієнтами, з роботодавцями та між співробітниками в межах колективу: перші два переважно регулюються політикою компанії, а часом і зовнішніми нормативно-правовими актами (наприклад, використання мови у сфері послуг)¹¹⁵, а третій здебільшого залишається на розсуд самих працівників.

Ще одним доменом є неформальне спілкування поза межами родини, з якої походить респондент: з друзями та знайомими, з партнером чи партнеркою (хлопець/дівчина, чоловік/дружина — якщо релевантно), а також у межах неформальних груп та спільнот за інтересами: наприклад, спортивна команда, танцювальний клуб, релігійна громада, психологічна група тощо.

У **третьому блоці** розглянуто низку контекстів, переважно із публічного простору, у яких респонденти могли обирати між українською та російською мовами. Для цього було змодельовано чотири базові ситуації:

- 1) розмова у міському просторі — прохання підказати, як пройти до якогось місця (наприклад, до центру міста чи вокзалу)
- 2) спілкування у сфері послуг (магазин чи кафе)
- 3) співбесіда для отримання роботи
- 4) знайомство на зустрічі нової спільноти за інтересами

¹¹⁵ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», стаття 30

Усі ці ситуації розглянуто з двох перспектив: по-перше, йшлося про ініціативу іншої особи, тобто до респондентів зверталися відповідно українською чи російською мовою, і їм потрібно було обрати мову, якою вони дадуть відповідь і підтримуватимуть розмову надалі; по-друге, розглянуто ініціативу самих респондентів і те, яку мову вони оберуть, щоб першими почати розмову в кожній із цих ситуацій.

Особливістю запропонованих ситуацій є їхня помірна формальність. З одного боку, в них прямолінійна інституційна регламентація вибору мови або відсутня зовсім, або може бути пом'якшена чи принагідно змінена на практиці (сфера послуг, співбесіда). З іншого боку, в усіх випадках ідеться про перший контакт, тобто основним припущенням є те, що респонденти та їхні умовні співрозмовники попередньо не знайомі. Тож для вибору мови респондентам доводилось покладатися, з одного боку, на особливості самої ситуації, а з іншого боку — на ініціативу і/або реакцію співрозмовника. Важливими є також пояснення респондентів, чому вони обирають саме цю мову в саме цьому контексті.

У **четвертому блоці** йшлося про ситуативне перемикання коду та про ймовірні конфлікти чи непорозуміння, пов'язані з вибором тої чи іншої мови. Цей блок структурований досить вільно, адже не передбачає наведення готових ситуаційних моделей, а залишає вибір та опис ситуацій спілкування за самими респондентами. Блок умовно поділений на три частини:

- 1) спонукання до перемикання коду;
- 2) неперехідна двомовність;
- 3) конфлікти чи непорозуміння, пов'язані з вибором мови.

Спершу ми просили респондентів пригадати й описати випадки, коли їх прямо просили перейти з одної мови на іншу (з української на російську чи навпаки) або коли вони самі просили інших про такий перехід. Деякі учасники дослідження згадували й про ситуації, коли прохання про зміну мови не було озвучене, але співрозмовники давали зрозуміти, що не схвалюють мовний вибір респондентів. З'ясовувалось ставлення респондентів до спонукання до

перемикання коду та їхні емоційні реакції, а також те, чи, на їхню думку, таке спонукання взагалі допустиме і якщо так, то в яких ситуаціях воно є доречним.

Надалі розглядалися досвіди респондентів, пов'язані з неакомодативним білінгвізмом, та їхнє ставлення до такої моделі спілкування. Для зручності й зрозумілості в межах інтерв'ю поняття неакомодативного білінгвізму було окреслено як «неперехідна двомовність» і пояснено як випадки, коли *«під час тої самої розмови одна людина говорить російською, а інша українською — тобто кожен зі співрозмовників тримається своєї мови і не переходить на іншу, при тому обоє одне одного розуміють і можуть підтримувати спілкування»*¹¹⁶. Цей опис не є науковим, але він покликаний зробити відповідну ситуацію впізнаваною.

Врешті, респондентів просили пригадати й описати ситуації конфліктів чи непорозумінь, пов'язаних із вибором тої чи іншої мови: це могли бути, наприклад, випадки, коли оточення не сприймало чи не схвалювало рішення респондентів розмовляти відповідно українською чи російською мовою, або ж інші ситуації зіткнення різних мовних ідеологій.

П'ятий блок був факультативним і відведеним для рефлексій респондентів стосовно обговореної проблематики, їхніх досвідів та прикладів, що не були включені у питання попередніх блоків, але які самі респонденти вважають релевантними щодо тематики інтерв'ю.

Метою інтерв'юєрки було утримання балансу між безсторонньою нейтральністю з одного боку та залученістю в розмову й налагодженням довірливого контакту — з іншого. Для отримання об'єктивних та показових даних основним принципом було уникнення прямих оцінних суджень та стереотипів у формулюванні питань та в реакціях на відповіді, щоб мінімізувати бажання респондентів підлаштуватися під оцінки інтерв'юєрки. Проте неминучими були кілька пресупозицій, на яких базувалися питання та структура інтерв'ю, зокрема:

- у людини може бути більше ніж одна рідна мова;

¹¹⁶ Додаток 1

- рідна мова не є сталим поняттям, і кожен може мати свої критерії його визначення;
- рідна мова не обов'язково відповідає базовій мові, й жодна з цих мов (якщо вони відрізняються) не є безваріантною опцією для всіх комунікаційних ситуацій;
- часткове узагальнення відповідей: якщо особа вже назвала домінуютьною в певній сфері конкретну мову, то питання щодо вибору мови у ситуації, яка є видовою щодо згаданої родової сфери, вже не дублюються;
- регіон походження респондента і/або місце, де відбуваються змодельовані ситуації, мають вплив на вибір мови.

Подальший аналіз зосереджено на трьох основних вимірах та їхніх взаємних впливах:

- 1) зв'язок мови й ідентичності;
- 2) мовні ідеології;
- 3) вибір мови (акомодація, ситуативне перемикування кодів).

Наскрізним у всіх цих вимірах аналізу є розгляд ціннісних настанов, мотивацій та досвідів, що зумовлюють відповідну мовленнєву поведінку респондентів.

2.4. Соціодемографічний опис учасників дослідження

У цій роботі проаналізовано інтерв'ю з десятьма респондентами. Сім із них жіночої статі, три — чоловічої. Віковий діапазон — від 18 до 26 років.

Шість респондентів зараз здобувають вищу освіту (на рівні бакалаврату). Одна особа має завершену вищу освіту на рівні бакалавра, ще одна — на рівні бакалаврату й магістратури. Для двох респондентів найвищий отриманий освітній ступінь — це середня загальна освіта. Шість осіб зазначили, що мають також досвід неформальної освіти.

За спеціальністю й родом занять усіх респондентів можна умовно залічити до гуманітарної сфери: соціологія (2 особи), філологія, освіта/педагогіка (5 осіб), HR (2 особи), право (2 особи), комунікації (3 особи), мистецтво, міжнародні відносини, соціальна робота (2 особи), менеджмент.

Респондент	Стать	Вік	Місце походження	Місце проживання	Освіта
1	жін	19	м. Харків	м. Львів	неповна вища
2	жін	22	м. Москва	м. Львів	неповна вища
3	жін	19	м. Дніпро	м. Львів	неповна вища + неформальна
4	жін	26	м. Київ	м. Київ	бакалаврат
5	жін	19	м. Київ	м. Київ	середня загальна + неформальна
6	чол	26	смт Михайлівка (Запорізька обл.)	м. Львів	бакалаврат + магістратура
7	чол	19	с. Дар'ївка (Херсонська обл.)	с. Дар'ївка (Херсонська обл.)	неповна вища + неформальна
8	чол	18	Одеса	Львів	неповна вища + неформальна
9	жін	19	Київ	Київ	середня загальна + неформальна
10	жін	19	Київ	Київ	неповна вища + неформальна

2.5. Мовний репертуар та рідна мова респондентів

Усі десять респондентів зазначили, що регулярно користуються українською та російською мовами на щодень. Троє додатково назвали частовживаною мовою англійську. Серед інших, не вживаних на щодень мов — англійська (7 осіб, окрім попередньо згаданих трьох), німецька (5 осіб), польська (2 особи), іврит, турецька, грузинська.

Із десяти респондентів п'ять назвали рідною лише одну мову: чотири — російську та один — українську. Інша половина респондентів назвала рідними обидві, при цьому двоє респондентів вважають їх рівноцінними, а ще троє по-різному пріоритизують обидві мови.

Надалі розглянемо рідні мови респондентів та їх зв'язки з етнічним походженням, регіоном проживання та мовою сім'ї.

Спершу розглянемо респондентів, які назвали рідною лише одну мову.

Респондентки 1, 2 і 3, що народились і вирости відповідно у Харкові, Дніпрі та Москві, а зараз живуть у Львові, вважають рідною російську мову. Респондентка 1 є етнічною українкаю, респондентка 2 має українсько-російське походження, а респондентка 3 — мішане етнічне походження, щодо точного складу якого вона не певна, але називає російське, українське, єврейське, кавказьке й імовірно певну домішку турецького походження. Усі троє називають схожі критерії: перша мова та мова сім'ї, якою для них є саме російська (щоправда, родина респондентки 1 майже цілком за спільним рішенням перейшла на українську після подій 2014 року).

Таку саму мовну ситуацію й мотивації описує і респондентка 4, яка народилась і надалі живе у Києві (після річного досвіду проживання у Швеції). Її основною етнічною ідентичністю є єврейська, хоч є домішки українського та російського походження. Для респондентки російська є першою мовою й мовою сім'ї, і саме за цими ознаками вона вважає цю мову рідною.

Респондент 7, який назвав єдиною рідною українську мову і є етнічним українцем, народився у с. Дар'ївка на Херсонщині, де після певного періоду в Києві живе й зараз. Своєю першою мовою й мовою сім'ї він назвав суржик, базований на українській мові (за оцінкою самого респондента, 65% цього мовного варіанта становить українська база, а решта — російські запозичення). Українську він вважає рідною за критерієм свідомого вибору та національної ідентичності.

Далі на черзі респонденти із двома рідними мовами — українською та російською, які вони вважають рівноцінними.

Респондент 6, що походить із смт Михайлівка у Запорізькій області й після певного часу проживання в Одесі та Маріуполі мешкає тепер у Львові, має мішане українсько-російське етнічне походження. Він вважає рідними українську та російську мову, українську називаючи вслід за В. Єрмоленком «рідною вивченою»¹¹⁷. Першою засвоєною мовою, якою розмовляють у його сім'ї, є російська, проте респондент наголошує, що це українська версія російської мови, з елементами суржику й українських запозичень. Для визначення рідної мови він використовує два критерії: перша мова і базова мова, в сенсі домінантної у приватній сфері й не обмеженої до якогось вузького інструментального використання. Судячи з відповідей респондента, під перше визначення для нього підпадає російська мова, а під друге — українська як свідомо обрана на цю роль мова.

Респондент 8, що народився й виріс в Одесі, а живе зараз у Львові, є етнічним українцем та називає російську та українську однаково рідними. Обидві мови побутують у його сім'ї, хоч російська переважає: з батьком респондент спілкується лише російською, з матір'ю — російською та українською. Йому не вдається однозначно визначити й першу мову, адже з раннього дитинства він пам'ятає обидві, хоч і в різних функціях: російську як розмовну, а українську — як мову пісень, казок тощо. Респондент наразі не визначився із чіткими критеріями рідної мови. Варіанти, до яких він схиляється — це мова мислення і мова сім'ї, проте він визнає, що наразі жоден з цих варіантів його не задовольняє вповні, і стверджує, що під кожен з цих критеріїв підпадають обидві його мови.

Далі розглянемо респондентів, що вважають рідними обидві мови, проте вказують на асиметричний стосунок між ними.

¹¹⁷ Володимир Єрмоленко // *The Ukrainians* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://theukrainians.org/volodymyr-ermolenko/>

Респондентка 5, яка народилась і живе у Києві (мала також досвід проживання у Львові), має українсько-російське етнічне походження. Вона надає пріоритет українській мові, називаючи її рідною за принципом свідомого вибору та емоційного наповнення. Першою мовою та мовою сім'ї для неї є російська.

Респондентка 9, яка народилася в Києві й після короткого досвіду проживання у Львові надалі мешкає в Києві, має мішане українсько-польське етнічне походження. Вона називає рідною українську, з поправкою на те, що другою рідною й частовживаною є для неї російська. Саме російська є для неї першою, сімейною мовою, хоч часом в родині використовується й суржик. Як критерії визначення рідної мови респондентка наводить низку параметрів: перша мова, базова мова (найбільш вживана), мова етносу (спадкова мова) та відповідної країни, врешті — мова, до якої є емоційне прив'язання як до чогось рідного (втім, респондентка тлумачить це частково і як віднайдення свого коріння, що своєю чергою наближає таке розуміння до спадкової мови).

Респондентка 10, яка все життя провела у Києві, за винятком короткого періоду проживання у Харкові, має мішане походження: з боку одного з батьків — українське, з іншого — грузинсько-вірменсько-чеченсько-єврейське, щодо точних етнічних пропорцій вона не впевнена. Респондентка називає рідною передусім російську, додаючи до неї українську як другу рідну. Саме російська є її першою мовою та основною мовою сім'ї. Респондентка вагається між двома визначеннями рідної мови, під кожне з яких відповідно підпадатиме для неї інша мова: перша мова або ж мова, обрана свідомо у дорослому віці за принципом приналежності до відповідної політичної нації.

Підсумовуючи відповіді респондентів, можна сказати, що найпоширенішим критерієм визначення рідної мови є перша мова / мова сім'ї (7 із 10 респондентів), другим за поширеністю є критерії свідомого вибору (5 із 10), при цьому основним чинником цього вибору є національна/громадянська свідомість, і відповідно міркування свідомого вибору мови за цим принципом у всіх проаналізованих випадках стосується української мови й ніколи — російської. Особливо ймовірний

такий вибір, якщо мова, пов'язана з національною/державною приналежністю, збігається з етнічною (спадковою) мовою респондентів.

Попри те, що половина респондентів назвали рідними мовами дві — українську і російську, помітно, що частина з них вагається щодо такої подвійної мовної ідентифікації. У цьому помітний вплив есенціалістського погляду, згідно з яким у людини мала б бути лише одна рідна мова. Тому респонденти схильні або надавати певній мові першість щодо іншої, або шукати переконливого визначення чи критерію, що підказав би їм, котра з мов рідна насправді.

Вплив етнолінгвістичних міркувань (спадкова мова як рідна) частково присутній у відповідях, проте, передбачувано, такі погляди стикаються з обмеженнями, коли йдеться про особу, що має мішане етнічне походження. Такі випадки спонукають респондентів обирати домінуючу й навіть рідну мову за критеріями, відмінними від етнічних.

Отже, на судження про рідну мову впливають різні сфери соціалізації та ідентичності мовців: спадковість і належність до певної етнокультурної групи; сімейна соціалізація; політичні чинники — громадянська/національна свідомість.

2.6. Оцінні судження щодо української та російської мов

У нашому дослідженні асоціативні прив'язки й ціннісні настанови стосовно мов вдалося виокремити завдяки питанню про почуття й асоціації, пов'язані відповідно з українською та російською мовами¹¹⁸. Втім, оскільки це питання доволі широке й позбавлене конкретного ілюстративного матеріалу, відносно якого можна було б структурувати оцінювання, то отримані відповіді були досить

¹¹⁸ Оцінні характеристики російської та української мов докладніше досліджувала Лада Біланюк (Bilaniuk L. *The Politics of Language and Identity in Post-Soviet Ukraine*, 1998), застосувавши метод *matched-guise test*: учасники мали прослухати уривки текстів, озвучені українською та російською мовою, й довільно оцінити мовців за запропонованою шкалою особистісних рис. Часто ті самі особи озвучували й український, і російський текст (хоч учасники дослідження й не знали про це) і відповідно отримували різні оцінні характеристики залежно від мови. Саме такі випадки, на думку дослідниці, стали найяскравішим свідченням того, що учасники пов'язують певні риси характеру та оцінні судження не так із конкретними мовцями (чи, у цьому випадку, з їхніми голосами), як із самими мовами.

різнорідними. На додачу до прямих відповідей на питання про почуття й асоціації, респонденти принагідно розкривали своє ставлення до української та російської мов, також і відповідаючи на питання іншого змісту.

Для більшості респондентів українська асоціюється зі свідомим вибором, національною приналежністю, активною громадянською позицією тощо (респонденти 3, 5, 6, 8, 9, 10) Це узгоджується з тенденцією до поширення української мови у публічному просторі та до утвердження її статусу як державної, зокрема через поширення в освіті, офіційних інституціях, громадському житті.

Втім, на додачу до перелічених вище раціональних міркувань, привертає увагу те, що чимало респондентів пов'язують з українською низку позитивних емоційних станів та естетичних суджень, що асоціюються радше з приватною сферою: тепло, м'якість, зручність, рідність та інтимність, милозвучність тощо. Такі характеристики можна було б очікувати від тих, хто вважає українську своєю рідною мовою, адже зазвичай тепліші емоційні асоціації пов'язані з мовою, яка є для особи першою і побутовою в сім'ї. Це припущення справджується, проте схожі оцінки української мови надають і респонденти, що не назвали її своєю рідною (респонденти 1, 4).

Для респондентів 2 і 6 українська мова є емоційно нейтральною і звичною в повсякденному вжитку.

Для низки учасників дослідження російська мова асоціюється з емоційністю відкритістю, сім'єю, дитинством (респонденти 2, 3, 4, 10) — згідно з наведеним вище припущенням про ставлення до першої/сімейної мови. Суміжним міркуванням є також свобода самовираження, зокрема коли йдеться про негативні емоції (респонденти 1, 2, 5, 10), а також влучність і чіткість вислову, часом певна різкість і холод (респонденти 1, 5).

Кілька респондентів зазначили, що російська для них є емоційно нейтральною, буденною й інструментальною (респонденти 5, 6, 9), причому інколи поширеність і загальноживаність цієї мови сприймається якраз негативно (респонденти 5 і 9). Це може бути пов'язане з тим, що загальноживаність певної

мови сприймається як перепона для самовираження й оригінальності: так, респондентка 5 зазначає, що свого часу зробила вибір на користь української саме тому, що це «нішева» мова, мова вужчих та оригінальніших спільнот, на протигагу панівній у її оточенні російській¹¹⁹.

Можна припустити, що для респондентів важливим чинником у виборі мови є можливість виразити власну індивідуальність. Для респондентів, чиє оточення переважно російськомовне, способом виразити певну «контрастність» є українська мова. Втім, бувають і протилежні випадки: респондентка 3, яка свідомо обрала для себе українську як домінуючу мову, навіть у середовищі родини, зазначає, що в цілком українськомовному середовищі (скажімо, на Заході України) часом зумисне переходить на російську, щоб підкреслити власну відмінність та окремішність: *«(...) зрідка я можу перейти на російську мову, е: особливо тут у Львові, е- коли тут більшість галичан, то я іноді відчуваю ніби як .. я не хочу зливатись, тобто е: мені хочеться відчувати якусь свою: ідентичність, яка: абсолютно відмінна від .. галицької»*¹²⁰. У таких випадках ідеться про вибір мови за критерієм маркованості: вживання мови, відмінної від очікуваної, є свідомим сигналом про певну окремішність щодо оточення. У різних регіонах України маркованою мовою буде відповідно російська (Захід) чи українська (Схід, Південь).

Оцінні судження та ставлення до мов не завжди піддаються раціоналізації, проте вони є важливим чинником, що впливає на мовну поведінку білінгвів. Такі судження досить важко чітко відокремити від інших суміжних міркувань (зокрема про рідну мову чи про зв'язок мов і середовищ, про який ітиметься далі). Передбачувано, що та мова, яку респонденти вважають рідною, переважно має для них більш позитивне емоційне забарвлення й асоціюється з сім'єю, домом, емоційною відкритістю тощо. З іншого боку, та мова, яку респонденти обирають для себе свідомо (як показують висліди попереднього підрозділу, в цьому випадку зазвичай ідеться саме про українську мову), пов'язана з громадянською свідомістю

¹¹⁹ Додаток 3.5

¹²⁰ Додаток 3.3

й національною/політичною самоідентифікацією. Цікавим спостереженням є те, що немаркованість мови у відповідному регіоні може сприйматися негативно.

2.7. Зв'язок мови та домену комунікації

У цій частині інтерв'ю співвідношення мови й середовища розглядалося на прикладі таких доменів: сім'я, освіта, робота, неформальне спілкування (поза сім'єю).

2.7.1. Мова сім'ї

Питання мови сім'ї розглянуто докладніше у підрозділі 2.5, де йшлося про рідну мову. Основний розподіл за мовами такий: 6 респондентів називають основною мовою сімейного спілкування російську, 3 — українську і російську, 1 респондент — суржик, ближчий до української мови. Респондентка 1 зазначає, що її родина, раніше російськомовна, внаслідок подій 2014 року за спільним рішенням майже цілком перейшла на українську мову¹²¹.

2.7.2. Мова освіти

Для шести із десяти респондентів формальною мовою шкільної освіти була українська (Київ, Дар'ївка, Михайлівка), для двох — російська (Харків, Москва), ще двоє згадують про використання в навчальному процесі обох мов (Дніпро, Одеса). Дев'ять респондентів називають російську мовою неформального спілкування між учнями у школі, ще один респондент згадує про суржик як про неформальний мовний код (Дар'ївка). При цьому одна з респонденток зазначає, що поза уроками із вчителями учні спілкувалися все-таки українською, а між собою — російською; інша респондентка розповідає, що і вчителі поза уроками говорили російською, при цьому в обох випадках ідеться про школи в Києві.

¹²¹ Додаток 3.1

Для всіх восьми осіб, які здобувають чи здобули вищу освіту, мовою цієї освіти була чи є українська. Проте троє з восьми респондентів зазначають, що звичною мовою неформального спілкування в середовищі вищих навчальних закладів (скажімо, між студентами поза заняттями) була чи є російська, двоє згадують про принагідне використання обох мов залежно від походження співрозмовника.

Всі п'ять осіб, які здобули неформальну освіту, робили це українською, одна респондентка має досвід неформальної освіти також і російською.

Значна частина респондентів, зокрема й ті, що вважають рідною лише російську (але також і частина тих, для кого українська є одною з перших мов чи «рідною вивченою») зазначають, що їхнє перше знайомство з українською мовою відбулося саме у школі, тобто впровадження цієї мови через освіту справило на респондентів формаційний вплив. Ті респонденти, що мають досвід неформальної освіти, часто зазначають, що у відповідній освітній спільноті була доволі чітка мовна політика, що виразно заохочувала вжиток української, і це, за відгуками учасників дослідження, спонукало їх до активнішого використання української мови й надалі.

Респондент 8 зазначає, що українська як мова вищої освіти вплинула на нього у тому сенсі, що про свою спеціальність (право) йому значно легше говорити українською через те, що саме в цій мові він володіє професійною термінологією¹²².

Респондент 7 ділиться спостереженнями щодо впливу шкільної освіти на мовну ситуацію в селах на Херсонщині¹²³. За його спостереженнями, у ситуації нестабільного білінгвізму, що панує у його регіоні, мова викладання у сільських школах має безпосередній вплив на мовну ситуацію у відповідному селі: там, де у школі ведуть навчання українською, основною мовою спілкування є українська чи принаймні суржик, що має в собі більше української бази, натомість там, де є

¹²² Додаток 3.8

¹²³ Додаток 3.7

російськомовні школи, побутує російська чи суржик на російській основі, що містить 80-90% російської бази з принагідними українськими запозиченнями.

2.7.3. Мова роботи

При розгляді мови робочих середовищ враховано поточне місце проживання респондентів та мову спілкування з клієнтами, роботодавцями і колегами (якщо ці мови відрізняються).

Шестеро респондентів використовують у роботі лише або переважно українську (Львів, Київ, Дар'ївка), одна респондентка — українську і російську порівну (Львів), для двох російська є додатковою епізодичною мовою (Львів). Для одної респондентки основною робочою мовою є німецька (Київ). Четверо респондентів як додаткову робочу мову використовують англійську (Дар'ївка, Львів, Київ).

Респондентка 4 дуже виразно асоціює українську мову з робочою сферою. Вона стверджує, що всі професійні питання вирішує лише українською, і навіть якщо йдеться про нові знайомства, які потенційно можуть бути пов'язані з роботою, вона неухильно дотримуватиметься української мови, хоч вільно переходить на російську в менш формальних випадках. Як зазначає респондентка, через таку її позицію більшість співробітників навіть не здогадуються про її двомовність: *«моя колега: .. просто вперше почула, як я беру слухавку, коли дзвонить чоловік, і вона була: в дикому шоці .. від того, що я .. говорю російською. Вона думала, що я в житті теж говорю: ну, всюди, що я всюди говорю українською. Тому, напевно, люди навіть не знають, ш- що я спілкуюсь російсь- тобто ті, з ким я працюю, вони: не знають, що я спілкуюсь російською в житті»*¹²⁴.

¹²⁴ Додаток 3.4

2.7.4. Мова неформального спілкування (поза сім'єю)

У цю категорію входить спілкування з друзями та комунікація в межах неформальних об'єднань і спільнот за інтересами. У цій сфері вибір мови часто не є чітко фіксованим, а залежить від конкретного середовища чи співрозмовника (респонденти 2, 4, 5, 8), ще низка респондентів надає перевагу тій мові, яка їм суб'єктивно комфортніша. Респондент 6, у неформальному спілкуванні якого переважає українська, зазначає, що сам надає перевагу українськомовним спільнотам, тож така мовна поведінка для нього — не стільки наслідок перебування у відповідній групі, а його передумова: *«Я тяжію до тих спільнот, інтересів, де я- тобто .. більше, напевно панує українська, і: так складається, що: це українська, напевно»*¹²⁵.

Стосовно розглянутих доменів комунікації мовний вибір переважно є стійким. Найбільше впливу на цей вибір мають соціальні (освіта, робота) й ситуаційні (сім'я, неформальне спілкування) фактори, трохи менше — індивідуальні. Усталений контекст спілкування диктує вибір мови, яка вже прийнята в цьому середовищі. Так, наприклад, якщо у більшості випадків домінантною для особи є українська мова, але першою й сімейною для неї є російська, то саме російською, найімовірніше, ця особа розмовлятиме з рідними. Тобто мовний вибір у сім'ї переважно є сталим і колективно зумовленим. Втім, існують і випадки мовної неоднорідності в сім'ях (докладніше про це йтиметься в підрозділі ... про неакомодативний білінгвізм), а також випадки, коли ціла сім'я приймає рішення про зміну домінантної мови (Р. 1).

У домені освіти часто існує мовне розділення між формальною (власне навчання) і неформальною (спілкування в середовищі учнів/студентів) сферою. Найчастіше трапляється, що формальною мовою освіти є українська, а неформальною мовою — російська. Певна ситуаційна гнучкість присутня в обох цих сферах, адже, за свідченнями респондентів, в українськомовний навчальний

¹²⁵ Додаток 3.6

процес деякі вчителі/викладачі все-таки інтегрують російську, а в неформальному спілкуванні вибір мови залежатиме передусім від мови більшості і/або конкретного співрозмовника.

Схоже розділення наявне і в робочій сфері. Проте більшість респондентів узгоджують і мову неформального спілкування з колегами з основною робочою мовою.

Сфера неформального спілкування поза сім'єю, як і можна передбачити, є найменш структурованою й дозволяє більше мовного розмаїття й гнучкості. Вибір мови залежатиме від мови більшості у певній групі і/або від конкретного співрозмовника та його вподобань.

2.8. Вибір мови: моделювання ситуацій

У цій частині інтерв'ю учасники дослідження мали обрати українську чи російську мову в низці змодельованих ситуацій, де спершу хтось проявляв ініціативу щодо них, а згодом самі респонденти мали почати розмову.

Запропоновані для розгляду ситуації були такі:

1. Вулиця — розмова у міському просторі — прохання підказати, як пройти кудись
2. Сфера послуг — спілкування з працівником магазину чи кафе
3. Співбесіда для отримання роботи
4. Неформальне знайомство на зустрічі спільноти за інтересами¹²⁶

Нижче подано схему розподілу мовних виборів за ситуаціями (де, наприклад, позначка «рос →укр/рос» означає, що на звернення російською респондент відповість українською або російською залежно від обставин).

¹²⁶ Докладніший опис цих ситуативних моделей див. у підрозділі 2.3 цієї роботи

1. Ініціатива іншого

Респондент	1. Вулиця	2. Сфера послуг	3. Співбесіда	4. Неформальне знайомство
1	рос → рос укр → укр	рос → укр/рос укр → укр	рос → рос укр → укр	рос → укр укр → укр
2	рос → укр (рос) укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → укр/рос укр → укр	рос → укр (рос) укр → укр
3	рос → укр (рос) укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → укр укр → укр
4	рос → рос укр → укр	рос → рос укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → рос укр → укр
5	рос → укр (рос) укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → рос/укр укр → укр
6	рос → укр укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → укр укр → укр
7	рос → укр укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → укр (рос) укр → укр
8	рос → рос укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → рос (укр) укр → укр	рос → укр/рос укр → укр
9	рос → укр укр → укр	рос → укр укр → укр	рос → укр/рос укр → укр	рос → укр укр → укр
10	рос → рос укр → рос/укр	рос → укр/рос укр → укр	рос → рос укр → укр	рос → рос укр → укр

2. Власна ініціатива

Респондент	1. Вулиця	2. Сфера послуг	3. Співбесіда	4. Неформальне знайомство
1	укр	укр	укр	укр
2	укр	укр	укр (рос)	укр
3	укр	укр	укр	укр

4	укр/рос	укр	укр	укр (рос)
5	укр (рос)	укр (рос)	укр	укр
6	укр	укр	укр	укр
7	укр	укр	укр (англ)	укр
8	укр/рос	укр	укр	укр (рос)
9	укр	укр	рос (англ)	укр
10	рос (укр)	укр	укр	рос

З відповідей щодо ситуацій, де респонденти мали відповісти на чиюсь ініціативу, можна виокремити кілька закономірностей. Українська як мова, часто пов'язана зі свідомим вибором (див. підрозділ 2.6), виявляється більш стабільним мовним варіантом. На звернення українською більшість респондентів відповідатимуть українською незалежно від ситуації, тобто українська сприймається як немаркований мовний код.

На звернення російською респонденти часто теж відповідають українською: найчастіше це відбувається у сфері послуг. Зокрема на це вплинула стаття 30 закону про державну мову¹²⁷, яка увійшла в дію цього року й зобов'язує працівників сфери обслуговування звертатися до клієнтів українською: половина учасників дослідження прямо вказували на цю законодавчу норму як на регулятор мовного вибору в цій ситуації (зокрема респонденти 3, 4, 6, 8, 9). Дехто з респондентів у цій ситуації не просто обирає українську як немаркований варіант, а й може прямо попросити працівника сфери послуг, який всупереч закону розмовляє російською, перейти на українську мову (респондентка 3).

Найменше мовної стійкості учасники дослідження схильні проявляти у ситуації співбесіди з потенційним роботодавцем. Оскільки в цьому випадку ініціативу проявляє особа, вища за ієрархією і/або така, що має більше влади у цій ситуації, то можна припустити, що респонденти частіше обиратимуть для своїх

¹²⁷ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», стаття 30

відповідей ту мову, якою їх запитуватиме інтерв'юер, адже це відповідає їхньому інтересу в цій ситуації — отримати працевлаштування. Кількість випадків мовної акомодатії у випадку співбесіди справді більша, аніж в інших ситуаціях, хоча половина опитуваних стверджують, що й надалі дотримувались би української, якби їх запитували російською (респонденти 3, 4, 5, 6, 7). Українська мова і в цій ситуації виступає немаркованим варіантом — ніхто з респондентів не припускає імовірності в контексті співбесіди відповідати на українську російською. Троє респондентів (2, 8, 9) припускають імовірність прямої домовленості щодо зручної мови вже під час співбесіди.

Якщо ситуації у сфері послуг та на робочій співбесіді досить чітко структуровані й ієрархізовані, то у випадку розмови з перехожим на вулиці чи неформального знайомства мотивації вибору мови вільніші. Так, у розмові з перехожим частина респондентів перейшла б на мову співрозмовника з міркувань зручності й ефективності пояснення того, про що цей співрозмовник запитує, ще частина спробувала б переконатися, чи це не іноземець, який не розуміє іншої мови. Схожі міркування стосуються й ситуацій неформального знайомства: у цьому випадку респонденти переважно почуваються вільніше з тим, щоби прямо з'ясувати, яка мова буде зручною співрозмовникові і чи розуміє той їхню обрану/домінантну мову, при цьому можуть запропонувати співрозмовникові модель неперехідної двомовності, якщо обидва розуміють мови одне одного (респонденти 3, 7, 8).

Коли йдеться про власну ініціативу респондентів, то майже для всіх початковим варіантом незалежно від ситуації є українська мова. Винятки можливі у кількох випадках: у зверненні на вулиці до перехожих — якщо дія відбувається у переважно російськомовному регіоні (респонденти 4, 5, 8); як працівник чи працівниця сфери послуг — якщо політика компанії вимагатиме спілкуватися іншою мовою, аніж українською — хоч із прийняттям закону про мову у сфері послуг це міркування вже не настільки релевантне (респондент 5); під час робочої співбесіди — якщо особа, що проходить співбесіду, є іноземцем і не володіє

українською (респонденти 2, 7) або ж якщо цього вимагатиме внутрішня політика компанії (респондентка 9 — з реальної практики компанії, у якій працює). У неформальній сфері учасники дослідження схильні дотримуватися своєї домінантної мови, і тут також існує можливість проговорення й вибору зручних мовних опцій для обох сторін комунікації.

Узагальнюючи, можна сказати, що для більшості респондентів у ситуації першого контакту зі співрозмовником незалежно від ситуації немаркованим вибором є українська мова. Це пов'язано з тим, що зростає тенденція асоціювати українську мову з публічним простором внаслідок утвердження її позицій як державної мови. Там, де українська функціонально й інституційно обумовлена як основна мова, учасники дослідження переважно виявляють мовну стійкість стосовно української, а інколи й спонукають російськомовного співрозмовника до переходу на українську. У таких випадках ідеться про українську мову як атрибут громадянської ідентичності.

Іншим важливим міркуванням є комунікаційна ефективність, тобто донесення інформації тою мовою, якою обоє співрозмовників володіють добре. Для пояснення такої тенденції самі респонденти наводять аргументи зручності, ввічливості, уникнення зайвої уваги до маркованого коду тощо. Цей аспект найповніше розкривається у випадках, де мовний вибір не є формально обумовленим, як-от на вулиці чи на зустрічі спільноти (хоч на вибір і впливає ситуаційний контекст — локація, домінантна мова середовища тощо). Тут маємо справу з мовною соціалізацією, яка є намаганням пристосуватися до певної особи чи групи, здобути її схвалення і прийняття. Протилежна тенденція — мовна стійкість замість пристосування до середовища, де панує інша мова — є виявом сильної особистої ідентичності, з якою пов'язаний конкретний вибір мови.

2.9. Спонування до перемикавання коду. Неакомодативний білінгвізм

2.9.1. Спонування до перемикання коду

Троє з десяти респондентів розповіли, що мали досвіди, коли їх прямо просили перейти з одної мови на іншу. У випадку респондентки 1 ішлося про особу, вищу за статусом, яка в межах публічної події попросила респондентку перейти з української на російську, оскільки це була основна мова заходу: респондентка погодилась, проте почувалася дискомфортно через примус. У випадку респондентки 10 це було середовище неформальної освіти, в якому заохочувалось уживання української мови, тож коли респондентка несвідомо переходила на російську, на це звертали увагу й просили перейти знову на українську. Схожу ситуацію — з досвіду подруги, а не з власного — переповідає й респондентка 9; а її саму просили перейти з української на російську в межах її сім'ї, тому що родина не схвалювала вибору респондентки на користь української мови.

Ще троє учасників дослідження описали ситуації, в яких пряме прохання про перехід не було озвучене, але була присутня певна невербальна спонукка або ж така реакція на мову респондентів, що давала зрозуміти, що їхня обрана мова сприймається у цій ситуації як маркована і недоречна.

Якщо про перехід на іншу мову просять самі учасники дослідження, то переважно йдеться про перехід з російської на українську у сфері послуг (респонденти 2, 3, 6, 10). При цьому вони покликаються на нещодавно введenu в дію законодавчу норму, проте озвучення такого прохання було для деякого з респондентів некомфортним (респондентка 3). Респондентка 10 нечасто просить про мовний перехід прямо, але демонстративно відповідає російськомовним працівникам сфери послуг українською, і для неї це є певним виявом протесту. Один респондент (7) просив про перехід з російської на українську викладачів в університеті та учасників публічних подій. У контекстах активізму просила про перехід з російської на українську й респондентка 9, зазначаючи, що просила російськомовних осіб розмовляти українською (*«(...) будь ласка:, українською. Ми*

в Україні живемо»¹²⁸⁾: як визнає учасниця дослідження, в таких випадках вона відчуває певну внутрішню агресію, проте не виявляє її, а висловлює свою позицію принципово, але ввічливо. Респондентка каже, що люди, до яких вона зверталася з таким проханням, відгукувалися на нього й таки переходили на українську мову без жодних конфліктів, що, на думку респондентки, свідчить про те, що російськомовні люди не є вороже налаштованими щодо української й насправді нею володіють, але потребують певного стимулу, щоби врешті нею заговорити.

Ще кілька респондентів описували випадки переходу з мови на мову, що базувалися не на конфронтації, а на спробі налагодити спілкування. Респондентка 4 пригадує приклад своєї подруги-іноземки, яка просила інших перейти з російської на українську, тому що знала українську, але не російську. Респондентка 5 сама не просить про зміну мови, проте пригадує, як її російськомовна подруга сама запропонувала перехід на українську після того, як респондентка свідомо обрала для себе рішення зробити українську своєю основною мовою. Ця ж респондентка пропонувала перейти назад на російську працівникові сфері послуг, який намагався розмовляти українською, проте не міг робити цього добре, від чого страждала якість його роботи та комунікації з клієнтами.

Прохання про зміну мови респонденти вважають обґрунтованим у таких випадках:

- 1) нерозуміння мови (переважно йдеться про осіб з-поза меж України) — тоді слід надати перевагу тій мові, яку співрозмовник знає (респонденти 1, 8, 10);
- 2) у сферах, де вживання української мови регулюється на законодавчому рівні: офіційна сфера, державні посади, сфера послуг, освіта, громадські організації (респонденти 2, 3, 4, 6)

¹²⁸ Додаток 3.9

Тобто йдеться про два основні міркування, які регулюють вибір мови у схожих ситуаціях, які вслід за Дж. Джозефом можна окреслити як комунікацію та репрезентацію¹²⁹: перше — це міжособистісне порозуміння, задля якого інколи можна й потрібно йти на мовні компроміси; друге — це репрезентація, при якій певна мова (у нашому випадку українська) є не лише засобом спілкування, але й державним атрибутом та складовою громадянської ідентичності.

Недоречно було б, на думку учасників дослідження, просити про зміну мови, якщо обоє співрозмовників розуміють відповідні мови (респондентка 5). Як підсумовує ці міркування респондентка 10 [цитата], головне — не про що саме просити, а як, щоб не відштовхнути співрозмовника й не налаштувати його вороже проти себе чи проти відповідної мови. Респондентка 9 зазначає, що у таких випадках, як і у мовних питаннях загалом, найефективнішим є не примус, а особистий приклад.

2.9.2. Неакомодативний білінгвізм

Ситуації, в яких кожен зі співрозмовників дотримується неоднакової обраної мови, частково були окреслені й у попередніх підрозділах. З десяти респондентів п'ять мають такий досвід дуже часто (респонденти 2, 3, 5, 6, 8) чи інколи (респондент 8). Для більшості опитаних така модель спілкування є загалом зручною, проте вони часто стверджують, що зручнішим все-таки було використання одної мови в межах розмови (респонденти 5, 9). Респондентка 10 зазначає, що паралельно дотримуватися двох мов у розмові їй зручно лише з близькими друзями. Респонденти 1 і 7 почуваються у двомовних розмовах некомфортно через те, що у них виникає мовна інтерференція (у напрямку впливу російської мови, як першої чи домінантної, на українську). Натомість респондент 6 вважає, що неакомодативний білінгвізм дає співрозмовникам свободу дотримуватися відповідної обраної мови без примусу переходити на іншу, що зміщує акцент у спілкуванні з мовної форми на сам зміст повідомлення: «приємно:

¹²⁹ Joseph J. E. *Language and Identity*, с. 15

.. коли люди розуміють, що вони фокусуються на тому, що вони говорять, а не як вони говорять»¹³⁰.

Отже, на вибір конкретної мови й зокрема на вибір дотримуватися її незалежно від того, якою мовою розмовляє співрозмовник, впливає низка чинників.

У випадку прямих чи непрямих спонукань до перемикання мовного коду йдеться про конфлікт особистих мовних виборів та ідеологій. Перехід з мови на мову відбувається переважно тоді, коли той, хто до нього спонукає, перебуває вище за ієрархією і/або має більше впливу в конкретній ситуації, або ж якщо йдеться про перехід на мову, яка є у відповідному контексті немаркованою. Доречним таке спонукання є там, де мовний вибір завчасу обумовлений інституційно. В інших ситуаціях воно часто сприймається як тиск, втручання в особистий простір і неповага до ідентичності мовця.

Коли йдеться про неакомодативний білінгвізм, то «технічною» вимогою, яка уможливорює саму модель двомовної комунікації, є впевненість у володінні обома мовними кодами і їх розділеність, тобто здатність уникати надмірної інтерференції і/або подальшого переходу на мову співрозмовника. Окрім того, важливими є ідеологічні настанови, що спричиняються до мовної стійкості. По-перше, це свідомий вибір мови і повага до вибору співрозмовника, якщо він відрізняється: у такому разі конкретна мова постає атрибутом особистої ідентичності, яку мовець вільно виявляє (про це свідчить зокрема й те, що для більшості респондентів найчастішою й найзручнішою неперехідна двомовність є у неформальному спілкуванні, з близькими друзями тощо). По-друге, може йтися про фокусування не на формі (конкретній мові) повідомлення, а на його змісті — в такому разі відсутній акцент на окремішності мовних кодів, натомість вони функціонують як різні, але не взаємовиключні особисті стилі мовлення. По-третє, неакомодативний білінгвізм може бути виявом ідеологічного конфлікту, при якому

¹³⁰ Додаток 3.6

кожен зі співрозмовників вважає, що саме його мова мала б домінувати у цій ситуації.

Аналіз даних із опрацьованих інтерв'ю підтверджує тенденцію до утвердження української у публічній сфері та громадському житті як офіційної мови, яка асоціюється з законом, українською політично-національною ідентичністю, нерідко також із професійною діяльністю. Російська мова, не претендуючи на більшу, ніж зараз, присутність у публічному просторі, зберігає свої позиції у приватній сфері. Функціональний розподіл української та російської мов за сферами вжитку зміщується відносно попередніх десятиліть, і українська починає функціонувати як «висока» мова (в тому сенсі, що його описав Ч. Фергюсон у межах концепту диглосії).

Мовці-білінгви є тою частиною населення, що має найбільший мовний репертуар і найбільше можливостей і викликів щодо мовного вибору. Основні стратегії білінгвального мовлення — це акомодация, тобто пристосування до мови, що домінує в певному середовищі, чи до мови конкретного співрозмовника, або ж відмова від акомодации, що виявляється у спонуканні співрозмовника до зміни мови або в моделі неакомодативного білінгвізму в межах розмови.

Помітною є тенденція зменшення рівня акомодации українськомовних осіб до російськомовних, навіть якщо йдеться про білінгвів. Тобто мовну стійкість частіше виявляють стосовно української мови; якщо ж стійкість стосується російської мови, то переважно у контексті приватного неформального спілкування.

Серед чинників, які спонукають білінгвів надавати перевагу українській, є зокрема такі: перебування в українськомовному середовищі та вплив рольових моделей; актуальні соціополітичні обставини (Революція Гідності та війна з Росією), міркування громадянської свідомості й національної ідентичності; привабливість української культури, міркування про «нішевість» і «крутість» української мови.

ВИСНОВКИ

У цій роботі розглянуто особливості білінгвізму (українська та російська мови) на матеріалі інтерв'ю з молодими двомовними громадянами України, які сформувалися як особистості за часів незалежної держави. Можна стверджувати, що досягнуто поставленої мети дослідження: з'ясовано ключові моделі білінгвальної поведінки та їх особливості, розглянуто цю поведінку крізь призму ідентичностей респондентів та їх мовних ідеологій. Згідно з обраними теоретичними поняттями та методологією окреслено основні суспільні чинники впливу на мовну ситуацію в Україні, запропоновано підходи для аналізу цієї ситуації, зібрано дослідницький матеріал та проведено його якісний аналіз.

Хоч дослідження, проведене в межах цієї роботи, є якісним і маломасштабним, а тому не репрезентативним щодо всього двомовного населення України, воно все-таки дозволяє виокремити певні тенденції мовної поведінки білінгвів через розгляд реальних прикладів їхньої поведінки у низці контекстів комунікації та аналіз мовних виборів та їх мотивацій у змодельованих ситуаціях. Особливу увагу присвячено вибору мови відповідно до комунікативної ситуації, перемиканню мовних кодів чи відмові від такого перемикання, а також конфліктам і непорозумінням, пов'язаним із вибором тої чи іншої мови, які є проявом зіткнення контрастних мовних ідеологій.

За наявності компетенції у двох мовах вибір між цими мовами переважно є не довільним, а зумовленим низкою соціальних, ситуативних та індивідуальних чинників. Зокрема важливими є домени комунікації, відносна маркованість і функціональна спеціалізація мовних кодів, вияви акомодатії у спілкуванні, ідентичності, пов'язані з відповідними мовними кодами, та ідеологічні настанови мовців чи спільнот.

Головною стратегією мовної поведінки білінгвів є акомодатія у вигляді конвергенції (перехід на мову співрозмовника чи середовища) або дивергенції

(відмова від переходу й підкреслення межі між мовами). В останньому випадку йдеться про явище мовної стійкості, тобто свідоме дотримання обраної домінантної мови, зазвичай з певних ідеологічних міркувань. Згідно з проаналізованим матеріалом, мовна стійкість частіше стосується української мови, аніж російської, адже асоціюється з громадянською ідентичністю, яка для багатьох мовців, принаймні у публічній сфері та формальних ситуаціях, має першість перед індивідуальними і/або приватними ідентичностями (родинна, етнічна тощо).

Для з'ясування ключових мовних ідентичностей респондентів особливу увагу присвячено питанню рідної мови та її визначень. Навіть щось настільки позірно органічне, як рідна мова, виявляється сконструйованим ідеологічно: якщо мов, які можуть претендувати на звання «рідної», є більше, ніж одна, то йдеться передусім про вибір ідентичності, з якою відповідна мова пов'язана і яка для мовця є важливішою за інші. Це може бути ідентичність особиста (вибір рідної мови за критерієм «мови мислення» чи за емоційними оцінками), сімейна (рідна мова як мова родини), етнічна, національна/громадянська тощо.

До проблем, що перебувають радше в ідеологічній, аніж у власне лінгвістичній площині, належать, окрім поняття рідної мови, також зв'язок мови та етнічної приналежності та вписування нестандартних/межових мовних варіантів (зокрема суржику) у рамки «чистих» мов. Ці проблеми є актуальними для молодих двомовців в Україні, які активно формують та окреслюють власні мовні вибори й відповідні ідентичності.

Дослідження показало, що існує тенденція до утвердження статусу української як мови державної сфери та публічного простору. Імовірно, це пов'язано з поступом у статусному й корпусному плануванні щодо української мови, а також із низкою соціополітичних чинників (Революція Гідності, війна з Росією), які заохотили чіткіше окреслення української національної й політичної ідентичності та посприяли поширенню української мови як такої, що пов'язана з цією ідентичністю. Водночас позиції російської мови залишаються доволі

стійкими, хоч вона й не претендує на здобуття більшої присутності у громадському просторі, аніж та, що є зараз. Втім, з огляду на розширення сфер ужитку української мови відбувається звуження сфер вжитку російської, тож ця мова дедалі чіткіше асоціюється з неформальним спілкуванням, приватним родинним середовищем тощо. Якщо така тенденція триватиме й надалі, то можна припустити, що у переважно російськомовних регіонах України (зокрема Схід і Південь) з часом може виникнути диглосна ситуація, де українська буде виконувати функцію «високого» (офіційного) мовного коду, а російська — «низького» (приватного) мовного коду.

Тематика українсько-російського білінгвізму в сучасній Україні залишається викличним, але перспективним полем для подальших соціолінгвістичних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Володимир Єрмоленко // *The Ukrainians* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://theukrainians.org/volodymyr-yermolenko/>
2. *Всеукраїнський перепис населення 2001* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>
3. *Європейська хартія регіональних мов або мов меншин* (документ 994_014, ратифікація 15.05.2003)
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» № 159-VIII // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 18, ст. 131
5. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 21, ст. 81
6. Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013, № 23, ст. 218
7. Конституція України // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141
8. Масенко Лариса. *Мова і суспільство: Постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004
9. Масенко Лариса. *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010
10. Ткаченко Орест. *Українська мова: сьогодення і історична перспектива*. Київ: Наукова думка, 2014
11. Селігей Пилип. *Мовна свідомість: структура, типологія, виховання*. Київ: Києво-Могилянська академія, 2012
12. Соколова Світлана et al. Типи мовної поведінки в сучасному слов'янському білінгвальному мегаполісі // *Українські обрії: доповіді XV Міжнародного з'їзду славістів / НАН України*, 2013

13. *Український правочис*. Київ: Наукова думка, 2015
14. *Український правочис*. Київ: Наукова думка, 2019
15. Яворська Галина. *Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада*. Київ: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2000
16. 1863 р., червня 27. Київ — Подання голови Київського цензурного комітету О. М. Новицького міністрові внутрішніх справ П. О. Валуську про необхідність вжиття заходів проти намагання «некоторых малоросов» навернути свій народ до рідної мови, оскільки «никакого особенного малоросийского языка не было, нет и быть не может» // *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847—1914)*. Збірник документів і матеріалів / відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк та інш.; НАН України, Ін-т історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013, с. 72-73
17. Appel René, Muysken Pieter. *Language Contact and Bilingualism*. Amsterdam: Amsterdam University Press (Amsterdam Academic Archive), 2006
18. Auer Peter. From Codeswitching via Language Mixing to Fused Lects: Toward a Dynamic Typology of Bilingual Speech // *International Journal of Bilingualism* 3 (4), 1999, с. 309—332
19. Bilaniuk Laada. A Typology of Surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian Language // *International Journal of Bilingualism* 8 (4), 2004, с. 409—425
20. Bilaniuk Laada. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca — London: Cornell University Press, 2005
21. Bilaniuk Laada. Language In the Balance: The Politics of Non-Accommodation on Bilingual Ukrainian—Russian Television Shows // *International Journal of the Sociology of Language* (201), 2010, с. 105-133

22. Bilaniuk Laada. *The Politics of Language and Identity in Post-Soviet Ukraine*: Dissertation, PhD (Anthropology) / The University of Michigan, 1998
23. Blom Jan-Petter, Gumperz John J. Social Meaning in Linguistic Structure: Code-Switching in Norway // *Directions in Sociolinguistics* / Gumperz, John J., Hymes, Dell (ред.). New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972, с. 407—434 (передрук: *The Bilingualism Reader* / Wei, Li (ed.) London — New York: Routledge, 2000, с. 102-126)
24. Blommaert Jan, Leppänen Sirpa, Spotti Massimiliano. Engangering Multilingualism // *Dangerous Multilingualism: Northern Perspectives on Order, Purity and Normality* / Blommaert Jan, Leppänen Sirpa, Pahta Päivi, Räisänen Tiina (ред.). Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012
25. Bloomfield Leonard. *Language*. New York: Henry Holt and Company, 1933
26. Bucholtz Mary, Hall Kira. Language and Identity // *A Companion to Linguistic Anthropology* / Duranti Alessandro (ред.). Malden — Oxford — Carlton: Blackwell Publishing, 2004, с. 369—394
27. Bussmann Hadumod. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* / Trauth Gregory, Kazzazi Kerstin (ред., перекл.). London — New York: Routledge, 1998
28. De Groot Annette M. B. *Language and Cognition in Bilinguals and Multilinguals: An Introduction*. New York — Hove: Psychology Press, 2011
29. Du Bois John W. Comparison of transcription symbols // *Transcription in action: Resources for the representation of linguistic interaction* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://transcription.projects.linguistics.ucsb.edu/A04comparison.pdf>
30. Ferguson Charles A. Diglossia // *WORD* 15 (2), 1959, с. 325—340
31. Fishman Joshua A. Bilingualism With and Without Diglossia; Diglossia With and Without Bilingualism // *Journal of Social Issues* 23(2), 1967, с.

- 29—38 (передрук: *The Bilingualism Reader* / Wei Li (ред.). London — New York: Routledge, 2000, с. 74-81
32. Fishman Joshua A. *Language Loyalty in the United States*. New York: Arno Press, 1978
33. Fishman Joshua A. Who Speaks What Language to Whom and When? // *La Linguistique* 2, 1965, с. 67—88 (передрук: *The Bilingualism Reader* / Wei Li (ed.) London — New York: Routledge, 2000, с. 80-98)
34. Foley William A. *Anthropological Linguistics: An Introduction*. Malden — Oxford — Carlton: Blackwell Publishers, 1997
35. Gardner-Chloros Penelope. Sociolinguistic Factors in Code-Switching // *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching* / Bullock Barbara E., Toribio Almeida Jacqueline (ред.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, с. 97—113
36. Giles Howard, Coupland Justine, Coupland Nikolas. Accommodation Theory: Communication, Context, and Consequence // *Contexts of Accommodation: Developments in Applied Sociolinguistics* / Giles Howard, Coupland Justine, Coupland Nikolas (ред.). Cambridge: Cambridge University Press, 1991, с. 1-68
37. Gumperz John J. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982
38. Haugen Einar. The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice // *Progress in language planning. International perspectives* / Cobarrubias Juan, Fishman Joshua A. (ред.). Berlin — New York: Mouton Publishers 1983, с. 260-290
39. Joseph John Earl. *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004
40. Mackey William F. The Description of Bilingualism // *Canadian Journal of Linguistics* 7, 1962, с. 51—85 (передрук: *The Bilingualism Reader* / Wei Li (ред.). London — New York: Routledge, 2000, с. 22-50)

41. Myers-Scotton Carol. *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. Malden — Oxford — Carlton: Blackwell Publishing, 2006
42. Niedzielski Nancy A., Preston Dennis Richard. *Folk Linguistics*. Berlin — New York: Mouton de Gruyter, 2000
43. Swann Joan, Deumert Ana, Lillis Theresa, Mesthrie Rajend. *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004
44. Weinreich Uriel. *Languages in Contact: Findings and Problems*. London — The Hague — Paris: Mouton & Co., 1966
45. Woolard Kathryn A. Codeswitching // *A Companion to Linguistic Anthropology* / Duranti Alessandro (ред.). Malden — Oxford — Carlton: Blackwell Publishing, 2004, с. 73-94

ДОДАТКИ

Додаток 1. Питання для інтерв'ю

1. Вступ: передумови

- 1) Загальна інформація про Вас:
 - вік
 - освіта (рівень і напрям)
 - робота (вид і напрям діяльності)
- 2) Звідки Ви?
 - Ваше етнічне походження
 - де Ви народились і вирости
 - де Ви живете зараз (якщо переїжджали)
- 3) Ваші мови:
 - які мови Ви знаєте (і на якому рівні)?
 - якими з цих мов Ви користуєтесь на щодень?
 - українська і російська: якою для Вас є кожна з цих «щоденних» мов? які асоціації й емоції кожна з них у Вас викликає? як Ви почуваетесь, коли нею розмовляєте?
- 4) Рідна мова:
 - яку мову (або мови) Ви вважаєте для себе рідною?
 - як Ви розумієте / пояснюєте для себе поняття «рідна мова»?

2. Мови і середовища

1) Мова сім'ї:

- якою мовою спілкуються в середовищі Вашої родини (батьки, бабуся й дідусі)?
- яку мову Ви найпершою пам'ятаєте з дитинства?

2) Мова освіти:

- якою мовою Ви навчалися у школі?
- якою мовою Ви спілкувалися у школі поза уроками (наприклад, на перервах з однокласниками)?
- якою мовою Ви здобували вищу / професійно-технічну освіту (*якщо релевантно*)?
- якою мовою Ви спілкувалися у закладі вищої / професійно-технічної освіти поза навчальними заняттями?

3) Мова роботи (*якщо релевантно*):

- яка Ваша основна робоча мова (в межах компанії / місця працевлаштування)?
- якою мовою Ви спілкуєтеся з робочим колективом (співробітники, начальники, підлеглі)?

4) Мова неформального спілкування:

- якою мовою Ви спілкуєтеся з друзями та іншими близькими Вам людьми?
- якщо берете участь у спільнотах за інтересами (наприклад: спортивна команда, танцювальний клуб, релігійна громада, психологічна група тощо), якою мовою спілкуєтесь там?

3. Вибір мови: моделювання ситуацій

1) Моделювання ситуацій (ініціатива збоку): особа звертається до Вас українською чи російською в одній із запропонованих ситуацій — якою мовою Ви відповісте і чому?

- на вулиці до Вас підходить людина й запитує, як пройти до центру міста / на вокзал тощо
- у магазині продавець-консультант пропонує Вам допомогу з вибором (або ж офіціант у кафе/ресторані)
- Ви проходите співбесіду як кандидат(ка) на посаду
- з Вами знайомиться особа на зустрічі якоїсь спільноти за інтересами чи на вечірці

2) Моделювання ситуацій (Ваша ініціатива): цього разу Ви починаєте спілкування в одній із запропонованих ситуацій — якою мовою Ви звернетесь до співрозмовника і чому?

- на вулиці Ви запитуєте у перехожих, як пройти до центру міста / на вокзал тощо
- Ви пропонуєте клієнтові допомогу з вибором як офіціант чи продавець-консультант
- Ви проводите співбесіду кандидатом на посаду у Вашій компанії
- Ви знайомитеся з кимось на зустрічі спільноти за інтересами чи на вечірці

4. (Не)перехід з мови на мову та конфлікти

3) Спонування до переходу на іншу мову

- Чи були у Вас випадки, коли Вас прямо просили перейти на іншу мову (з української на російську чи навпаки) — скажімо, впродовж останнього року чи загалом? Опишіть, будь ласка, цей

досвід. Чи Ви таки перейшли на іншу мову? Як Ви при цьому почувалися?

- Чи були у Вас випадки, коли Ви просили співрозмовника перейти на іншу мову (з української на російську чи навпаки) — скажімо, впродовж останнього року чи загалом? В яких ситуаціях, на Вашу думку, це може бути доречно? Як Ви б обґрунтували таке прохання?

- Можливо, Вам відомі історії Ваших рідних чи друзів, пов'язані з (не)переходом з одної мови на іншу — якщо вважаєте за потрібне, поділіться ними.

4) «Неперехідна двомовність» (*коли під час тої самої розмови одна людина говорить російською, а інша українською — тобто кожен зі співрозмовників тримається своєї мови і не переходить на іншу, при тому обоє одне одного розуміють і можуть підтримувати спілкування*): Чи мали Ви такий досвід? Як Ви ставитеся до такої моделі спілкування?

5) Непорозуміння: Чи бували у Вас або Ваших близьких випадки непорозумінь чи конфліктів через вибір тої чи іншої мови? Розкажіть про ці випадки.

5. Додатково

Чи є ще щось, пов'язане з Вашими мовними досвідами, що не включене в ці питання, але чим Ви хотіли б поділитися?

Додаток 2. Використані транскрипційні позначення

..	коротка пауза
...	довша пауза
(сміх)	примітки щодо інтонацій, немовних шумів тощо
[]	слово/частина слова, що чується нечітко і відтворене за контекстом
((I: ...))	коротка вставка, що накладається на мовлення іншої особи
слово-	обірване слово/фраза
=	відсутність паузи між репліками
á	наголос позначено там, де він відрізняється від нормативного або очікуваного
<u>слово</u> / <u>слово</u>	логічний наголос, звук/слово виділено голосом/підкреслено
a:	подовжений звук
<i>курсив</i>	слово іншою мовою (зазвичай російська)
[мовець 1	паралельне накладання двох реплік
[мовець 2	

Наведені транскрипційні позначки частково базуються на конвенціях, розроблених для конверсаційного аналізу у працях Г. Джефферсона¹³¹, проте є певні зміни й пристосування.

У транскрипціях інтерв'ю здебільшого дотримано стандартного правопису, не прописано докладно фонетичні особливості та інтонації. Пунктуація відрізняється від нормативної там, де це потрібно для передавання інтонації мовця. Те саме стосується ортографії: переважно передано нестандартну вимову слів. Аббревіатури передано за їхньою вимовою (наприклад, «*есересер*», а не «*СРСР*»).

¹³¹ див., наприклад: Du Bois John W. Comparison of transcription symbols // *Transcription in action: Resources for the representation of linguistic interaction* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://transcription.projects.linguistics.ucsb.edu/A04comparison.pdf>

Інформацію, яка може розкрити особу респондентів, вилучено з метою захисту даних.

Додаток 3. Транскрипції інтерв'ю

Інтерв'ю 1

09.02.2021, тривалість — 23:48 хв, інтерв'юєрка — Х. К.

Інтерв'юєрка: Вітаю! Ви берете участь в інтерв'ю, яке є частиною мовознавчого дослідження про використання російської та української мов серед молоді. Інтерв'ю буде записане і використане в межах дослідження, при цьому вся зібрана інформація буде надійно захищена згідно з законом України про захист персональних даних. Інтерв'ю складається з вступного анкетного опитування і двох блоків питань із розгорнутими відповідями. Тож починаємо! .. Перш ніж ми перейдемо до наших анкетних питань, е- пропоную Вам е- дати п'ять коротких випадкових спонтанних відповідей.. на питання «хто Ви?» ...

Респондентка: Е- донька, ... чи можна ще .. перелічувати? Просто .. якщо= ((**I:** =так, звичайно)) якщо просто хто я, то .. ((**I:** скільки-)) студентка, донька, е .. дівчинка, е ... і зірочка. Всьо. (сміх)

I: Гарно. Е .. тепер, отже .. наші анкетні питання. Скільки Вам років?

Р: Дев'ятнадцять.

I: Яку освіту Ви здобули чи здобуваєте?

Р: .. Неповна вища.

I: Яка спеціальність?

Р: Зд- здобуваю бакалавра. ... е- соціологія.

I: Чи працюєте Ви?

Р: Гм ... та.

I: Е- в якій сфері?

Р: Е: .. в освітній.

І: Угу. Звідки Ви? З якого міста чи села, з якого регіону?

Р: Е- з Харкова, .. Харківський район, Харківська область.

І: (тихий сміх) Е .. Де Ви живете зараз, якщо переїжджали?

Р: У Львові.

І: І яке Ваше етнічне походження?

Р: Українка.

І: Добре, е- зараз поговоримо про Ваші мови. Якими мовами Ви взагалі володієте?

Р: Трьома. Українською, російською та (перебій у зв'язку)

І: Яка третя, перепрошую?

Р: Англійська.

І: Погано чути було. Е- добре. Якими з цих мов Ви користуєтеся в повсякденному житті?

Р: ... Гм .. Трьома.

І: До:бре. Надалі нас будуть більше цікавити українська і російська мова, .. і .. якщо, е .. маєте .. якісь пов'язані з російською чи українською мовою асоціації, відчуття, враження, то: буду вдячна, якщо поділитесь. То .. яка для Ва:с кожна з цих мов?

Р: ... Якщо говорити про українську, то вона для мене якась .. гм: .. схожа на ковдру, вона така тепла, м'яка, е: .. з нею якимось так комфортно, вона тебе огортає. А російська, вона для мене така шпильста, гостра, гм .. але й влучна водночас. Е- іноді мені бракує в українській слів .. е- в- в українській мові, е: .. тих с- рос- .. ой. Є- ну от мені якимось .. хочеться додати в українську мову- деколи так буває, що я .. переважно вставляю російські слова, якщо я .. відчуваю, що мені хочеться чимось додати, чимось уточнити, е .. свій текст (короткий перебій у зв'язку) мою мову, то деко[ли] (перебій у зв'язку) до- додавати російської мови. От. Тому так.

I: А яку мову або мови Ви вважаєте для себе рідною?

P: ... Гм .. Російську.

I: Як Ви взагалі розумієте чи пояснюєте для себе поняття «рідна мова»? Що робить мову рідною?

P: Гм .. Ну для мене рідна — це .. тією, якою я .. зростала і виховувалась. Виховувалась я переважно російською мовою. І: .. в російськомовному середовищі, наприклад, формування вже там є: ... такого світогляду, воно вже відбувалося там ... в юності, наприклад, да, там з чотирнадцяти-п'ятнадцяти років, тоді я вже почала формувати його українською мовою. До того в мене все було переважно .. російськомовне або англomовне. Тому .. Якщо в цьому ключі, то для мене рідною є тією, якою я виховувалася. А виховувалась, я ж кажу, російською мовою.

I: Угу. Тобто російська — це мова Вашої сім'ї, Ви так спілкуєтеся з батьками і з іншими родичами?

P: ... Гм: .. До певного періоду часу, до чотирнадцятого спілкувалася. До чотирнадцятого-п'ятнадцятого, тире. От, а: ..

I: Що змінилось тоді?

P: ... Е- змінил- ну, взагалі змінилося ... навіть не змінилося .. мабуть, прийшли до д- якоїсь (перебій у зв'язку) себе як українців, є .. події Революції Гідності, на яких були присутні наші ... (перебій у зв'язку) [по]впливали на нас, і: взагалі на .. віднайдення оцього коду нації, та, воно повпливало якраз на мовну політику нашої родини (легкий сміх), тому .. зараз ми .. намагаємось якомога частіше говорити українською, і виховувати, наприклад, наше молодше покоління, моїх там .. двоюрідну сестру і брата, наприклад, виховують вже українською мовою. [тішуся] (нерозбірливо — перебій у зв'язку)

I: Е- Як Ви взагалі вивчили українську мову, кажете, що с- е: .. починали з російської? Як українська мова взагалі прийшла у Ваше життя? Чи можете пригадати?

Р: Можу. Взагалі, якщо так говорити прям про вивчення ук[раїнської] ... і про близьке таке з нею знайомство, воно сталося в класі восьмому-дев'ятому, е: через е ... активную громадську діяльність .. виступів і тому всьому подібне .. А, і.. в мене ще була прекрасна вчителька, вона була з Івано-Франківська і вона, е: .. якимось, не знаю, можливо, побачила в мен- в мене якийсь талант або: .. здібності до української мови (ледь сміється), е .. і вона так на мене тоді присіла, е: і вчила мене і декламувати вірші, і взагалі .. якоїсь такої творчості, і есеїстика, тобто .. вона якимось так бачила в мені якусь .. іскру, не знаю .. що це можна- як це можна охарактеризувати, і: .. от якраз вона мені дуже допомогла .. вивчити україн- ну навіть не вивчити, а от .. заглибитися в українську, можна так сказати. А взагалі ще через пісні, тому що: ну, я співаю, і тому якраз укр- [перебій у зв'язку] надійним другом, а українських пісень в мене багато, я дуже [люблю] народну творчість. Тому якимось- якимось так, мабуть, і вивчила.

І: Якою мовою Ви навчалися в школі?

Р: Російською.

І: І .. з однокласниками.. за межами уроків спілкувались теж нею, так?

Р: [Так] (киває)

І: А .. здобуваєте зараз вищу освіту якою мовою?

Р: Українською .. українською.

І: І відповідно зі своїм середовищем в позалекційний час Ви спілкуєтесь...?

Р: Українською.

І: Добре. **А:** .. Якщо поговорити про мову роботи, то яка Ваша основна, е- робоча мова, з якою Ви маєте справу, чи в межах, можливо, Вашої компанії, чи .. де Ви працюєте=

Р: =українською, українською, та.

I: Добре. І е: .. поговоримо ще про мову неформального спілкування. Е .. в приватній сфері з друзями, знайомими Ви переважно використовуєте яку мову?

P: Українську.

I: Е, до:бре. А з партнером.. там хлопцем чи чоловіком, якщо релевантно...?

P: Українською.

I: Е, добре. Е .. зараз пропоную на:м уявити собі е- кілька ситуацій, е: .. В першій частині цих ситуативних моделей е .. якась людина збоку проявляє е .. ініціативу в розмові, тобто .. хтось починає розмову з Вами, відповідно українською чи російською мовою, і: .. Я буду в- Вас запитувати, якою мовою Ви відповісте. Отже, перша ситуація — це коли десь в місті, на вулиці, до Вас підходить людина і: .. питає, як пройти кудись. Скажімо, до центру міста, до вокзалу .. і звертається до Вас при цьому російською. Якою мовою Ви відповісте? І чому.

P: Російською. Російською, тому що .. ну взагалі, за правилами етикету, якою до Вас звертаються, такою Ви й .. в принципі, маєте відповісти, якщо Ви знаєте цю мову. Якщо я знаю російську мову і розумію, що ль- ну, людина до мене звертається російською, е .. то я їй поясню російською. Якщо буде по ній там видно, що: .. ну там с- вона є тури:стом або туристкою, ну то мені здається, що якщо я поясню на рідній .. мові, е .. то .. це буде більш корисно: .. і раціонально .. за часом, ніж я буду говорити українською, а потім перекладати. ((**I:** Угу=)). =Тому та.

I: І відповідно, якщо до Вас заговорять українською, то Ви ві- відповісте теж українською. ... (перебій у зв'язку) Так, перепрошую, щось зависло.

P: [Та], та.

I: Угу. Е, добре. Наступна ситуація — е: .. Ви приходите в магазин, е .. чи в кафе, і до Вас звертається, скажімо, продавець-консультант або офіціант і пропонує Вам допомогу, робить це російською мовою. Якою Ви відповісте? Тобто коли йдеться про сферу обслуговування.

Р: .. Українською ... українською. .. Тому що: .. ну, якщо це йдеться про сферу обслуговування, навіть якщо не брати в рамки: .. ну, нинішню ситуацію і новий закон, е- якби звернулись до мене російською, то все одно би говорила українською. Наприклад, якщо би це було в межах Львова, Києва, та й взагалі, якщо би це було поза межами навіть Харкова, е: .. все одно би відповідала українською, бо вже спосіб.. мислення я переланашт- переланаштовую на українську, і мені .. комфортніше більше часу проводити в практиці цієї мови ... тому українською.

І: А якщо би це було в Харкові?

Р: .. Російською. .. В Харкові я переважно говорю російською, е: .. для того, аби .. не знаю, можливо, це якось безвідповідально з моєї точки з- з моєї позиції, або не знаю, може якось так еґоїстично, але .. [я знаю] дуже багато випадків в Харкові, коли .. негативно і агресивно реагували на рос- українську мову, е: .. тому якось хочу себе, як це кажеється, а- *обезопасить*. От, таким чином.

І: Добре, е- якщо Ви приходите на співбесіду як кандидатка на якусь посаду і інтерв'юер звертається до Вас російською, якою Ви відповісте?

Р: Російською. Тому що, ну якщо це.. прийом на роботу, е.. маю, так би мовити: ... бути в колії, бути в тих рамках, які мені поставить мій .. роботодавець .. А там вже подивимся, якщо мені- ну, якщо .. головною умовою буде працювати ри- лише російською, ну то я ще по- ну, насправді, буду вагатися. Якщо це буде відбуватися в Україні, то для мене це насправді буде дивно, чому в Україні я не можу працювати українською мовою. Чому я маю при- ну, працювати воро- ну, [мовою] ворога. Тому .. чоґось так.

І: Е- добре, і.. Ще одна ситуація — е, це вже неформальна сфера, Ви приходите .. на зустріч якоїсь спільноти за інтересами, знайомитеся там з новими людьми, і: .. людина звертається до Вас російською. Якою Ви відповісте?

Р: ... Скоріш за все, українською.

І: І відповідно, якщо [до Вас

Р: [українською

І: .. звернулись українською?

Р: Та, теж українською. Тому що в неформальних якщо це нові знайом[ства], то я .. волю представити себе українською мовою, і: показати, що- та, нехай вона в мене ще не досконала, нехай я ще вчуся, але: .. аби показати, що та, я знаю дві мови і: ними володію, але хотілося би вони с- аби мене сприймали.. українською мовою. Тобто при знайомстві я завжди .. намагаюся говори[ти українською] (перебій зв'язку)

І: Е- добре. Тепер, е- ці самі ситуації, але вже Ви проявляєте в них ініціативу. Ви починаєте розмову, скажімо, опиняєтеся в новому місті, питаєте в когось з перехожих, як пройти: до центру міста, наприклад. То якою мовою Ви це зробите?

Р: .. Українською .. ((**І:** Е:=)) =Так що навіть якщо не- зараз собі так уявити всі ці ситуації, то в принципі зараз .. українською, скоріш за все, всьо буде.

І: Угу, оці всі, і в сфері обслуговування, і відповідно з прийо[мом на роботу..

Р: [так, так

І: Добре=

Р: =Ну .. це важливо — себе представити: ... ну, як для мене, то це зараз, ну .. для мене це зараз важливо. Для того, аби представити себе і зараз усвідомити себе в .. українському контексті. А: .. а те, що я знаю ще російську мову, то це .. прекрасно, це є дивіденд, але .. хочу себе представити з української (легкий сміх) такої сторони.

І: Угу. Добре. Чи були у Вас випадки, коли Вас прямо просили перейти на іншу мову, з української на російську чи навпаки? Наприклад, впродовж останнього року чи взагалі.

Р: ... Було. На російську. ((**І:** Е:=)) =Було=

І: =І Ви .. погодились, Ви перейшли на російську?

Р: .. Та, бо це була людина вища від мене: .. посадою, так би мовити, і я була в таких умовах, коли: .. я не могла відмовити, бо: ... Це був захід, і: ... я мала підлаштуватися під ті- бо це було в Харкові, мене попросили зробити так, аби я перейшла на російську мову, тому що: .. ну, так буде зручніше, так мене всі точно зрозуміють, ну, тобто такі всі були дивні аргументи насправді, але та, просили.

І: Як Ви при цьому почувалися?

Р: .. Дивно насправді, дуже дивно. Ну бо:.. чому я маю переходити з: мови, яку я .. я хочу практикувати, яку- яка мені дійсно дуже подобається, на мову, яка мені так само дуже подобається, але якою я зараз не хочу говорити, ну чому я маю, е .. комусь робити зручніше (перебій у зв'язку), тобто .. такий конфлікт інтересів.

І: Угу. Чи були випадки, коли Ви когось просили перейти на іншу мову, з російської на українську чи навпаки?

Р: .. Ні.

І: Е.. А взагалі, як думаєте, в яких випадках таке прохання може бути доречним і: .. або недоречним, як Ви взагалі ставитесь до того, щоб просити когось=

Р: =Якщо людина- ... угу=

І: =Так-так-

Р: Якщо людина насправді не знає мови. Якщо- якщо людина насправді не знає мови, наприклад, е: .. Я зн- в мене є знайомі, які: наприклад, з Грузії, з Арменії, е: .. з: країн .. Прибалтики? А: .. вони: .. всі ми в- якби вихідці, та, з Радянського союзу, але.. яко- якби такої загально об'єднуючою для цих всіх країн була мова якби російська, я розумію, що .. вони мене зараз українською не зрозуміють. І там, я сама перехожу російською. Або якщо ну, т- попросити когось, то та, я можу попросити там наприклад своїх батьків перейти зараз російською говорити, оце моя подруга, і вона там, ну- не все може зрозуміти, наприклад. .. От: в такому випадку та. Ну тобто я це можу .. виправдати тим, що людина мене [не до кін]ця зрозуміє, не до кінця зрозуміє мою думку, яку я хочу до неї донести. А в якихось інших випадках

ти- тобто там незручності, незручності .. ну, не знаю, такого немає. Навіть з друзями в Харкові я інколи говорю українською, інколи говорю українською, .. тому що це мій- це моя зона комфорту, з якої я не хочу виходити.

I: І це нас підводить до наступного питання, про неперехідну двомовність. Коли в межах розмови одна людина говорить українською, інша російською, кожна тримається своєї мови і вони одне одного розуміють. Чи були у Вас досвіди такого спілкування?

P: .. Були, з найкращими другом. Але це були- ну, я навіть би сказала, не розмови, це такі маленькі: .. побутові діалоги. А так щоб це була розмова, і на яку:сь .. важливу те:му, або в принципі на тему — ні, такого не було, це були побутові такі, тобто там, а ти не міг би там принести мені те, і він мені відповідає російською, і ми так одне одного .. сконтачилися. А якогось такої прям .. діалогу не було.

I: Як Ви взагалі ставитесь до т- до такої моделі спілкування? Чи вона працює, на Вашу думку?

P: ... Я думаю, що це непогана модель, але: ... Ну, не знаю. Ці- це так само, як писати, наприклад, есей, одне слово українською, одне слово російською. Ну, тебе .. тебе зрозуміють, якщо це в контексті буде, то тебе реально зрозуміють, але це якось так важко. Ти- ну, наприклад, для мене це було б дуже важко говорити українською, а мій .. співрозмовник російською, бо я тоді .. не буду правильно узгоджувати, наприклад, е- слова в реченні. Я буду чути російську і вже автоматично в мене російська буде: резонувати більше, ніж українська. Бо російська все-таки в мене .. мислення все-таки більше російськомовне, ніж українськомовне, а я не хочу це- зробити навпаки. І тому мене буде, наприклад, це дуже сильно збивати. Не знаю, як це в інших людей, не знаю, не спілкувалася з такими.

I: .. А чи бували у Вас, або можливо у Ваших близьких чи друзів, випадки непорозуміння або конфліктів через перехід е: .. через вибір тої чи іншої мови .. Ну,

Ви частково вже говорили про це: з тими переходами-непереходами на іншу мову, але- може, пригадуєте ще якісь .. випадки непорозумінь?

Р: Ну, не можу сказати, що прям це непорозумі́ння, але- ну наприклад, в мене в родині тато не говорить українською. Хоча він сам, наприклад, родом із села, з Харківської області. Тобто він говорив там до: своїх восьми років суржиком, але потім е: .. Він за чистоту мови. Ну так само, як і я, б́рюся, намагаюся принаймі. Але в мене це не дуже добре виходить, але в- але в нього добре виходить. Він сказав, що українська в мене погано виходить, і українською я буду говорити виключно... якщо це прям буде необхідно і вкрай необхідно, а так я буду говорити російською, бо це моя чиста мова, яку я д:обре знаю, якою я добре пишу, добре нею володію, тому я не бачу сенсу в тому, аби ну.. говорити якось неправильно українською мовою. Тобто.. в нього інтонації неправильні, наголоси неправильні, він через це дуже сильно переживає, і: .. ну от він за- за таку чи- за чистоту. Там наприклад мама з ним .. не розуміється, тобто вона каже, що тобі потрібна практика, і все буде- і все налагодиться. Отут якраз був конфлікт інтере- ну, навіть не інтересів, а оцей конфлікт якраз мови. Але нічо, ну вони якось живуть разом, (легкий сміх) уже он скільки років .. тому .. це добре (сміх).

І: Тому це не такий вже руйнівний конфлікт. Е .. Добре, чи є у Вас, можливо, ще якісь .. історії, чи ідеї, коментарі, які не вх_одили в ці питання, але якими Ви хотіли би поділитися?

Р: .. Гм-гм-гм ... Ну: якщо наприклад мова, то в мене була така цікава к- ситуація, вона якраз сталася на карантині, я була в Харкові, стояла: .. в черзі на маршрутку, і- ... і за мною стала бабуся, і я шось говорила з мамою по телефону українською. А: .. і вона до мене звернулась і каже, а Ви говорите українською? Я кажу та, а вона — а звідки Ви? і ми почали з нею говорити, кажу, та, я з Харкова, от приїхала додому зі Львова, на- на кані:кули. Вона так зраділа, що я зі Львова, бо вона там була десь з-під Львова родом, але от й- обставини професійні її затягнули в: .. Харків, і вона, наприклад, розказувала мені таку цікаву історію про те, що е: .. коли вона вч- .. вже працювала в Харкові, то .. вона довгий час не могла .. відмо[вितись]

від української мови, вона казала, що за українську, ну, не гно́били, але презирливо дивилися. Ну тобто, знаєте, так уїдливо навіть, могли якісь такі жарти кидати, е: кидати, і- .. ну, це її дуже ображало насправді. І в неї, я пам'ятаю, як вона розказує і каже, я так рада, що зараз можна говорити українською, але я вже її так погано пам'ятаю, ну тому що через отакі .. якісь фактори соціальні .. і через соціальний тиск, який вона відчувала від своїх однолітків .. і від своїх знайомих, ну, в-можливо, якийсь оцей (перебій зв'язку) [код], він починав стиратися і в[она перейш]ла вже повністю на російську. І вона каже, навіть в побуті я вже .. використовую частіше російські слова, ніж українські. І вона каже, так через це переживаю .. Ну от на- там ті ж самі ситуації вона- в неї пов'язані із церквою, вона розказувала, як- чому вона ходить і- саме в греко-католицьку, тому що там правляться е- службу українською. Чому вона не ходить .. в церкві православні, тому що м- їй ну- не подобається ні старословянська, ані російська мова, а вона хоче слуха- слухати про Бога .. українською мовою, наприклад, в неї була така ситуація. Щодо в сім'ї, то в сім'ї в нас так- якимось так питання української мови не резонувало, але в мене, наприклад ... (перебій зв'язку) є: депутаткою, то вона .. активно бореться: за освіту в: районі, аби вона була завжди українською мовою. Бо я па- я пам'ятаю, що на початках, коли тільки зароджувалися якісь оці- новий правопис, е: закони про мову, закони про мову обслуговування, я пам'ятаю, як бабуся ходила і прям [резонувала] там є дис- на дитсадочки, на школи, про те що переходьте на українську мову, нехай більше діти співають українських пісень, слухають українську музику, тобто там [вона все] завжди була [при тій] ду:мці, про те що як треба наро:ду, оцьому маленькому нехай там народу Харківського району, як йому треба донести думку про те, що ви українці. І мене насправді це дуже .. дуже тішило, і тішить по с- ну, типу по зараз .. бо бабуся сама [вч]илася в: (перебій зв'язку) і: все в неї навчання було російською, і взагалі вона з російськомовної сім'ї, і вона прекрасно знає російську мову, російську [літературу] вважає (перебій зв'язку), але ... не- при тому, вона так само любить свою рідну, там культуру, мову і всьому тому подібне. Тому вона для мене якраз і є таким прикладом ... доброї такої білінгвості (сміх), можливо так сказати. Тому що вона .. чудово декламує як і

українських поетів, наприклад, так і російських. І може захоплюватись так само Достоевським і там, не знаю, М'арком Вовчком. Тому .. це для мене як .. приклад для .. для *подражання* (сміх). Тому так.

І: Добре. Дуже дякую Вам за відповіді і за Ваші історії. Чи: .. можливо, є ще щось, чи будемо вже завершувати?

Р: Думаю, що мабуть все, тому що .. так зараз більше не пригадаю навіть.

І: Дякую Вам!

Інтерв'ю 2

11.02.2021, тривалість — 14:51 хв, інтерв'юєрка — Х. К.

Інтерв'юєрка: Вітаю! Ви берете участь в інтерв'ю, яке є частиною мовознавчого дослідження про використання української та російської мов серед молоді. Інтерв'ю буде записане та використане в межах дослідження, при цьому вся зібрана інформація буде надійно збережена згідно з законом України про захист персональних даних. Інтерв'ю складається із вступного опитування і: двох блоків питань з розгорнутими відповідями. Тож починаємо. .. Перш ніж ми перейдемо до наших анкетних питань, пропоную Вам спонтанно і без зайвих роздумів е-відповісти .. на питання «хто Ви». П'ять випадкових відповідей.

Респондентка: Добре. Е: .. Я (ім'я), це моє ім'я, я студентка (назва університету), е: я українка, е: я .. менеджер по .. роботі зі спільнотами. Е: .. напевно, навіть п'ять не наберу (легкий сміх).

І: Ну добре. Е- тоді: .. трошки загальної інформації про Вас. Скільки Вам років?

Р: Е- мені двадцять два: роки.

І: Яку освіту Ви здобули?

Р: Я ще в процесі: здобуття вищої освіти, е: .. зокрема: в напрямку філології. Це мі:й четвертий курс і останній семестр.

І: Е: у якій сфері Ви працюєте?

Р: .. Я працюю у сфері: е- айти-технологій, і .. паралельно освіти.

І: А: де ви народились і виросли, звідки Ви?

Р: Я народилась і: виросла в: .. Москві, Росія. Е: .. я там прожила до: сімнадцяти років.

І: [Де] Ви живете зараз?

Р: Зараз я живу у Львові, в Україні. **І:** .. переїхала я, коли мені було .. та, сімнадцять.

І: Угу. Яке Ваше етнічне походження?

Р: Е: .. мої батьки є: мають .. різне походження, моя мама є росіянкою, а тато українцем.

І: Е- добре. Якими мовами Ви володієте?

Р: Е- я володію українською і російською на рівні носія мови, англійською також на рівні .. бі два, і: німецькою на рівні десь а два.

І: Якими з цих мов Ви регулярно користуєтесь на щодень?

Р: Е- це українська і: російська.

І: Е, д:обре. .. Які асоціації у Вас викликає кожна з цих двох мов? .. Як Ви почуваетесь, коли ними розмовляєте?

Р: Е: .. Українською я розмовляю десь е- дев'яносто відсотків часу, десять відсотків припадає на: російську, і зокрема .. російською я спілкуюсь е- лише з моїми батьками, які є: російськомовними. Тому: .. російська для мене — це, е- знову, це .. спілкування з рідними, і: тому це .. про: певну відкритість, е: про можливість е: .. розповісти якісь свої е- .. почуття, емоції, е- і так далі. Ну т- ук- до української я вже звикла настільки, що .. навіть не задумуюсь, що вона для мене приносить (легкий сміх).

І: Яку мову Ви вважаєте для себе рідною?

Р: Е: зараз я, певно, вважаю рідною .. російську .. бо все-таки я з нею вросла і: це була перша мова, яку я якраз .. опанувала.

І: Угу. Отже .. рідна мова для Вас — це та, з якою Ви вросли, це Ваш критерій визначення рідної мови, та?

Р: Е: .. так, е- якою я першою почала: говорити, якою я вросла і якраз спілкувалася в дитинстві.

I: Добре, про мову сім'ї Ви вже згадали. **E:** тепер поговоримо про мову освіти. Якою мовою Ви навчалися в школі?

P: **E:** в школі я навчалась російською мовою.

I: І відповідно в позашкільний час Ви спілкувалися зі своїми однокласниками також російською, так?=
=

P: =Так, так=

I: Якою мовою Ви здобуваєте вищу освіту?

P: **E:** українською.

I: І якою мовою Ви спілкуєтеся е- .. в середовищі Вашого закладу вищої освіти поза навчанням?

P: Гм: також українською.

I: А- а щодо мови роботи, яка Ваша основна робоча мова? .. Якою Ви спілкуєтеся ((**P:** А:) в ко[мпанії]=

P: [Основна робоча мова — це: е- російська, але іноді: доводиться говорити англійською- ой, перепрошую, українська, але іноді доводиться говорити: російською і англійською.

I: Гм. А зі своїми колегами по роботі якою мовою ви зазвичай спілкуєтесь?

P: **E:** також українською.

I: Добре. А в неформальних ситуаціях, з друзями .. якій мові Ви надаєте перевагу?

P: **E:** в мене є друзі: .. українці і є друзі росіяни, е: якраз друзі з Росії не: .. не розуміють українську, то: з ними я спілкуюсь російською, а з усіма: іншими друзями, то українською.

I: Гм- якщо у Вас є партнер — хлопець, чоловік, якщо релевантно, то: якою мовою Ви спілкуєтеся з ним?

P: **E:** українською.

I: Е- добре. Зараз спробуємо е- змоделювати ситуації .. е: різного ступеня формальності, е- де: хтось інший проявляє: ініціативу в розмові, тобто з Вами починають розмову, українською чи: російською, і: .. Вам потрібно буде вибрати, якою мовою Ви відповісте і чому. .. Отже, перша ситуація, е: Ви .. знаходитесь на вулиці, у місті, і до вас підходить людина, запитуючи, як пройти кудись. Скажімо, до вокзалу чи до центру міста. Е- людина звертається до Вас російською. Якою Ви відповісте?

P: .. Е: я .. швидше за все, відповім українською, але якщо будуть певні ознаки, що: людина є: іноземцем .. і може не володіти: українською, то я, можливо, перейду на: російську.

I: Відповідно, якщо до Вас звернуться українською, .. то як[ою Ви відпо-

P: [Е: то я відповім українською.

I: (кашель) Добре. Наступна ситуація — е: .. Ви приходите у: магазин, продавець-консультант пропонує Вам допомогу з вибором чогось, і: ця особа звертається до Вас російською. Якою Ви відповісте?

P: Е: у сфері: обслуговування я майже .. завжди відповідаю українською.

I: Угу, добре. Якщо ви проходите кандидат- е: .. співбесіду як кандидатка на посаду .. е- і Ваш інтерв'юер розмовляє російською, Ви будете відповідати...?

P: .. Е: я буду відповідати: українською, але в такій ситуації я би також .. перепитала, як буде зручно е- роботодавцю, тому що він ... виступає з позиції сили, і: .. можливо, я би підлаштувалась під нього.

I: Гм, відповідно, з українською Ви...?

P: Е: українською, [та].

I: Е: і врешті: в якому неформальному контексті, коли Ви приходите на зустріч, наприклад, спільноти за інтересами чи на якусь вечірку, з Вами знайомиться нова людина, звертається до Вас російською, якою Ви відповісте?

P: .. Е: я буду відповідати українською, е: хіба зроблю виняток, якщо людина мені повідомить, що вона: не розуміє української.

I: [Зро]зуміло. Тепер .. ті самі ситуації, але вже Ви проявляєте в них ініціативу і починаєте розмову. Е: .. якщо Ви опиняєтеся в новому: місті, запитуєте: перехожих, як пройти кудись, якою мовою Ви це робите?

P: .. Українською.

I: Е: .. якщо Ви .. ну, уявіть, що працюєте у сфері обслуговування, якби Ви були, скажімо, продавцем-консультантом чи офіціантом, то якою мовою Ви зверталися б до своїх клієнтів?

P: Е: я б зверталась українською, і, думаю, точно би цьому сприяв е: .. нещодавній за- закон (легкий сміх) про українську мову.

I: Та, це досить очевидно. Е: якщо Ви- якщо би Ви проводили співбесіду: з кандидатами на посаду у Вашій компанії, то якою мовою Ви це робили б?

P: А: я би це робила (кашель) українською, але відповідно, в .. моїй галузі: е- можливо таке, що людина не буде володіти: українсь[кою] (перебій зв'язку), лише російською, і (перебій зв'язку)

I: Добре. І врешті, якщо Ви .. знайомитеся з кимось на зустрічі якоїсь спільноти чи на вечірці, то якою Ви це робите?

P: Е: також українською.

I: Е- до:бре. Чи бували у Вас випадки, коли Вас прямо просили перейти на іншу мову, з української на російську чи навпаки? Скажімо, впродовж останнього року чи загалом. ... Здається, в нас щось зі зв'язком. .. Все добре.

P: Але вже краще. Гм.

I: Та-та, вже.

P: Е: ... Я би сказала, що не стикалася з такими ситуаціями. В мене завжди співрозмовники поважають мій: вибір .. мови спілкування.

I: Угу. Е- добре, а чи бували випадки, коли Ви самі просили когось перейти на іншу мову?

P: Е: так, бували, е: знову ж, в: галузі послуг. Якщо мені: е- відповідали попередньо ще до прийняття закону, е: відповідали: .. російською, я просила перейти на українську.

I: .. I: в яких ще випадках, окрім сфери послуг, и- на Вашу думку, доречно просити про перехід на іншу мову?

P: .. Гм .. Я думаю .. доречно, якщо: е: я знаю, що мій співрозмовник вільно володіє українською і для нього не буде .. проблематично е- перейти на українську мову. Тобто я знаю, що він е: володіє: .. достатнім словниковим запасом, правилами граматики і: і так далі.

I: .. Добре. Е: .. [бувають] випадки так званої неперехідної двомовності, коли один зі співрозмовників говорить українською, інший російською, кожен тримається своєї мови і вони е: .. таким чином можуть підтримувати розмову. Чи бували у Вас випадки такого спілкування?

P: Гм: так, бувають дуже часто.

I: I: е- як Ви до цього ставитеся, як при цьому почуваетесь?

P: ... А: (кашель) трошки: поясню е: контекст, в моїх робочих стосунках е- моя .. е: керівниця, також є: .. білінгвом, в неї також е: .. російська — це рідна мова, і українською вона зараз спілкується: .. майже .. теж на щоденній основі, і: .. вона у випадках, якщо гм: .. наш партнер по роботі спілкується російською мовою, вона переважно .. переходить також на: російську мову, е: вона це трактує як е: .. певний вияв поваги е: .. до нашого партнера. Я переважно: е- спілкуюсь українською, .. е:

бо я знаю, що: наприклад, ті партнери також українці і: .. розуміють українську мову, е: і для мене це .. більш справа принципу, напевно.

І: .. Добре. А чи бували у Вас, або, можливо, у Ваших близьких, друзів, випадки непорозумінь або конфліктів через вибір тої чи іншої мови?

Р: .. Е: в мене .. частіше бувають трошки: .. комічні ситуації, наприклад, коли: е: в нас є .. розмова е: між: мамою і татом, і: тато, коли він е: перебуває тут у Львові, він переходить також на: українську мову, навіть в спілкуванні .. між нами трьома. І відповідно це: .. е: мама звертається до мене російською, тато звертається українською, і в мене бували випадки, коли я: відповідаю мамі на питання російською .. і татові відповідаю українською паралельно в одній розмові. .. І це може бути навіть дуже спочатку несвідомо, або навпаки е: я несвідомо гм: .. не перехожу на російську, коли: переключаюсь на відповідь .. мамі, і тоді відповідно їй на: питання е- російською е: я відповідаю українською (легкий сміх).

І: Трошки така міша[нина.

Р: [Так. Угу. ... Але, напевно, якихось е- .. негативних .. непорозумінь чи: конфліктів я ще н- е: не зустрічала. Е: можливо, е- .. десь на: .. початках, це був рік десь .. дві тисячі .. сімнадцятий, вісімнадцятий .. е: .. в мене був знайомий е: з Києва, який розмовляв е: російською мовою, а: і: не розумів е: .. чому я відповідаю, наприклад, офіціантам чи продавцям чи десь в: .. галузі обслуговування я відповідаю українською. .. І в нас з ним вийшов такий: невеликий .. конфлікт, він був здивований, чому я не перехожу на .. російську мову, бо .. для нього російська мова була дуже .. в його очах такою поважною і респектабельною.

І: ... Добре. Чи є ще щось, пов'язане з Вашими мовними досвідами, що не було включене в питання, але чим Ви хотіли би поділитися?

Р: .. Гм: я думаю, я якраз вже поділилась ситуацією з батьками, то це (легкий сміх) досить .. смішний такий унікальний випадок, е: ... напевно, на цьому все.

І: Дякую Вам! Дякую за те, що долучились до мого дослідження, і .. на все добре!

Інтерв'ю 3

16.02.2021, тривалість — 29:03 хв, інтерв'юєрка — Х. К.

Інтерв'юєрка: [О]тож, вітаю, Ви берете участь в інтерв'ю, яке є частиною мовознавчого дослідження про використання української та російської мов серед молоді. Інтерв'ю буде записане і використане в межах дослідження. При цьому вся зібрана інформація буде надійно збережена відповідно до закону України про захист персональних даних. Тож .. переходимо до питань. Е:- для початку скажіть, будь ласка, скільки Вам років.

Респондентка: Дев'ятнадцять.

І: Е- добре. І: розкажіть, будь ласка, про: свою освіту і роботу, якщо актуально.

Р: Та: .. освіта, навчалась я: .. в: (назва педагогічного навчального закладу), але після другого курсу вирішила: залишити: гм: можливо, назавжди, можливо, на певний час цю професію, вступила до Української академії лідерства і зараз навчаюсь в Українському католицькому університеті на спеціальності право.

І: Добре. Е- чи маєте Ви досвід роботи?

Р: Хіба репетитором, гм: .. от, це під час навчання в педагогічному коледжі.

І: Добре, звідки Ви?

Р: З Дніпра.

І: Там Ви народилися і виросли, я так розумію= ((**Р:** =Так=)) =зараз де живете?

Р: У Львові.

І: Е: яке Ваше етнічне походження?

Р: Дуже важке питання, але: (легкий сміх) .. Ну, е: я маю етнічну українську кров, але: .. [в] більшості це: неукраїнська кров, це ем: .. російська:, єврейська:, .. е:

частково: туди: кавказька, але точно ніхто не знає яка, от е:, також підозрюється турецьке коріння, от, але: точно ніхто нічого сказати не може.

I: Зрозуміло. А: якими мовами Ви володієте?

P: .. Е- ну, в досконало́сті: українською і російською.

I: Угу. Е: і: якими з цих мов Ви користуєтесь .. в повсякденному житті? Обома?

P: Вже як .. півтора- півтора роки перейшла на українську, і: .. дуже в рідкісних випадках, е: переходжу на російську, коли дійсно людина не розуміє .. е: української, от. Але: .. в повсякденному житті говорю українською, от.

I: Е: які асоціації й почуття викликає у Вас кожна з цих мов — українська, відповідно, і російська?

P: Ем- .. російська мова — це .. насправді для мене є шось рідне і від чого було дуже важко відмовитись, і: відмовлялась я: від російської мови .. під час того, як в мені: дуже активно відбувались ці всі е- процеси .. патріотичного формування, от, і то- тому, можливо, через це було легше. Але вона асоціюється з домом, з дитинством, (вдих) ну- з найтеплішими такими спогадами, а українська мова — це .. (вдих) для мене більше про свідомий вибір, це можливо: більше е: .. ну це- це дійсно, це: ем: скорше .. політичне питання, ніж е: .. питання зручності.

I: А: яку мову або мови Ви вважаєте для себе рідною?

P: Рідна російська. ((**I:** Угу=)) =[Або я взагалі- ..

I: [Як Ви взагалі- .. перепрошую.

P: Та, бо: .. я вважаю, що рідна мова — це та мова, якою тебе навчили говорити. А власне вчили мене говорити російською.

I: Тобто для Вас це в першу чергу мова сім'ї, з якою Ви зростали=

P: =Так, так, [добре].

I: А як .. Ви вивчили українську мову? .. Як вона з'явилася у Вашому житті?

Р: .. Ну, вона з'явилась .. зі школою .. фактично, е: тому що: .. хоча у мене в школі я вч- навчалась в приватній школі, і у мене російська мова була на рівні з українською. От, але: все-таки на уроках української мови я була .. змушена говорити українською, хоча тоді це викликало в мені бун- бунтівні такі настрої, от, і я намагалась на всіх інших е: предметах .. можливих говорити російською. (вдих) От, але: гм: десь так вона з'явилась, і уже: .. більше я навіть планувала вступати: .. в російський навчальний заклад, пов'язувати життя з російською філологією, але .. події чотирнадцятого року е: .. не могли лишити .. все та як було, от, і після того уже .. почались якісь такі формаційні процеси (легкий сміх) в моїй голові. От.

І: До:бре. Про мову сім'ї Ви вже згадали, а якою- та, про мову навчання також. Е: якою мовою Ви здобуваєте вищу освіту?

Р: Українською.

І: І відповідно: е- поза межами: лекційних занять Ви розмовляєте в середовищі свого навчального закладу...?

Р: Українською.

І: Також українською. Е, до:бре. Е- Ви згадували про свій досвід репетиторства, то: якою мовою Ви .. проводили заняття?

Р: .. Е: в основному українською, тому що в дитини була програма українською мовою. але коли: треба б́уло шось пояснити, то приходилось переходити на російську мову, бо вона для дитини: .. легше сприймалася, ніж українська.

І: Угу. То Ви працювали з російськомовною дитиною?

Р: Угу=

І: =Е, добре. А- щодо мови неформального спілкування, якою Ви зазвичай спілкуєтеся з друзями, зі знайомими?

Р: Ну, зараз принципово українською. Але це: буквально .. дійсно роки півтора, до того повністю: спілкувалась російською. І досить різко перейшла .. безкомпромісно, ем: *вот*. [Різко

І: [Як Ваше оточення сприйняло такий перехід?

Р: .. Ну найближче оточень- у мене було три спроби переходу на українську мову, вийшло тільки з третього через- .. третьої спроби через те, що .. е: батьки не сприймали е: абсолютно мо- мій вибір, е: там .. особливо мама дуже: гм: .. агресивно реагувала .. е: і- у випадку, коли вона чогось не розуміла, хоча: е: тут більше, маубть, було небажання зрозуміти, ніж неможливість зрозуміти, е: там поступали фразу по типу *говори уже на нормальном языке*, от, і подібні, .. і: м- сестра моя е- двійняшка також е: говорила, що, ем: якщо я буду говорити українською, то вона до мене в принципі не буде говорити .. от, і через це м- ну, мені певний- певний час було дуже важко прийняти такий вибір .. бо: е- .. ну, бо не сприймало найближче оточення. (вдих) От:, але- .. в якийсь момент я просто зрозуміла, що це .. моє життя і що я тут буду вирішувати, а не інші люди, і їм уже довелося: просто (легкий сміх) умовно кажучи, прийняти цей вибір і з ним жити. От.

І: Е- добре. Е- .. тепер спробуємо: змоделювати кілька ситуацій, і вашим завданням буде визначити, якою мовою Ви е- відповісте чи звернетесь до людини і чому. Е: отже: перша ситуація — це е- .. Ви опиняєтесь у місті, на вулиці до Вас підходить людина і запитує, як пройти кудись, скажімо, до центру міста чи до вокзалу, і звертається до Вас російською. Якою мовою Ви відпов- відповісте і чому?

Р: Українською. .. Ну, я відповім українською, [якщо] події відбуваються в Україні. Ніби: .. то для мене очевидно, що я буду відповідати українською. Тільки у випадку, якщо людина скаже, що вона не розуміє, тоді я можу перейти на російську.

І: Добре. Е: наступна ситуація — у: .. магазині до вас підходить продавець-консультант і пропонує Вам допомогу з вибором, звертається до Вас російською. Якою Ви відповісте?

Р: Українською, попрошу перейти на: .. на офіційну мову спілкування.

І: Та, врешті, нещодавній закон цього і вимагає. **Е:** .. якщо Ви проходите співбесіду як кандидатка на якусь посаду, і: **е-** Ваш потенційний роботодавець звертається до Вас російською, як Ви будете реагувати?

Р: .. Українською. .. Так само.

І: До:бре. **Е:** і: врешті:, з Вами знайомиться особа на: зустрічі якоїсь неформальної спільноти чи на вечірці .. і звертається до Вас російською. Якою ви відповісте?

Р: Та, також українською, якщо особа уточнить, що їй важко **е:** наприклад- ну бо: у людей часто буває таке, що .. вони намагаються перейти на українську, коли ти з ними говориш українською, і потім через декілька речень людина говорить, що їй некомфортно і що вона продовжить .. говорити російською. Я кажу, добре, от, якщо Ви розумієте українську:, тобто я буду говорити українською, Ви російською, і немає ніякої проблеми.

І: Угу, до:бре. Отже, якщо у всіх вищеперелічених ситуаціях до Вас зверталися б українською, то: Ви відповідали б, відповідно, тільки українською, .. правильно я розумію?

Р: [Так, так]

І: До:бре. Тепер **е-** всі ті самі ситуації, але вже Ви ініціюєте в них розмову. **Е:** коли Ви опиняєтесь в незнайомому місті і запитуєте: в перехожих, як пройти до центру міста, .. якою мовою Ви це робите?

Р: Українською.

І: .. **Е:** якщо: .. Ви **е-** умовно, працюєте в сфері обслуговування і пропонуєте клієнтам допомогу з вибором, .. то робите це...?

Р: ... Аналогічно, українською.

І: **Е:** Так, і .. відповідно, якби ви проводили співбесіду: з кандидатами на посаду у Вашій компанії, то робили б це...?

Р: Українською.

І: .. Е- коли знайомитеся з кимось на неформальній зустрічі, е- то якою мовою звертаєтесь?

Р: ... Та, також українською.

І: Та, перепрошую за повторювані питання, але .. краще .. перевірити все. Е: .. добре, чи були у Вас випадки, коли вас прямо просили перейти на іншу мову, з російської на українську чи навпаки? Чи можете пригадати такі історії?

Р: ... Ну, ем: .. от щоб просили, то я не пригадаю. Я п- .. пригадую такі випадки в моєму місті, коли людина .. своїм виглядом показує, що вона: е: .. як, незадоволена (легкий сміх) мовою, якою ти їй відповідаєш. Таке було, ну, на вулицях так само, в мене запитували, як пройти, і я починала відповідати українською, і людина .. з таким виразом обличчя стоїть, ніби: таке як вона .. не в Україні живе (сміх), а десь не знаю, я до неї говорю якоюсь абсолютно іноземною мовою, от, і: ем: .. таке було. І також було: гм, в Ізраїлі, ем: коли ми з: .. академією .. е: їздили, то також .. звертались люди, е: які переїхали .. з України: .. з України в Ізраїль, то мають е- етнічне коріння .. е, і вони: побачили, що в нах- на- нас на світс- світшотах написано *I am Ukraine, I love freedom*, і вони: .. зрозуміли, що ми з України, і вони п- підійшли, почали говорити російською мовою до нас, і ми сказали, що ми будемо говорити українською або англійською. От, ну а це: також частина політики .. академії, але: я би .. якщо людина: .. російськомовна і не зрозуміла- не розуміє українську, то я би швидше перейшла на російську, ніж на англійську. Тобто: у мене така позиція.

І: Добре. Е: чи бували випадки, коли Ви просили когось перейти на іншу мову, з російської на українську чи навпаки?

Р: Ну от хіба в обслуговуванні. Але я почувалась не дуже комфортно в цьому .. е: ну, до того, як увійшов в силу .. закон, от, до того- ну, бо: .. я: н- на зимових канікулах знаходилась в Дніпрі, і: також, власне, мене обслуговували в закладі російською мовою, і причому ще я таки не зрозуміла, чи людина дійсно не розуміла, що я- що я їй говорю, чи вона просто так е: принципово е: так поводи́ла

себе, як ніби їй було, ну- я почувала себе ду- дуже некомфортно .. в цьому моменті, от, але тоді я не попросила. Бували випадки, коли я просила, там касирів звертатись до мене українською мовою, от, але: знову ж таки, комфортно себе не почувала, бо ніби .. немає: нічого, що їй би забороняло звертатись до мене російською. От, а тепер є:, і то тепер відповідно: .. ну але якщо чесно, то поки що я не стикалась з випадками, бо я після: уже набрання чинності цього закону, я вже знаходжусь у Львові, .. і тут відповідно, ну- дуже рідко можна стикнутись, щоб тебе: .. обслуговували: російською мовою. От.

I: Е: чи- в яких ще випадках, крім сфери обслуговування, було б доречно просити людину про перехід на іншу мову? Якщо це взагалі доречно. Як Ви вважаєте?

P: .. Е: ... крім сфери обслуговування, ну- е: .. я не знаю, як на мене, всі робочі процеси мають відбуватись державною мовою, тобто: .. Яка б- яка би це не була, ну- можливо все ж таки це більш до державної роботи, тобто мені тут .. важко говорити, бо .. мій тато також приватний підприємець, і я: розумію, що він би мав почати гм: обслуговувати своїх клієнтів українською мовою, але: .. ну, як сказати, .. е- поки що: в: .. такому .. ну, коли йог- йому напряду телефонують клієнти, то він поки що звертається до них, продовжує е- російською мовою, тому мені: .. важко говорити: .. Можливо, якби: це не стосувалось моєї сім'ї, то я могла би дуже чітко сказати, що .. там має все це бути українською мовою, але я прекрасно розумію, що поки що це .. гм, трохи з розряду ілюзії. Ну я не знаю, мені здається, що от: .. всюди, де: .. людина має [дотик] до: .. держави .. якимось чином, точно має все відбуватись державною мовою. А: .. про сферу приватного спілкування тут точно не можна говорити, тому що .. е: я не думаю, що примусово комусь- когось можна .. змусити перейти на якусь мову, бо: .. коли: як- ну, як показує .. н- там, якась .. статистика, то е: коли людину .. змушують переходити на якусь мову, то .. вона починає бунтувати проти цього процесу, от. І: .. мені здається, що це максимально свідомо має .. ну, ц- це має бути вибір людини, перейти в- в приватному спілкуванні. Але: .. мені здається, що: гм, цей новий закон .. він потихеньку буде підводити людей ..

до того, що: хтось із них почне свідомо приймати ці рішення. Тобто .. якось так. Я не знаю, чи я дала відповідь на запитання, .. е: ..

І: Так, як на мене, це цілком добра відповідь. **Е:** і ще поговоримо про випадки неперехідної двомовності, тобто коли в межах розмови одна людина спілкується українською, інша російською:, обидвоє одне одного розуміють і тримаються кожен своєї мови. Чи бували у Вас досвіди такого спілкування?

Р: Та ясно, я так в сім'ї спілкуюся (легкий сміх) кожен день, я: ну, мені говорить мама щось російською, я відповідаю українською, і так і відбувається комунікація. **Але:** .. ну, всі мої друзі, які: з Дніпра, або ну- умовно, скажімо: .. зі всіх російськомовних регіонів, вони: всі російськомовні. **О:**крім .. тих друзів, що з академії. **От, і:** відповідно: .. скажімо, з ними так постійно й відбувається, з усіма там, дідусі, бабусі, ну, за винятком моєї бабусі, яка є вчителем української мови, відповідно **е-** вона єдина (сміх) з моєї сім'ї, з якою в мене відбувається комунікація однією мовою. **В:** **е:** ніби двосторонньому порядку. **Е:** **але:** я також помічаю, що батьки спочатку були так дуже агресивно налаштовані, а зараз вони уже зрідка, буває, намагаються відповідати мені: хоча б якщо там відповідь **ем:** .. декілька слів, то вони намагаються сказати це українською. Тобто: якось: воно **е:** розтоплюється, мабуть (легкий сміх) лід потихеньку.=

І: Ідуть Вам назустріч, так?

Р: Так.

І: **Гм:** І взагалі наскільки Вам комфортна така модель спілкування .. двома мовами?

Р: **Ем-** .. в принципі комфортно, іноді я відчуваю, що мені хочеться перейти: на російську, **ем:** .. бо ніби коли ти говориш однією мовою з співрозмовником, то ти ніби як .. з ним на одному рівні. І так ніби комфортніше, але я для себе прийняла рішення, що: з батьками я, мабуть, ніколи не буду переходити на- на: російську мову .. в спілкуванні, бо це така ну- .. бо це було дуже принципове .. принципове рішення, принципова позиція, і зараз насправду у мене вже трошечки починає .. відходити цей мій радикалізм, **е:** тобто я зараз уже в принципі, як я сказала, що

зрідка я можу перейти на російську мову, е: особливо тут у Львові, е- коли тут більшість галичан, то я іноді відчуваю ніби як .. я не хочу зливатись, тобто е: мені хочеться відчувати якусь свою: ідентичність, яка: абсолютно відмінна від .. галицької, і: у мене тут також є .. друг, він з Одеси, і ми іноді- одnogрупник, ми іноді між собою можемо переговорюватись російською мовою. І ніби, е, наприклад, рік тому я би не уявила собі такої ситуації, тобто: для мене це було аж геть принципово. А тут, в абсолютно україномовному оточенні, навпаки, іноді хочеться .. відчутти себе .. собою, тобто все-таки .. рідна мова, вона- її не можна ніяк змінити, тобто: як би ти не хотів, але воно: лишається з тобою протягом всього життя, і навіть якщо там я буду .. уже двадцять років говорити українською, рідною все одно лишиться для мене російська. І все одно ці якісь найтепліші спогади з дитинства у мене будуть .. транслюватись в голові саме цією мовою.

І: [Дякую, зро]зуміло. Е- окрім того .. випадку конфлікту з батьками, е- чи були у Вас ще якісь випадки непорозумінь через вибір тої чи іншої мови?

Р: Ну, у мене дідусь проросійський, якщо можна: це зарахувати як за інший випадок, то він час від часу, якщо батьки вже якось заспокоїлись і: прийняли цю позицію, то .. він час від часу все ще просить мене перейти на: *наш родной язык*, е: от, і ну і- бо вон- лінія дідуса етнічно походить з Росії. І він говори[ть], що я цим відмовляюсь від е: .. ніби .. від свого коріння, але я кажу, що я не відмовляюсь. Тобто .. я просто зробила свій вибір, я- я не: е: скажімо, не кажу, що ні, цього не було, що я не маю такого коріння, і- ну тобто, але: гм: .. як сказати, і він час від часу .. там дуже .. агресивно висловлюється стосовно того, що я навчаюсь там, і він постійно по- там телефонує мені і запитує, коли я е: ну, запитує, *когда ты уже вернешся в Украину?* Тобто: для нього все ще якась така модель до тридцять дев'ятого року, тобто для нього Львів все ще не Україна, от, він: називає Львів Бандерштадтом, і відповідно, дуже багато таких моментів, які пов'язані з моєю українською ідентичністю, він не приймає. Але коли: там- і починає мені розказувати, щоб я там повернулась, е: і все таке, і я: коли там йому говорю, що: йому так зручно, то може, краще .. не: гм, як це, не робити над собою якихось

нелюдських зусиль і переїхати в Росію, бо нашо ж так себе катувати, що тобі .. настільки це все: чуже, і: подібне, тобто він там почав розказувати мені:, коли оцей закон увійшов в силу, що ніби е: він має тепер спілкуватись українською мовою, а він не хоче, і я кажу, ну ти не маєш, бо ти не: не працюєш в сфері обслуговування, тобто ти можеш говорити мовою, якою тобі .. заманеться, до тебе мають звертатися українською. Ну і у нього дуже багато цих от, ех: .. ну такого внутрішнього-внутрішньої незгоди .. з цим всім, що відбувається зараз в країні, о:т, і він не вважає .. е- там, Майдан .. і скажімо, тим, що почало формувати українську націю, формувати, відроджувати, там хто як говорить, тобто .. він за такий якийсь .. спільний слов'янський народ:д, там .. білору:си, росія:ни, украї:нці, всі брати, о:т, ну і подібне. Тому з ним у мене: майже .. щоразу при комунікації виникають якісь такі: е- ситуації, в яких я би не хотіла опинитись, але: ну- е: я не можу відмовитись від свого дідуся через: його переконання. От, але найчастіше з ним. Іноді також в своєму місті я стикаюсь з тим, що .. е- людина прямо не говорить, що: її щось не влаштовує .. при: спілкуванні зі мною, але вона всім виглядом своїм, поведінкою якоюсь намагається показати, що .. як т- так ти говориш українською мовою (легкий сміх), от, і ще і плюс .. е- починають пригадувати, ну там, згадувати мені, що я там збиралась вступати .. е- в емгеу, і: подібне, я кажу, що ну, життя міняється ніби, і це не завжди від тебе залежить, тобто я не могла повпливати на цю війну. І: .. тепер оч- очевидно, що моє життя не може бути таким, як було до війни. О:т, і: .. ну- це так, якщо в загальному.

І: .. Добре, чи є ще щось, чим Ви хотіли би поділитися, але що не було включене в питання?

Р: .. Е: .. ну от: .. якщо так сказати, то останнім часом мене дуже турбує .. питання того, чи мушу я: .. забути свою рідну мову для того щоб .. будувати щось незалежно українське, для того щоб не е: .. відчувати себе там все життя якимось так молодшим братом, та, е: .. ну як- як в принципі .. Україна звикла себе: такою .. відчувати. Чи мушу я для цього відмовитись, якщо це частина моєї ідентичності? Тобто: і: .. знову ж таки, коли я переходила на українську мову, в мені- ну, в мене

абсолютно не було таких думок. Був .. якийсь такий дуже юнацький максималізм, тобто (легкий сміх) все:, трохи там не забуду росі:йську, мої діти уже не будуть знати росі:йської. А зараз я думаю, ну: .. ніби гм: з української точки зору, та: .. з точки зору українського націоналізму це правильне питання, але, гм: чи правильно просто брати і відкидати частину .. частину себе .. через те, що .. е- .. в такі часи, в які ми живемо зараз, це вважається більш правильною позицією, .. я н- поки що не знайшла відповіді на ці запитання, і: ну, і мені зараз дуже важко .. тут чомусь от з- в Галичині все відчувається, як ніби .. як ніби мене .. суспільство примушує до цього кроку, і я погоджуюсь на це, але от- .. потім я е: зупиняюсь і кажу, а: .. а чому я маю це робити? От:, і- коли там все, що пов'язано з Радянським Союзом, сприймається як .. шось геть неправильне, а я, наприклад, виросла на: радянській музиці, тому що моя мама .. захоплюється цим, і: також просто п- перестати слухати музику, хоча музика по ідеї не м- не повинна мати якихось таких кордонів. Ну- і от такі от якісь питання зараз: ем- ..ех: оволодівають .. е: мною, от, тому: .. якось так.

I: [Взага]лі в українськомовному середовищі Ви відчуваєте якийсь тиск на себе?

P: Я би не казала україномовному, ну .. мені здається= ((I: =[нерозбірливо]=)) =шо це все-таки пов'язано з: .. з такою ментальністю, хоча: знову ж таки, наприклад, професор Ярослав Грицак говорить про те, що люди використовують слово ментальність, коли .. ніяк логічним чином не можуть пояснити те, що відбувається, от, і тому вживають слово ментальність. Але: гм: я використаю це слово, і мені здається, що .. якось люди зі Сходу, вони так чи інакше .. їздять в Західну Україну, та:м .. Букове:ль, їздять на екскурсії до Льво:ва і подібне. Але, наприклад, самі львів'яни, ну і галичани в цілому, далі, ніж Одеса, напевно, ніколи не були, більшість з них, і вони: навіть приблизно якось не усвідомлюють, що .. ем: це шо- те що за межею Києва, це не означає, що воно якесь росі:йське чи воно якесь пога:не. Тобто, і я навіть от- стикнулась з тим, що люди н- не до кінця розуміють, де знаходиться Дніпро. Хоча Дніпро — це одне з найбільших міст України, і коли я приїхала і мене запитали, ніби, (ім'я), Дніпро — це те, що біля Запоріжжя? І я так (легкий сміх) здивувалась, кажу, може, це Запоріжжя — те, що біля Дніпра (сміх)?

Ну бо ніби (сміх) Дніпро — більше місто і за площею, і за населенням, от, але: .. так якось .. дуже дивно виходить, шо: .. е: з- м- мені здається, шо з нашого боку .. часто є- ну, з точки з- окей, з нашого боку — це я говорю про .. е: східняків, тобто: про людей, е: .. і все-таки я- я- та, я вважаю, шо Дніпро — це Східна Україна, знову ж таки, за ментальністю, тому шо там .. розказують, шо там Центра:льна, якась там ще:, н- ну ні. Тобто: .. е- об'єктивно .. я не знаю там, Кропивницький, Черкаси — це Центральна Україна. Вінниця. Тобто Дніпро — це зо- це люди зовсім іншої ментальності. От, і: ем: [як]шо з на:шого боку є така відкритість .. прийняти оця західну сторону, а з їхнього боку не завжди є відкритість прийняти східні сторону. Ну, принаймні мені так здається, але можливо, це через те, шо .. як сказати, я звідти, і мені здається, шо ми такі достатньо відкри:ті, ми до них їздимо, а вони:, ну, скільки там реально людей зі Львова були в Дніпрі? Мої друзі там: .. з ака- з академії .. були там: .. ми в академії розказували про свої міста, настільки були здивовані тим, шо, виявляється, [це] не якісь там, не знаю, поза цивілізацією якісь там (сміх) взагалі міста:, тобто це настільки от до якогось абсурду .. Мені здається, шо просто тут от в Галичині дійсно є якась така бульбашка, в якій живуть люди, і вони не дуже розуміють, шо відбувається поза цією бульбашкою. Во:т, і шо тут також існує якийсь світ, та:, він трохи інший. От, і я також наприклад там .. не погоджуюсь з тим, шо: там .. ну, галичани вважають, шо .. це була .. радянська окупація України. Я скажу мав- мабуть, шо- це була .. окупація Галичини, тому шо дійсно: е: .. Добре, я це вже про якісь історичні процеси, але я завершу думку (сміх) і більше, мабуть, не буду= ((I: =Та звичайно=)) =говорити. Е: то .. гм .. просто для Галичини це було шось неприродне. Входження до Радянського Союзу певне. Але для людей, які: жили весь час в Російській імперії, е- просто перейти до Радянського Союзу — це було просто якоюсь логічною- ну, можна сказати, якимось .. еволюційним процесом. Тобто: е- для мешканців умовно Катеринослава:, колишнього Дніпра, це не було чимось дивним. А: і- і говорити .. я не можу сказати, шо для мого міста це була окупація, ну ні, тому шо б- це просто був історичний процес. А для Галичини можливо, і чомусь от-т через те, шо ем: .. вони говорять, шо для України це була окупація, і мені якось так видається, шо вони .. асоціюють Україну з Галичиною.

Тобто: шо: вот тут Україна, а там — не Україна. Хоча .. по факту, Галичина — це тільки .. маленька частинка України, а: велика Україна, умовно кажучи, ну .. вона набагато .. набагато більша, ніж Галичина, і: ми не можемо просто говорити, що тут Україна, а це все інше — не Україна, бо тоді би, певне, воно би так не називалось. От, ну: ніби [видно] якісь такі- і- і тут дійсно, тут я іноді відчуваю таку .. упередженість, е: може навіть не те, що мене там .. якимось е: ... ну не- не якимось утискають, але от упереджено ставляться. І я: н- ну от на жаль, без їхнього бажання е: .. якимось зруйнувати цей стереотип, я сама його не зруйную. Тобто це їм треба прийняти рішення, [рішення] наприклад поїхати .. е- на Схід, поподорожувати там. І подивитись, як там це працює, тобто що це не якась Російська імперія або не якийсь Радянський Союз. О:т, тому що ну реально люди, які приїждали, там мої друзі з Галичини, які приїждали до нас в Дніпро .. цим літом, вони були настільки здивовані .. ніби, шо- .. виявляється, тут (легкий сміх) ніби також: .. щось схоже на Євро:пу (сміх), просто російською мовою (сміх). От, і: якимось так, та.

I: Відкритість мала би бути взаємною. Будемо сподіватися= ((P: =Ta=)) =що: це вдасться з часом. .. Добре, дякую Ва:м за ділення і за: вклад в моє дослідження.

Інтерв'ю 4

17.02.2021, тривалість — 19:31 хв, інтерв'юерка — Х. К.

Інтерв'юерка: [О]тож, вітаю. Ви берете участь в інтерв'ю, яке є частиною мовознавчого дослідження про використання української та російської мов серед молоді. Інтерв'ю буде записане та використане в рамках дослідження. При цьому вся зібрана інформація буде надійно збережена відповідно до Закону України про захист персональних даних.

(далі — коротке вирішення технічних проблем з відеозв'язком)

Інтерв'юерка: Отож, почнемо із .. загальної інформації про Вас. Скільки Вам років?

Респондентка: .. Мені двадцять шість.

І: Е: розкажіть, будь ласка, коротко про свою освіту і роботу.

Р: Е: .. я: навчалась .. в (назва університету), е: вивчала соціологію, гм: маю ступінь бакалавра, на магістратуру .. вчитись вже не пішла, і наразі я працюю в комунікаціях, е: .. займаюся .. комунікаціями у: галузі освіти. А до того, в принципі, працювала: весь час в освіті. Тобто вже: останній рік перейшла в комунікації, а до того була завжди в освіті.

І: Звідки Ви?

Р: Е: .. я з Києва, народилась, виросла в Києві.

І: Надалі там живете чи переїжджали?

Р: Е- ні, я живу в Києві, я переїжджала на один рік в Швецію, на: .. десять місяців у Швецію і повернулась назад.

І: Яке Ваше етнічне походження?

Р: Е: .. я етнічно єврейка, ну я так себе: ідентифікую, е: в принципі, в мене є різні: .. там і є і українці, й росіяни в роду, але я себе .. ідентифікую як єврейка.

І: [Угу]. Якими мовами Ви володієте?

Р: .. Е- я володію: е: російською:, українською:, англійською .. і на: дуже базовому: рівні івритом.

І: Якими з цих мов Ви користуєтесь в повсякденному житті?

Р: Українською й російською.

І: Е- добре. І чи є у Вас якісь особливі асоціації, відчуття, пов'язані з кожною з цих мов? Які вони для Вас .. ці мови?

Р: Е: ну: я не впевнена, чи в мене є прямо якісь дуже: асоціації до кожної з цих мов, але: ... я люблю обидві мови, я люблю й українську, і російську, .. е- однаково, я не можу сказати, що я люблю якусь мову більше чи я якусь .. чи що якась переважає більше у моєму житті, але: ну, напевно, немає такого. Але- я точно: .. я коли готувалась трошки до цього інтерв'ю, я прочитала гайд .. Ваш, і зро- і: для себе зрозуміла вкотре, що для мене .. рідна мова російська, тобто до- для мене, ну, таке почуття якби рідної мови .. у мене до російської, якщо мені щось .. не подо:бається, чи я на щось скаржусь, то мені легше це зробити російською, сто відсотків.

І: Угу. (кашель) Як Ви взагалі розумієте поняття рідної мови? Що б- така мова для Вас .. ну, як Ви визначаєте .. рідність мови?

Р: Е: ну, це мова, якою я: говорю з батьками, це мова, якою я навчилась говорити. (легкий сміх) Я би це так сказала. Е- бо я, в принципі, до того, як я пішла: в школу, навіть в садочку ми говорили: .. російською, наскільки я розумію, бо коли я прийшла в школу, то: .. я- ніби як вперше почула українську мову. Тобто мені було важко дуже перейти, і: .. е: ну, напевне, мова, якою я навчилась говорити — це перше, і друге — це якою я і далі .. е: спілкуюсь зі своєю сім'єю. В першу чергу.

І: В родині Ви спілкуєтесь виключно російською?

Р: Так.

І: Е- добре. А українська, я так розумію, Ви вивчили її в школі? Чи .. яким чином взагалі українська з'явилась у Вашому житті?

Р: Я думаю, що я: .. я бачила українську по телевізору, тобто я розуміла все, що: відбувається українською, але ніколи нею не говорила, і говорити почала .. ну, в школі, в першому класі, коли прийшла в школу, бо я: в українській школі вчилась, тобто на уроках ми говорили: .. е- українською, і я навіть пам'ятаю, як мні- мені було шість років, і кажуть, що дітям не важко переходити з мови на мову, але, ну, мені було важко, бо я думала повністю російською.

І: [Угу]. Поза уроками, наприклад, з однокласниками, Ви спілкувались якою мовою?

Р: Російською. ((**І:** Ага.)) **І:** я вчилась у двох школах, і так всюди було. І в нас був, наприклад, в моїй першій школі був тільки один .. по суті, [і] в другій, в мене було по одному хлопчику, які говорили українською мовою, на весь клас. А всі інші: двадцять дев'ять дітей говорили російською.

І: Якою мовою Ви здобували вищу освіту?

Р: Українською.

І: І в неформальному середовищі свого закладу якою Ви спілкувалися?

Р: .. Російською. Більше: російською, хоча в мене були: деякі: .. це дивно, що в мину, для мене це зараз дивно, що в (назва університету) більшість людей говорили російською між собою, але: .. так і було, в нас українською говорили лише люди з Західної України. І їх було менше, на моєму- там, де я вчилась, їх було менше, ніж російськомовних.

І: Угу. А: яка Ваша основна мова роботи?

Р: Мова роботи — українська, і: так .. з дві тисячі сімнадцятого року до сьогодні, вже чотири роки, е: я тільки українською спілкуюсь .. по роботі.

I: Угу. В межах робочого колективу також?

P: Так, так.

I: Е, добре. Якою мовою Ви спілкуєтесь в неформальних ситуаціях, наприклад, з друзями?

P: Е: зараз це залежить від того, з ким я спілкуюсь. Раніше в мене було так, що я завжди говорила російською, е: .. потім стався якийсь злам .. у мене, і я почала говорити мовою людини:, яка зі мною говорить. Тобто якщо в мене є .. е- у мене більшість друзів, таких близьких саме друзів, говорять російською, але деякі говорять українською, то я з ними говорю .. українською. Це- це залежить від того, якою мовою говорить співрозмовник.

I: Угу. I: якщо Ви берете участь в якихось е- неформальних спільнотах чи: групах за інтересами, то яка мова переважно там панує?

P: ... Е: в неформальних с- ну:, я належу до: .. наприклад, до єврейської спільноти, тобто там ми святá святкуємо разом і таке інше, то ми там говорим російською між собою.

I: Добре. Зараз спробуємо змоделювати кілька ситуацій, е- де: .. якась особа буде проявляти .. комунікаційну ініціативу, починати з Вами розмову, і Вам потрібно буде вирішити, якою мовою Ви відповісте і чому. Отже, перша ситуація — на вулиці до Вас підходить перехожий і запитує, як пройти .. скажімо, до центру міста чи до вокзалу, звертається до Вас українською. Якою Ви відповісте?

P: .. Українською.

I: Якщо звернуться російською?

P: .. То російською (легкий сміх).

I: Зрозуміло. Якщо у магазині продавець-консультант пропонує вам допомогу з вибором .. і звертається до Вас російською, якою Ви відповісте?

Р: Гм: ... Я відповім російською, але мені не сподобається те, що продавець-консультант говорить російською. Бо він має говорити українською. ((**I:** [нерозбірливо]=)) =Але я не б- я- я ще не на тому рівні, щоб я почала робити зауваження людям, але: гм, ну, мені точно це внутрішньо не сподобається.

I: Угу, тобто: .. якщо би до вас звернулись українською, то таких питань не виникало б.

Р: Та.

I: (кашель) Добре. Е- якщо Ви проходите співбесіду як кандидатка на якусь посаду і інтерв'юер звертається до Вас російською, якою будете відповідати?

Р: Е- тільки українською, я обрала для себе, що мова: .. спілкування на роботі для мене: .. українська буде завжди.

I: Добре. І врешті, з Вами знайомиться особа на: якійсь неформальній зустрічі .. е: і звертається до Вас російською. Якою Ви будете спілкуватися?

Р: Е: ... якщо це не- неформальна зустріч, яка не пов'язана з моєю роботою, то: російською, але якщо це якийсь нетворкінг, але який все одно пов'язаний з моєю роботою, то: українською.

I: В цілком неформальній ситуації з Вами знайомляться і говорять українською, то: будете від[повідати ..

Р: [то: ... українською.

I: Е, добре. Тепер всі ті самі ситуації, але цього разу вже Ви проявляєте в них ініціативу і починаєте розмову. Ви опиняєтеся в .. умовно новому для себе місті і запитуете в перехожих, як кудись пройти. Якою мовою Ви це робите?

Р: Дивлячись, в якому я місті опинилась (легкий сміх). Ну наприклад, якщо опинилась у: Харкові: чи у Дніпрі, то я буду запитувати російською, якщо я опинилась у Львові чи в Івано-Франківську, то я буду запитувати українською, а

якщо це не- якщо це якесь місто в .. Центральній Україні, де- ну:, п'ятдесят на п'ятдесят, то швидше українською також я буду запитувати.

I: До:бре. **E:** якби Ви працювали у сфері обслуговування і пропонували б допомогу клієнтам, то якою: мовою Ви це робили б?

P: Гм: зараз точно українською, бо зараз вже є закон, який передбачає те, що я мала би говорити українською мовою (легкий сміх).

I: Ну так. **A:** якщо б ви: проводили співбесіду з кандидатом на посаду у Вашій компанії, то якою мовою Ви робили б це?

P: Українською теж.

I: Угу. І врешті, **e:** коли Ви знайомитеся з кимось на неформальній зустрічі й починаєте розмову, то якою мовою це робите?

P: .. Тут, знову ж таки, залежить, напевно, від того, де: я, в якому контексті і з ким я прийшла:, ну тобто тут дуже багато: ... ну напевне, все ж українською. Мені здається, що коли я вперше з кимось знайомлюсь тепер, то я: .. швидше почну говорити українською спочатку. Але, напевне, якщо людина буде говорити зі мною російською, можливо, я в якийсь момент перейду на російську, але, напевне, починати знайомство я буду українською.

I: Добре, дякую. **E:** .. тепер поговоримо: .. трошки про перехід на іншу мову. Чи були у Вас випадки, коли Вас прямо просили перейти з російської на українську чи навпаки?

P: Гм: ні, в моєму житті такого не було. ((**I:** Угу=)) =Ні, не було.

I: Е- добре. А чи бувало таке, що Ви самі когось просили перейти з .. одної мови на іншу?

P: ... Гм: .. ні, в моєму житті такого не було, бо мені: .. ні:е дуже принципово, якою мовою говорить людина, але я була свідком .. такої ситуації, коли моя подруга .. просила перейти на: .. на українську, бо вона не розуміє російською, бо вона .. не-

не з України і вона знає тільки українську і не знає російську, то для неї це завжди великий стрес.

I: Угу. .. Е: й- як Ви думаєте, в якому випадку, е: крім описаного, було б доречно взагалі просити людей переходити на іншу мову?

Р: ... Гм:= ((**I:** =чи недоречно [взагалі]=)) =я не думаю, що це доречно у випадку, якщо Ви розумієте мову, якою говорить .. люди- хоча ні, е: .. я думаю, що можна було би ще просити, якщо це: .. входить у їхню: .. роботу. Наприклад, коли держслужбовці гово:рять російською мовою, то сто відсотків їх можна просити перейти на українську. Е: .. знову ж таки, сфера обслуговування, ну, я поки ще не готова це робити, але думаю, що: .. їх можна просити перейти, тобто люди, які: мають за своєю роботою говорити .. українською. Але, ну, мене дуже бісить, коли держслужбовці говорять .. російською чи коли й- тем приходиш в якийсь .. це не держслужба, але приходиш в якийсь жек, там: все російською написано, ну- .. я вважаю, що це має бути написано українською все.

I: Е, добре. І тепер кілька слів про неперехідну двомовність. Е- коли під час розмови одна людина говорить українською, інша російською, і вони таки м чином можуть порозумітися, кожен тримаючись своєї мови. Чи були у Вас досвіди такого спілкування?

Р: Е- та, у мене майже кожен раз .. досвід такого спілкування якраз, коли ми зустрічаємось .. у мене є чоловік, і він е: російськомовний, повністю, він з Харкова, він .. не користується українською мовою взагалі .. в житті, і коли ми зустрічаємось з моїми друзями:, які говорять українською, то: я переходжу на українську, а він ні:. Тобто він завжди все одно буде говорити російською, і: ну-, не ви- у мене не виникало: .. ніколи жодних проблем, чи в моїх друзів так само, він хіба що переходить на українську з цією моєю подругою, яка не розуміє російську (сміх). І все.

I: Е- тобто вам комфортне таке спілкування?

Р: .. Ну: так, е: я і сама так спілкувалась, до: там: коли я вчилась в університеті, то в мене були: друзі, які говорили .. українською, а я говорила з ними російською все одно. То мені: .. ну, мені комфортно, я- .. ну мені не принципово це- цей момент взагалі.

І: Угу, добре. А чи бували у Вас, або, можливо, у Ваших друзів чи рідних, е: випадки конфліктів або непорозумінь через вибір тої чи іншої мови?

Р: .. Гм: ... Е- ну: ... не знаю, прямо щоб конфліктів .. я не скажу, що вони були:, ну- були випадки, коли: е- там у мене є: .. у мене ще є брат, він живе за кордоном, я приїждала до нього в гості, і він е: дружить з людиною, якій: .. ця людина, він народився в Криму, але вже дуже багато років живе: .. за кордоном .. сам, і він такий .. він за *русский мир*, ну:, короче, в нього промитий мозок на повну, і: .. ну, з ним у мене був конфлікт з приводу того, що я вважала, що в Україні має бути тільки українська мова: держа:вною, і: я якраз там .. перейшла на українську мову в своєму публічному спілкуванні, тобто і фейсбук, і інстаграм я теж веду повністю українською мовою, е: і: ну, з ним у мене був такий .. конфлікт з цієї теми, він вважав, що тут е- *ущемляют русскоязычных*, і так далі, але, напевно, це був єдиний випадок в моєму житті, і в принципі я більше ніколи його .. не бачила (сміх) після того.

І: Напевно, невелика втра:та.

Р: (сміх) Та:..

І: Е- взагалі, коли Ви перебуваєте в повністю українськомовному середо:вищі, Ви відчуваєте на себе якийсь тиск?

Р: ... Гм: .. тиск е: щоби говорити українською чи: який тиск?

І: Е- ну, можливо, та:к, або: .. можливо, Вас якось .. інакше сприймають через те, що Ви російськомовна .. чи білінгв радше.

Р: Е:

І: Бувають різні .. види ти:ску. .. [Чи комфортно-

Р: [Ні, напевне: .. ні, я не відчуваю, тому що: ну, навіть з моїх колег .. там нещодавно, е- може, пів року працюємо разом, і моя колега: .. просто вперше почула, як я беру слухавку, коли дзвонить чоловік, і вона була: в дикому шоці .. від того, що я .. говорю російською. Вона думала, що я в житті теж говорю: ну, всюди, що я всюди говорю українською. Тому, напевно, люди навіть не знають, ш- що я спілкуюсь російсь- тобто ті, з ким я працюю, вони: не знають, що я спілкуюсь російською в житті.

І: А .. чи є у Вас ще щось, що не було включене в ці питання, але чим Ви хотіли би поділитися?

Р: Е, та:.. Якраз я зазначила, що я жила: в Швеції якийсь час, це якраз було в шістнадцятому-сімнадцятому році, і: .. е: у мене якраз тоді стався цей перехід, що я вирішила: .. говорити: публічно і вести: всі свої публічні сторінки українською мовою, е- тому що: я просто не могла вже чути: .. питання, чи я з Росії. І я тоді зрозуміла, наскільки важлива мова. Тобто що я десь перебуваю, і люди чують, як я говорю: .. наприклад, по телефону чи ще десь, що я пишу щось на фейсбуці російською, і їм одразу .. здається, що я з Росії, потім їм .. дуже важко пояснювати конфлікт, який в нас відбувається. Типу, ну, ти ж говориш російською? То:, може, вам і треба піти в Росію тоді? Ну, дуже важко пояснювати, що в нас тут було .. сімдесят років есересер і триста років Російської імперії, і вбивали українську мову, це .. важче пояснити, ніж просто перейти на українську мову, і тоді: .. нічого з цього не потрібно нікому пояснювати. Десь так, і ще: е- .. я задумалась, просто цікаво, що часто: .. н- ну, от скоро будуть е: буде річниця розстрілів на Майдані, завтра .. та, завтра, вісімнадцяте число:, і я була на Майдані, весь цей час, і говорила російською. І я подумала: .. е- можливо, це теж .. теж щось цікаве, що люди, які: е: .. відстоювали: якісь- Україну: .. і український шлях, європейський вибір, вони говорили .. не тільки українською. А російською теж (легкий сміх).

І: .. Та, не завжди вдається провести чіткі межі .. між мовами і ідеологіями. Е: ((**Р:** Так.)) Добре. Це все? Чи ще хочете щось розказати?

Р: Я думаю, все.

І: Е- добре, то дуже Вам дякую за те, що поділилися .. і: на все добре.

Інтерв'ю 5

18.02.2021, тривалість — 36.21 хв, інтерв'юєрка — Х. К.

Інтерв'юєрка: Вітаю! Ви берете участь в інтерв'ю, яке є частиною мовознавчого дослідження про використання української та російської мов серед молоді. Інтерв'ю буде записане та використане в межах дослідження. При цьому вся зібрана інформація буде надійно захищена відповідно до Закону України про захист персональних даних. Е- тож для початку — кілька загальних речей про Ва:с. Скільки Вам років?

Респондентка: Дев'ятнадцять.

І: Е- .. розкажіть, будь ласка, коротко про свою освіту і роботу.

Р: Ем: якщо: з такої загальної освіти по- [ди]пломної, то: ем: .. я закінчила школу, потім пішла до (назва академії неформальної освіти), і: .. вирішила не вступати поки що до жодного університету:, а працюю: .. фрілансеркою в основному, в комунікаційних якихось проектах, ... та:м .. Ось, ну, якщо якісь короткострокові курси можна так описати освітою, то: .. ем: я ще закінчила: .. в: .. серпні курси акторської майстерності ... Ем, ось так.

І: Е- добре, звідки Ви?

Р: З Києва.

І: А: чи переїжджали Ви? .. Чи= ((Р: =А:=)) =[надалі] там живе зараз?

Р: Н- зараз в Києві, на: рік:, коли навчалася в (назва академії неформальної освіти), переїжджала до: Львова.

І: Яке Ваше етнічне походження?

Р: .. Ну:, з боку: .. я знаю тільки: з боку мами, а: там в роду: переважно росіяни .. є .. От, але: я себе ідентифікую: .. я насправді ще не дійшла до: того питання, там чи: я: українка, і:- ну, я не можу це сказати там з: .. стовідсотковою впевненістю, [ідентифікувати] це навіть для себе. Але: в роду: є: .. переважно: .. росіяни. Ну, в мами, у тата н:є знаю.

І: .. Зрозуміло. Якими мовами Ви володієте?

Р: Англійською, російською та: українською.

І: І якими з цих мов користуєтесь у повсякденному житті?

Р: Російською та: українською, і англійською інколи: .. ну, є якісь такі речення, які легше сказати .. англійською [і] які я розумію.

І: Угу, та. Е: надалі ми будемо більше: зосереджуватися на українській і російській .. е: .. скажіть, будь ласка, чи з цими мовами Ви маєте якісь особливі асоціації чи відчуття, пов'язані з ними? Яка для Вас кожна з цих мов?

Р: Ам: .. Ну, для мене, напевно, тільки вчора дійшла якась така відповідь, я зрозуміла, що: коли я розмовляю українською, (вдих) ем: .. я ніби ставлю собі певну планку. І- е: я не можу бути: .. якоюсь .. гм: .. Точніше сказати, коли я розмовляю .. російською, я можу бути ніби: .. б- будь-якою, в плані: ам: гм: не відповідати: ... трошки тим нормам, яким я хотіла би відповідати. [Але] я можу бути .. трошки грубою, я можу: ам: .. не знаю:, .. [як] пояснити. [Рі]зко:ю. Ну от російська мова, вона взагалі для мене така .. дуже холодна, чітка і зрозуміла. [Так] ніби коли я українською, от вже все, тоді я от: .. е: знаю [та], (перебій у зв'язку) ну в [студентів] (назва академії неформальної освіти) тобто: .. та, ніби .. така дуже класна: сучасна людина, коли я розмовляю російською, то [блін] .. можна бути будь-ким (легкий сміх). Не знаю, як це підходить під: е: .. чи- чи зрозуміло я взагалі сказала, чи ні.

І: Ну так, я розумію, що Ви маєте на увазі. Е: д:обре. Яку мову в- або мови Ви вважаєте для себе рідною?

Р: ... Ем- я розкажу про випадок, коли я вперше задумалася: про: .. е: був якийсь підручник, я була в п'ятому класі, і: були такі е: ворк- воркбуки вони називалися.

І- і там: одне з завдань було: заповнити: якусь анкету, і там був *native language*. **І:** у мене тоді вперше, це був п'ятий клас, я н- не знаю, скільки мені було років. (вдих)

А: але я тоді вперше задумалася, [ти]пу окей, *native language*, рідна мова, гм. **І** завжди ставила разом *slash — Ukrainian*. **І-** тоді: я, здається, поставила пробіл .. ну тому що я не розуміла, окей, е- в [ш]колі у мене у мене українська, і ніби *вот* українська, ну *как бы*, вона ж тут, але .. я ніби російською, і для: мене в п'ятому класі це було серйозне (сміх) екзистенційне питання (легкий сміх). **Ам:** .. але з:араз я би назвала: рідною тією мову:, яку я обрала (перебій у зв'язку) все ж таки українська.

І: Угу. **Е-** отже:, які для Вас критерії рідної мови, що робить мову рідною? Ви вже сказали, що це мова, яку Ви обрали для себе, якісь ще критерії маєте?

Р: Гм: .. ну, може, чому: я її обрала ніби? Тому що: я зрозуміла, коли: .. я розмовляю українською, я зовсім інша. Направду, ну тобто: .. гм: .. глибша, тонкіша, знаєте? Приємніша набагато. **Е:м:** .. критерії, чому вона саме рідна? ... Ну, рідне — це те з чим .. я можу себе асоціювати. Ну- я [так] думаю, і: от- .. з українською мовою я можу себе асоціювати. .. **Н-** от.

І: Якою мовою спілкуються в середовищі: Вашої родини?

Р: .. **Ем:** російською. **От,** але: коли:, наприклад: .. **е:** і:- ну, в мене: родина — це .. бабусь- .. бабусі, мама- тато, але, ну, вони окремо, кароче- ми не завжди всі разом.

А: але коли вони спілкуються зі мною, вони намагаються переходити на українську, .. **вот,** ну це не завжди вдало виходить, .. **а-** і я жартую, що мама взагалі розмовляє білоруською, ну тому що вона постійно: .. змішує, ну наприклад, намагається сказати якісь російські слова: українською (легкий сміх), **а:** не знаю зараз, ні, зараз не згадаю. ... **Ат,** але: це така:- знаєте, є гарна російська, як: гм: [можливо] **я-** я в Одесі, наприклад, **була,** [чула] тут гарну таку російську, **ам:,** є така ніби: гм- київська говірка російської, і от вона: .. **прям-** ну, негарна (сміх).

I: То виходить, що Ви: е- у своїй родині такий собі, е: .. рушій переходу на українську мову? Чи ще хтось у Вашій сім'ї теж спілкується українською?

P: Е: н:ні, н:іхто:, ну, інша бабуся:, з якою: у нас трошки менше контакту, вона: просто сама з: Київської області, тобто з: села, .. і: от вона, в принципі: е: ну, спілкується суржилом .. більше, .. гм: от. Але, ну, не чиста російська і не чиста українська. .. [Да.

I: [Які- яку мову Ви пам'ятаєте першою з дитинства?

P: .. Н- ем: ... Пам'ятаю, тобто: ем: яку мову я чула чи [от таке щось-

I: [Ну можливо, та:, якісь перші Ваші дитячі спогади .. чи- ну щось- якісь епізоди з дитинства, яка мова там фігурує, якщо можете таке пригадати?

P: Я чомусь пригадую .. е: .. е: це:, мабуть .. були роки:, коли по телевізору крутили якісь американські шоу:, я не знаю, .. минулого століття, але- ну та, минулого століття, двадцятого .. і там була така накладена мова українська, ніби я- ну, можна було нормально чути англійську, а українська була:- ну тобто, наприклад, зараз у нас дуже класна озвучка кіно, я вважаю. А тоді це був просто ніби текст. Ну, без емоційного забарвлення. Якийсь такий був один чоловічий специфічний голос. .. I: мабуть, я- я чомусь згадую якийсь серіал .. про детектива Коломбо, мені здається. .. А: .. о:т, і: та, це, мабуть, була така українська, по телику я чула, ... Ну тобто .. е- українська, але вот: гм, зверху англійської. ((I: Ага.)) Ем: .. да, такий епізод. ... Гм: гм-гм, да:, це, мабуть, все.

I: До:бре. Якою мовою Ви навчалися в школі?

P: Ам: .. е- українською переважно вчителі розмовляли на своїх предметах, але, наприклад, коли: е- ну, я підходила до вчителів, або ми неформально спілкувалися з вчителями, то: з деякими це була російська. Але, наприклад, з вчителькою української літератури це була завжди українська .. Е: і: ну- з вчителями:,

вчительками української мови. А:, і з ким ще була? Ну та, з усіма іншими була: .. в принципі, російська. А:, вчителька фізкультури, гм: вона, *как бы*, їй було неважливо .. вона спілкувалася російською і на уроках. Ну, там не треба особливо говорити, але: ну добре.

I: А з однокласниками як?

P: А:м: ... ну:, переважно: .. ні, ніхто не розмов[ля]в- а:, ні, у мене було дві школи, і: .. в іншу школу я перейшла на сьомий клас, і там була тільки одна: дівчинка: .. яка інколи спілкувалася українською, але:, ну да, переважно російськомовне було спілкування, хіба що там десятій-одинадцятий клас, коли я вже .. була на шляху .. до: вибору української, то: гм: .. Ну, не знаю, ми з подругою практикували такі штуки, ми переписувалися українською, ми .. інколи: .. якщо у нас була якась [конкретна] тема, ми розмовляли українською .. але- та, побутова була, да, російська. В школі.

I: Угу. А якщо .. говорити про позашкільну освіту, то якою мовою Ви її здобували?

P: Е- позашкільне під час школи чи позашкільна п- після школи? (сміх)=

I: =Після школи. Е- хоча якщо маєте що цікавого розказати і про позашкільне під час школи, то: будь ласка.

P: (вдих) Ну дивіться, я ходила на курси англійської: на: е- в одну, в:- .. це не- не реклама, просто кажу, (назва мовної школи), а: .. о:т, на декілька- ну, тобто декілька рівнів проходила, і: ми, відповідно:, вивчали англійську, але з перекладом на: .. російську. І: насправді я роз- зрозуміла, що це н:е дуже: .. зручно потім, тому що я знаю, як е: .. ну, наприклад, я далі хочу вчити французьку ще мову, там: іспанську чи [деякі] мови, і я розумію, що мені треба шукати .. людей, які не будуть мене вчити іспанської .. через російську, а: людей, які мене будуть вчити там: французької або іспанської через українську. Вот, а всі: е- я- три з перервами: роки ходила на курси англійської, і це переважно якби не нейтиви, не американці, британці були, .. то були .. також іспанці, але чомусь викладали (легкий сміх)

англійську. Е:м: .. гм, це була: російська. І я ще згадала зі школи:, е- одну вчительку .. англійської мови, до речі, вона була в останньому: .. в останньому чи передостанньому- дв- останньому класі, вона завжди спілкувалася українською, і я тільки: .. ну, вже випустившись, зрозуміла, що це була її: е: позиція, ну тобто вона також обрала це. ... Ось, а: .. позашкільна ще освіта, ну наприклад, курси акторської — [то] трошки такий біль, тому що переважно: е- творче середовище:, принаймні в Києві, .. е: воно російськомовне, а: в акторській майстерності дуже важливе ... ну, ем: .. Я російською і я українською, якщо грати або щось [практи]кувати — це: дві абсолютно різні людини. І у цих мов різний емоційне забарвлення. А: і тому: я д- дуже рідко коли:- ну наприклад, нам одна режисерка приходила:, кінорежисерка .. е: українська, (ім'я), гм: .. вона взагалі казала, що ніби: я її запитала, як українська .. ніби в кіно, .. і: вона сказала, ну:, якщо: .. Ви принципово не хочете там зніматися в: .. російськомовних якихось серіалах, або в російськомовних продуктах, то: Вам ніби, *типа, в театр Франка*. Ну- .. гм (сміх) якось (сміх) трошки н:е:приємно було це: .. почути, але: гм: дівчата кажуть, [штука], чому знімають е- в нас дуже багато серіалів .. російською саме, просто щоб потім це було вигідно продати. Ніби щоб- ви знімаєте російською, ви це продаєте на: весь .. російськомовний .. простір. .. А:, от. Тому да, це насправді мій такий великий біль, і я б хотіла знайти собі ще: акторські курси, але: з: україномовними: .. людьми.

І: Будемо сподіватися, що надалі Вам з цим пощастить. Е:=

Р: =Спасибі.

І: А тим часом е:- розкажіть, будь ласка, про: мову роботи. Яка Ваша основна робоча мова? Ви згадували про: свою роботу .. е- в комунікаці[ях-

Р: [Е: .. ну: ну як, у мене немає .. тобто, знаєте, офісу з дев'ятої до шостої, і=

І: =Ну так, я розумію, [але тоді:-

Р: [повної такої .. [нерозбірливо] місця, .. (вдих) Ам: ...
Здається, я н- починаю розуміти, що люди переходять на українську, коли зі мною (сміх) спілкуються просто (легкий сміх). Тобто: от я сьогодні бачилася з: .. колегою зі своєю, яка з- ну, ми подруги, але ми .. працювали разом, (вдих) і: гм: .. ну, вона мені намагається відповідати українською, інколи переходить на російську, .. але оскільки у мене немає прям .. середовища-середовища, а є окремі люди, з якими я співпрацюю, то: коли вони чують, що: я впевнено розмовляю українською, то вони: дуже часто переходять. Ну або .. так видно, що вони намагаються прям: .. розмовляти українською, що аж: .. приємно. ..

І: А у Вашому середовищі неформального спілкування: яка мова переважає? З друзями, наприклад=

Р: =Гм: ... Ну Ви знаєте, от насправді .. д- гм: в мене [є] як .. спільнота: не знаю:, коло- коло підтримки:, .. е:м: .. коло підтримки (назва спільноти) — гм, довга історія, але власне, ми там переважно спілкуємося українською з якимись російськими вкрапленнями .. якщо .. наприклад, якесь слово звучить влучніше російською. Ем, от. Потім: .. нещодавно в подруги було день народження, і: подруга з (назва академії неформальної освіти), [так от ми там] з усіх різних .. куточків, і: на день народженні там .. дівчинка з Тернополя, з Києва, дівчинка зі Львова, дівчинка з: .. Луганської області, і ми також: ну:, вони спілкуються російською:, ми українською, я інколи переходжу на російську, але ми: .. ну, так .. чергуємо ці мови. ... От.

І: Е: .. чи можете Ви: е- згадати якийсь чіткий момент, коли Ви вирішили .. більше триматися української мови, чи як відбувся цей перехід?

Р: .. А: оце: .. насправді я вважаю: .. ам, та:, й- не- не- ну:, це не був такий, знаєте, один момент, ніби: п'ятнадцята нуль шість, шістнадцяте грудня, я переходжу (легкий сміх) на українську, ам: гм: .. Я побачила людей .. які мені подобаються, і вони розмовляють українською. Ну тобто, люди як особистості мені подобаються, і: .. ну, мені було: .. ф- шістнадцять, м- п'ятнадцять років, і я шукала для себе якісь

орієнтири, ну- і досі шукаю, але тоді це було більш критично, і я побачила людей, на яких би .. мені хотілося: .. ну, хотілося від них щось взяти. І вони: дуже- ну, класно, сучасно розмовляли українською. Тому що до цього: .. я бачила там своїх шкільних вчителів- ну, вчительок, вчителів, ну:, і: вони мене, наприклад, не надихали на те, щоб перейти на українську. А: коли мені показали українську як е: .. сучасну, прогресивну і, що наїважливіше, е- нішеву мову, ну тобто, може, це образливо, тому що ми прагнемо до того, щоб нас- щоб ми підтримували українську і більше людей нею розмовляло, я думаю, одним .. із моїх критеріїв вибору було те, що вона дуже нішева. І: .. ніби: (сміх) я знаю, що я в меншості, якщо я нею розмовляю, і це .. приємно (легкий сміх) насправді усвідомлювати, що: .. е: я не розмовляю мовою: .. б- більшості. .. А: от:. Тобто почала: гм .. що, мабуть, ще такого .. Ліна Костенко, звісно, її вірші .. тобто: ця чуттєвість мене просто: .. гм- ну, вражала. .. І: і- і- .. да, класні люди насправді. Тобто класні: особистості: е: люди, які мені .. подобалися: .. [і] я розуміла, що тіпа, ага, вони зробили цей вибір, ага, то українська: це: прико:льно, це кла:сно? Ага, ну, гм, давайте спробуємо, ми якраз в тому періоді. І: гм- тому коли я прийшла в (аббревіатура назви закладу неформальної освіти), я- я думаю, Ви знаєте, що таке: (назва академії неформальної освіти), так?=
І: =Так, в мене багато знайомих звідти, так що-

Р: Гм- та:, та. Тобто там максимально тебе: н- занурюють в це середовище, і я пам'ятаю, що в нас під час- під час мого навчального ро:ку були люди: .. е: ну да, переважно з Києва, Одеси та: е: Донецької, Луганської області, які все одно розмовляли російською .. в: побуті. Хоча: в нас доволі з цим було .. ну, не суворо, а наполегливо, що в нас дві робочі мови, англійська і: е: українська. ... Ам: так, я щось [Вам] хотіла сказати, українська- ага, і наприклад, якщо: е- я .. прийшла як ніби я приймаю це все, я хочу цьому навчитися, то: не всім .. було ок, що у них е: гм: .. притискають їхню: .. гм- рідну мову. І якщо н- навіть е: після випуску з академії, там п'ять місяців після академії, ем: я би: взагалі дивилася .. ну і під час академії я дивилася на людей, які не можуть перейти на українську, ніби ем: .. ну:, якби ви сюди приїхали, і ви розмовляєте цією жахливою: .. просто у- .. ну, мовою

ніби, і як ви можете, знаєте? Ну- реально соромила людей, і людей трошки: соромили от в нашому такому (заклад) середовищі за те, що вони там можуть розмовляти російською. І: останні декілька місяців я думаю, що це взагалі-то неправильно (легкий сміх) .. а:м, от. І: .. ще цікава річ, у мене якийсь е: .. час, також після академії .. дуже довгий час [мабуть] після академії, у мене просто: довіра до людей, які розмовляють українською, була набагато вищою. Ну тобто серйозно, і- і потім я зрозуміла, що мене це може відштовхувати, ну, що я можу .. пропустити якихось класних людей .. ну, тільки тому, що вони розмовляють російською, або не довіряти їм. І: ну, я трошки попустилась (легкий сміх). ... Да.

І: Цікавий такий ефект. **Е:** добре, тепер наступна частина — це: моделювання ситуацій, е: спробуємо уявити кілька ситуацій, де Вам потрібно буде обрати, якою мовою: **Ви:** .. відповісте і: чому. ((**Р:** Угу=)) =Отже, перша ситуація, на вулиці до Вас підходить людина і просить підказати, як пройти:, наприклад, до центру міста .. і звертається до Вас російською. Якою мовою Ви відповісте?

Р: **Е:** в Києві підходить до мене людина? Ну тобто в тому місті, де я живу?

І: Ну- та, припустимо, в Києві.

Р: А:м, я: почну: говорити: .. українською, але якщо там мені скажуть, що, наприклад е: .. ну, тобто можуть бут люди .. з Литви, наприклад, і якщо вони скажуть, що: пробачте, там, можете російською .. е, то да:, я п- перейду, звісно. .. Вот, але: почну говорити тією мовою, якою я спілкуюся: .. *евридей*.

І: Якщо звернуться, відповідно, українською, то Ви відповісте...?

Р: Да:, українською, звісно.

І: **Е:** якщо у магазині продавець-консультант пропонує Вам допомогу і робить це російською, якою Ви відповісте?

Р: .. **Е:** українською також.

I: Та. Е- добре, і якщо Ви проходите співбесіду як кандидатка на якусь посаду, і: Ваш інтерв'юер звертається російською, то якою будете відповідати?

P: .. Ем, також українською, таке насправді було, я проходила: .. ем- співбесіду, і: ну, заодно потім якби .. сёо цієї компанії намагався розмовляти українською (легкий сміх). Я не знаю (сміх), чому це відбувається, чому .. тобто, ну, більше не: гм: я підлаштовуюся під е: людей, а якось .. люди підлаштовуються під мою мову. ((I: Угу.)) Вот.

I: Е: і: врешті: з Вами знайомиться людина на неформальній зу:стрічі, наприклад, на [якійсь] спільноті за інтересами, і звертається до Вас .. російською. Якою Ви відповісте?

P: ... А:м: .. Ну Ви знаєте, от я казала про творче середовище: .. а: і: гм .. н:- якщо в мене насправді буде настрої, ну тобто я відчуватиму: так, щоб відповісти російською, я можу відповісти російською. І- е: я собі нещодавно просто реально зняла з себе якусь таку ношу .. і дозволила собі .. і- е- ну, інколи розмовляти, висловлюватися цією мовою. (вдих) Тому: дивлячись, звісно, спільнота за якими саме інтересами, якщо це: .. ну, там якась (заклад) зустріч, то навряд чи. От, але: якщо це середовище, в якому: ем: .. ну, і- знову ж таки, я буду відчувати, щоб зробити так, то: .. та.

I: Відповідно, якщо би до Вас звернулись українською .. в якомусь .. схожому середовищі...?

P: А: українською, та.

I: До:бре. Тепер всі ті самі ситуації, але цього разу вже Ви в них проявляєте ініціативу і починаєте розмову. Ви опиняєтеся у новому для себе місті і запитуете в перехожих, як пройти кудись. Якою мовою ви це зробите?

P: .. А:м:, ну якщо: уявити, що я не: .. в Києві:, якщо взяти десь ам: ... ну наприклад, я до Одеси збираюся поїхати .. е- я, звісно, буду ініціювати сама українською, але

.. у мене біли: ситуації, коли я розумію, що людям .. ну, вони мені .. кароче, буде ефективніше, якщо я скажу російською, набагато швидше. І: як- якщо моя мета — знайти дорогу, а не: переконати їх: .. у своїх цінностях (легкий сміх), то: ну, тобто, я: Гм- запитаю російською. О:т.

І: Е- добре. Е: якщо б Ви працювали у сфері послуг і зверталися б з рекомендаціями до клієнтів, то якою мовою Ви б це робили?

Р: Гм: .. Ну мені було б .. якби я працювала у сфері послуг, е: .. мені було б важлива: ам: .. ну тобто, як взагалі заклад або: ем: місце- місце роботи:, що- що роботодавець або компанія, яка корпоративна культура щодо мови. Е- якби: ем: .. наприклад:, я працювала у Ветерано Піца, то там піца- там би питань не було. От, от там українська, якби зрозуміло. А: .. Гм, о:сь. Але: я б .. зі своєї- якби .. мою волю не .. притискали, хоча- я не думаю, що я б пішла в місце, де б мою волю притискали, .. я б зверталася українською. Да, і несла би .. та. Ну, якщо це знову ж таки не іноземці, які Гм: там не розуміють раптом англійської і не розуміють е: української, російська — це прям єдина мова, якою ми можемо хоч якось (легкий сміх) щось порозумітися, то так, українською.

І: Е- до:бре. Якби Ви проводили співбесіду з кандидатами на посаду у Вашій компанії, якою б мовою Ви це робили?

Р: Гм: .. українською.

І: І: останнє: .. е- якщо б Ви- якщо Ви приходите .. на зустріч якоїсь спільноти, е- групи, і перша ініціюєте розмову, то якою мовою Ви це робите? .. Скажімо, коли знайомитесь з новими людьми?

Р: Е: українською. .. Да, українською.

І: Е- добре, дякую. І: е:- чи були у Вас випадки, коли Вас прямо просили перейти на іншу мову, з російської на українську чи навпаки? Можете згадати щось таке?

Р: А:м: .. Ну прям: просили — ні:, але: в: школі акторської майстерності д- дуже добре запам'ятала один епізод, а: до нас приїжджали: .. е: російські: режисери, які працюють тут, ну- це така .. штука, вона мені не дуже подобалась, але на жаль, в мене не було можливості там .. висловитися, що я б не: хотіла: .. щоб ці люди в мене викладали. (вдих) Але точно пам'ятаю:, е, (ім'я), це режисер, який знімає ось такі .. гм, контент .. чисто контент для теерка Україна, (сміх) ну або інших каналів, ем: .. і я пам'ятаю:, як я перепитувала, він .. тоді розмовляв е- російською, і: я реально перепитувала деякі слова, бо я не могла зрозуміти їхню справжню суть. І: в: момент, коли я перепитувала, він мені так е: ... як би це сказати, ем: він мене запитав, типу .. ем, *малышка, а ты что, русский не понимаешь?* (сміх) І це просто: .. е: це враз мене настільки стригерило .. н- і: гм, о:т. І- ну, мені довелося перейти на російську тоді:, хоча: я прям .. з таким .. ще: ... з таким [дьорганням] робила, і м- [він] мені не сподобався, як взагалі: .. режисер і його методи, його ставлення до роботи, ем: .. але окей, то таке:, але ось цей перший е: .. по-перше, *малышка* (легкий сміх), по-друге, (сміх) чи не розумію я російську, е: прям жесьть. Стригерило.

І: Досить-таки принизливо. (вдих) Е: а чи бували випадки, коли Ви самі просили когось перейти на іншу мову, з української на російську чи навпаки?

Р: Гм: .. гм-гм-гм ... е:м, ну наприклад, з подругою, яка: е- зі школи моя: .. подруга, вона російськомовна, і: коли я там е: з нею: .. зустрілася: ... ай:- ну кароче, вона мене бачила там один раз:, я була російськомовною, а вже наступна зустріч — я українською розмовляла (легкий сміх), ну там був великий проміжок часу. От, і вона казала, в принципі, я можу з тобою розмовляти: е: .. українською, якщо хочеш. Я кажу, ну давай. Ну тобто, сама я ніколи прям: не попрошу, можна українською, я все ж таки хочу:, ну- залишати людині якийсь е: вибір і не хочу змушувати ... гм: їх до чогось. А ні, згадала кращий випадок. З подругою .. окей, але згадала кращий випадок, була в: перукарні .. і: майстер (вдих) е: .. гм: .. він: почув, що я розмовляю українською, і намагався також розмовляти українською. І це виходило жахливо. Він мені зробив з- ну, за- зачіска, яка мені не подобається. Я двічі ходила і переробляла, і насправді це було питання комунікації переважно. Тобто .. е: і вже в

другий раз я сказала, Ви можете розмовляти (легкий сміх) російською, якщо Ви хочете. Просто, ГМ- якщо ми так зрозуміємо одне одного краще. Тобто зачіска краще- стала трошки кращою, але: ЕМ: .. тут я- йому російською реально простіше пояснити мені:, як там буде щось виглядати або як мені за чимось доглядати. От, але він наполегливо намагався: розмовляти українською, проте- ну, ГМ, комунікація неефективною вийшла зовсім. ... Ось так.

І: І таке буває. **А:** тепер поговоримо про випадки неперехідної двомовності, коли в межах одної розмови одна людина спілкується українською, інша російською, і вони так можуть між собою підтримувати розмову і одне одного розуміти. Чи бували у Вас досвіди такого спілкування?

Р: Е: ну майже постійно (легкий сміх), насправді. Тобто: я зараз живу: з: .. мамою, і от, ну, вона російськомовна, і інколи вона там намагається щось сказати, .. але переважно:, ну, вона російською, я українською, якщо така: Ш- швидка розмова, і .. там, вона не перекладає в своїй голові речення, е: то да:, .. ГМ- ну тіпа, я дуже часто ст- стикаюся з цією .. неперехідною двомовністю ... Наприклад, я ще працювала: .. також на одному проекті:, і: .. там був е: .. ну, ми знімали невеличкий онлайн-курс ... от, і: ГМ- там режисер, він розмовляв: .. ну, режисер — умовно людина, яка ставить картинку (легкий сміх) е: в камері, і: він розмовляв: е: російською, потім ми з ним спілкувалися, і от е: .. я українською, а він російською. І- .. ну, з батьком [були] випадки: .. і в родині, в принципі, ці випадки, коли ніхто не переходить, виходить неперехідна: .. двомовність така. Да. Н- з офіціантами насправді також, вони: н- не завжди переходять на українську. Тобто це майже: .. ну, щоденна практика (сміх).

І: Як Ви взагалі ставитесь до такої моделі спілкування? Чи комфортно Вам?

Р: ... Ам: .. н:і:, насправді мені комфортніше: .. н:апевно, було б однією мовою спілкуватися .. але: е- знову ж таки:- То просто насправді через те, що ми можемо одне одного по-різному зрозуміти. Ну, н:- .. тобто:, я вірю, що ці дві мови — це: абсолютно два різн- два різних типи мислення дуже часто буває. От, і: ГМ: ... ну

тобто, коли ми- коли є- є ж така фраза, ми розмовляємо: .. *мы говорим на одном языке*, е: це й так само як про: взаєморозуміння, й так само і про: .. мову як .. мову. От, але: мені було б комфортніше у Львові, я б- наймовірніше себе комфортно почуваю там. Гм- мені дуже подобалося вчитися там, і мені подобалося: е: цей: .. галицький- галицькі якісь словечка, там перемішані з польською мовою .. Дуже добре епізод пам'ятаю, а: був якийсь .. я стояла в черзі: .. за: кавою, на площі Ринок, е: це був день, коли велосипедом на роботу можна було їхати, це така акція, вона у Львові проходить, і в Києві також, і: я тоді тільки приїхала до Львова, і я така: трошки ще розгублена, невпевнена в своїй українській була:, і: чомусь я розхо- ну, почала розмовляти з однією пані зі Львова, і вона мені просто з таким .. а: .. з такою впевненістю почала ро- розповідати якісь там .. гм- польські: е: польсько-українські словечка, які використовуються у Львові, що мені довелося дістати нотатник і записувати просто. Та:, от. Ще прикол з: коциком є. Я дуже часто люблю в кав'ярнях просити коцик .. в Києві, і дуже рідко .. коли люди розуміють (легкий сміх), що: це. О:сь.

І: Цікаво. А: чи бували у Вас, або, можливо, у Ваших друзів або родичів, якісь випадки непорозумінь або конфліктів через вибір тої чи іншої мови?

Р: Ам: .. е- конфліктів в плані ніби: .. гм- чому ти спілкуєшся мовою: агресора, чи: конфліктів=

І: =Ну:, не знаю, можливо, таких або якихось інших, просто якихось .. непорозумінь .. ну-

Р: Гм: .. Ну насправді ні, тобто я .. н:- я н- не: породжую конфлікту, я [нерозбірливо], і це завжди можна вирішити, я: .. я ж кажу, коли я приїхала після академії, мене дуже бісили люди, які розмовляють російською, я не розуміла, чому: .. е- я перейшла, а якби всі інші не можуть, і: а: гм: .. ну, правда, я- я могла бути справді токсичною для цих людей і просто .. [їм] відповідати: грубше, і: .. то- зараз мама .. проходила і подивилася на мене, тому що: .. вона також трошки: .. потрапила під цю хвилю: моєї: .. ну такої б- бунтівного настрою, а: .. вот. І: .. і, мабуть, я навіть:

.. окей, це буде корисно зізнатись мені, що: могла [пригноблювати] людей. Ну:, це було не від того, що е- я: хотіла: .. розмовляти українською, я хотіла, щоб навколо мене: було класне україномовне середовище, .. ам: після (назва закладу неформальної освіти) я не одразу знайшла, і тому в мене була якась така типу злість, і: гм: .. ну, правда, я могла бути дуже .. не: .. неделікатною до людей. ...

I: Зрозуміло. Чи є ще щось, пов'язане з Вашими мовними досвідами, що не входило в ці питання, але чим ви хотіли би поділитися?

P: Гм: .. гм-гм-гм ... мій досвід .. Ну, я трошки починала говорити про те, що: там .. буквально: в лю:тому я собі: дозво:лила розмовляти російською і не відчувати за це: якусь ем: .. неправильність, ну тобто я прийняла, що я цією мовою спілкувалася, ну- п'ятнадцять років майже, і: гм: вона все одно в мені щось сформувала, і, мабуть, це: .. були вірші: .. такої російської: е: гм- письменниці Яни [нерозбірливо], і мені так сподобалося їхнє емоційне забарвлення, ну- воно відрізняється від е: .. ну все одно таке похмуро-російське .. але воно мені дуже е- сподобалось, і: я зрозуміла, що я просто хочу от їх читати вголос, і: мені цікаво, мені хочеться на себе ці емоції перебрати і провідчувати. І я така: .. хух, я все одно свій вибір зробила .. і тому, якщо я навіть .. вирішу, що .. п'ятниця (легкий сміх) у нас — день російської мови .. ну, хай буде так.

I: Е- добре=

P: =[нерозбірливо]

I: Це все?

P: Ем:, та, якщо: у Вас більше питань немає, то: та, це все на-

I: Думаю, в мене все теж все, тому: дякую Вам за Ваші розповіді і за внесок в моє дослідження. На все добре!

Інтерв'ю 6

20.02.2021, тривалість — 16:02 хв, інтерв'юєрка — Х. К.

Інтерв'юєрка: Вітаю! Ви берете участь в інтерв'ю, яке є частиною мовознавчого дослідження про використання української та російської мов серед молоді. Інтерв'ю буде записане та використане в рамках дослідження. При цьому вся зібрана інформація буде надійно збережена відповідно до Закону України про захист персональних даних. А для початку — кілька загальних речей про Вас. Скільки Вам років?

Респондент: Двадцять шість років.

І: Е: розкажіть, будь ласка, коротко про свою освіту і роботу.

Р: Ем (кашель), я: .. я маю:, ну, дві вищі освіти, я: .. бакалавр міжнародних відносин (назва університету) і магістр: з медіакомунікацій (назва університету). ..

І: Угу. Чи працюєте Ви і якщо так, то в якій сфері?

Р: Та, на даний момент я: працюю як .. контент-райтер у сфері айти.

І: Е- добре. Звідки Ви?

Р: Я народився: в есемте Михайлівка Запорізької області.

І: Е: якщо переїжджали, то де жили надалі?

Р: Е: .. в університеті навчався в Одесі, чотири роки жив, потім після того два роки-три роки у Львові, власне, навчався і працював потім. А:, ще Маріуполь був (легкий сміх), я забув. Е: ще працював в Маріуполі в (назва академії неформальної освіти). Так.

І: Добре. І яке Ваше етнічне походження?

Р: Е: українець, та. Е- частина рідні — це: росіяни, які приїхали в Україну, частина — це українці, е- можливо, якщо глибше досліджувати, будуть ще й поляки, але .. це невідомо. Українці й росіяни.

І: Добре. Якими мовами Ви володієте?

Р: .. А: ну:, сприймаю українську, російську як рідні мови, а володію ще англійською на: .. рівні це один, е: турецька і німецька десь рівень бе один. Трошки польська.

І: Якими з цих мов Ви користуєтесь у повсякденному житті?

Р: В повсякденному житті спілкуюся українською і, напевно, російською також.

І: Е: якщо говорити про українську і російську мови, то які асоціації і емоції викликає у Вас кожна з цих мов?

Р: ... Цікаве запитання. .. Ех: ... не знаю, мови: повсякденного вжитку .. насамперед. ..

І: Якимось вони .. для Вас відрізняються .. за: сприйняттям, за якимось відчуттям, коли Ви розмовляєте ними? Чи ні?

Р: Напевно, та:к. Напевно, так, відрізняються, тому що я е: .. українська — це є рідна, але вивчена, як Володимир Єрмоленко це називає. Я перейшов на українську: в свідомому віці, в: дванадцятому році, в віці вісімнадцятого року, коли .. навчався в університеті, це була .. радше якась як позиція, .. е: і з тих пір, ну: сприймаю її як свою першу мову, російську якби як- як- як другу, е: .. напевно, українською я можу сказати більше. Ну, за:раз. Тому що я більше читаю:, тобто .. більше .. е: [з пого-] з точки зору: .. лексикону, і більше: .. напевно, з точки зору бажання.

І: Угу.

Р: Якимось так.

I: Е: Ви сказали, що: обидві мови, російська і українська, Вам певною мірою рідні. А- як Ви взагалі пояснюєте і розумієте поняття рідна мова? Що робить мову рідною для когось?

P: Е- мова .. е: якою: ... яку я вважаю рідною: ... ну, російська мова, наприклад, та, російська, але не є чиста літературна, така нормальна російська, а така спрощена, якою спілкуються українці, тим на південно- ну, на південному сході .. в моєму регіоні, з домішкою суржику, е: .. тобто це мова, якою я писав перші слова:, якою спілкувався наприклад там з батьками, в родині, е: ось, е- тобто мова, якою я спілкуюся: в неформальному спілкуванні:, е- тобто як- якою мені: .. цікаво використовувати не як інструмент, а як .. для життя, та:? Ось:, це і є, певно, рідна мова, якою мені хочеться самому користуватися. ((I: Угу.)) Не думаючи там про публічний дискурс. І так далі.

I: Угу, у випадку української Ви все-таки думаєте про цей публічний дискурс?

P: Ні: .. тобто: у- українська для мене, ну, зараз є тою мовою, якою я більше користуюся й більше спілкуюся .. е: ну така, як це звичайно там ф- специфіка того, там, [на]приклад, в яких місцях я там, наприклад, ну, можу відвідувати, наприклад, я можу запитувати зараз людей, чому ви не обслуговуєте мене українською, та:, наприклад, там .. в громадських закладах. І просити людей, щоб перейшли на українську, тому що мені як клієнту буде комфортніше. Напевно, та:, тут зважаю на публічний дискурс. Але: е: .. ну, загалом просто, мені просто комфортно так, мені- мені хочеться спілкуватися українською, тому що я можу:- тому що мені зручніше .. е: так чи інакше. І: досить, ну: .. досить рідко вже переходжу на російську, і: ну, не зважаю, напевно. Якщо на- наштовхуюсь на якусь таку сильну агресію, на якісь там запитання .. ну то вже інша історія.

I: Угу. Добре, а якою мовою спілкуються в середовищі Вашої родини?

P: А: я спілкуюся з рідними українською, в дванадцятomu році я перейшов на українську, і спочатку було трошки незвично, мій тато також переважно спілкується українською, е- сестра більше російською мовою спілкується, але: ну,

тобто вони: вже: звикли, їм так комфортно, і ми: .. так разом спілкуємось. Можуть також час від часу .. переходити, да: ... на якусь, ех, на якусь, наприклад, українську разом зі мною перейти, сестра може переходити час від часу.

I: Яку мову Ви пам'ятаєте першою з дитинства?

P: Е: я би сказав, що російська. Але: з часом, коли я стаю більш дорослим, і згадую, тобто я розумію, що це н- можливо, це не варто там вважати такою типу там .. е- класною літературною російською мовою, стандартизованою, та. Але пам'ятаю перші слова, наприклад там *цыпленок*, там *ло:жка*, *хлеб*, які, наприклад, коли мене тато вчив писати, це щось таке було я- ну тобто, ну це з- російська, російські слова, та:? Тобто, напевно, російська мова.

I: Якою мовою Ви навчалися в школі?

P: Е: українська мова. Українська мова навчання ..

I: А поза уроками як спілкувалися?

P: .. Поза уроками напевно що в школі я спілкувався російською. Знову-таки, та, не (сміх) не чисто літературно, але російською мовою, якою спілкуються люди в Запорізькій області. Е: залежно також від .. району, напевно.

I: Якою мовою Ви здобували вищу освіту?

P: Е- українською мовою.

I: Е: в неформа[льних- ..

P: [Але: ..

I: Та, перепро[шую-

P: [Але: хо- хочу зробити зауваження. Е: чому я власне перейшов на- на українську, навчаючись в (назва університету), е: .. в:- з усіх курсів, які були за чотири роки навчання, напевно, два чи три були українсько[ю] мовою викладання, а: всі інші були російською мовою викладання, і я е: .. паралельно, коли я слухав лекцію, конспектував, конспект писав українською, перекладав тобто

паралельно. ... Так. В неформальному спілкуванні з одногрупниками .. е- з одногрупниками, які спілкувалися українською мовою, ми спілкувались українською, ті, які: спілкувались російською, їх .. було більше, тому що місто російськомовне, я спілкувався російською мовою. ... Е: в Одесі. У Львові це була вже переважно українська.

І: Е- тобто і в формальному, і в неформа- і в неформальному середовищі. А: зрозуміло. Яка ваша основна робоча мова?

Р: Е- нині це українська .. напевно, і англійська. Ну:, по:- по суті роботи.

І: Е- .. зі своїми колегами по роботі, можливо, якою мовою Ви спілкуєтесь?

Р: Е: .. зараз спілкуюся українською мовою, .. е: напевно, там три роботи, які я мав, я всюди спілкувався українською, вже не зважаючи на: на контекст, чи людина говорить російською зі мною, чи: українською. Якщо людина, наприклад, іноземець [нерозбірливо] англійською, ясна річ, то я також англійською спілкуюсь.

І: А яка мова переважає у Вашому неформальному спілкуванні з друзями, з іншими близькими людьми?

Р: Українська, відсотків дев'яносто, напевно.

І: Угу. І якщо Ви берете участь у якихось неформальних групах чи спільнотах за інтересами, то яка мова там панує?

Р: Хороше запитання. А: ... Курка чи яйце? Я тяжію до тих спільнот, інтересів, де я- тобто .. більше, напевно панує українська, і: так складається, що: це українська, напевно. Так.

І: Угу. Е- добре. Тепер спробуємо змоделювати кілька ситуацій, де Вам потрібно буде обрати, якою мовою Ви відповісте і чому. Ну, частково ви вже: .. е- обґрунтовували свої вибори, але все таки .. спробуємо коротко по цьому пройтись. (вдих) Отже, перша ситуація — на вулиці до Вас підходить людина і запитує, як пройти кудись, скажімо, до центру міста чи на вокзал .. (вдих) і звертається до Вас російською. Якою Ви відповісте?

Р: Українською.

І: Чому?

Р: .. Бо мені так зручно, мені так хочеться (легкий сміх).

І: Добре, і відповідно якби звернулись до Вас українською, то...?

Р: Українською, так.

І: Е: якщо у магазині продавець-консультант пропонує Вам допомогу з вибором і робить це російською, то якою Ви відповісте?

Р: Е: .. хороше запитання, часто про це думаю, відповім українською, звичайно. Але от чи попрошу перейти на українську, чи ні:, залежить від ситуації. Напевно, якщо це якась маленьки:й магазинчик .. в моїй Михайлівці, і там тітонька .. весь час говорить російською, ну то: окей. Якщо це, наприклад, Нова пошта, певний бренд, я попрошу .. перейти на українську.

І: Гм, зрозуміло. Якщо Ви проходите співбесіду як кандидат на якусь поса:ду .. і Ваш інтерв'юер звертається російською, то якою Ви будете відповідати?

Р: Українською мовою.

І: Угу, відповідно, якби зверталися українською, то: питань не виникало б зовсім. ((**Р:** Так.)) Е- .. якщо з Вами знайомиться особа на якійсь неформальній зустрічі, на вечірці тощо, і звертається до Вас при цьому російською, то якою Ви відповісте?

Р: Українською.

І: Угу. Отже, в цих ситуаціях Ви будете триматися української. (вдих) Е: тепер всі ті самі: е- ситуації, але цього разу Ви проявляєте в них ініціативу. Е: якщо Ви опиняєтеся в новому місті і запитуєте перехожих, як пройти кудись, то якою мовою Ви це робите?

Р: Е: ... якщо я запитую в перехожих, так?

І: Так.

Р: Напевно, буду запитувати українською, так.

І: Е: якщо б Ви працювали у сфері послуг і зверталися до своїх клієнтів, то якою мовою Ви б це робили?

Р: Також українською, тим більше (сміх) що законодавство тепер цьому сприяє.

І: Угу, добре. Е: якщо б Ви проводили співбесіду з кандидатами на посаду у Вашій компанії, то якою б мовою це робили?

Р: Українською.

І: І врешті:, е- якщо Ви приходите на зустріч якоїсь .. е- нової для себе спільноти .. і знайомитеся з тамтешніми людьми, то якою мовою Ви до них звертаєтесь?

Р: Також українською.

І: Добре. Чи бували у Вас випадки, коли: Вас прямо просили перейти: на іншу мову, з української на російську чи навпаки? Можете пригадати щось таке?

Р: ... Н- ну, н- не- не .. найбільш нещодавні події, напевно .. н- ні, такого не було, але: .. було років п'ять, шість назад .. м- могло- могло траплятися, але, на жаль .. не можу нічого згадати. .. Такого щось свіжого.

І: Е: як Ви при цьому почувалися, якщо пригадуєте? І чи Ви .. відгукувались на це прохання, чи ви переходили таки на іншу мову?

Р: ... Гм ... Не хочу: .. для чистоти експерименту не хочу вигадувати, напевно, що таке траплялося, і певно що не: .. не завжди комфортні якість .. асоціації викликало, але .. конкретики, на жаль, ну, не можу сказати, тому, ну, не хочу гадати.

І: До[бре], розумію. А чи бувало таке, що Ви самі прямо просили когось перейти на іншу мову, з української на російську чи навпаки?

Р: Е: .. проси:в, буквально пару днів тому: .. будучи на Новій пошті, перейти з російської на українську, е: .. працівників.

I: Е- добре, і в якому випадку, окрім цієї ж сфери послуг, на Вашу думку, доречно просити про перехід на іншу мову?

P: Е- ду:маю, що: .. ф: .. на тому етапі розвитку, в якому ми перебуваємо там як суспільство, як держава, е: державна сфера, абсолютно, повністю, е: .. напевно, громадське середовище, громадські організації, також- це було би, напевно, бажано. Також зважаючи на контекст, напевно. Якщо, наприклад, це е: сектор, який працює з: .. окупованими територіями, е: я думаю, що там: .. російська — це буде більш безпечний: з точки зору: .. ефекту впливу. Е: .. ну і сфера послуг. Сфера освіти, абсолютно має бути .. на мою думку. Ну, якщо б- [г]оворити про білінгвізм[м], то: .. переважно українською.

I: Це- до:бре. Е- тепер поговоримо про неперехідну двомовність, коли в межах одної розмови одна людина спілкується українською, інша російською, і вони можуть між собою порозумітися. Чи бували у Вас досвіди такого спілкування?

P: Е: так, вони бувають досить часто.

I: Гм- як Ви до цього ставитеся?

P: .. Е- напевно, позитивно:, е: .. позитивно ... приємно: .. коли люди розуміють, що вони фокусуються на тому, що вони говорять, а не як вони говорять.

I: Угу, тобто .. Вам комфортне таке спілкування, так?

P: .. Якщо воно: е: е- етичне:, адекватне:, тобто ми не говоримо про політику і не чіпляємося .. до одне одного, до якихось: .. речей про те, як ми говоримо, що ми говоримо .. наприклад, з- з: моєю подругою з Харкова, яка є російськомовна, але вона цілком (легкий сміх) в нас пе- схожі цінності, і нам так комфортно ((**I:** Гм=)) =Ситуація, наприклад.

I: До:бре. А чи бували у Вас, або, можливо, у Ваших друзів чи рідних випадки непорозумінь або конфліктів через вибір тої чи іншої мови?

P: Бували:. Так, е: в друзів або в батьків, або навіть в мене, та, напевно?

I: Угу, та:, звичайно. ... Можете розказати?

P: Е: ... Так:, е: напевно, такий великий дискомфорт під час проживання-навчання в Одесі для мене створювало те, що: .. там українська: .. в побуті:, вона виглядає екзотично- екзотичною, та, або викликає якісь певні запитання, або якийсь додатковий інтерес, що мені було незручно, некомфортно .. А: ось, наприклад там під час оплати: .. н- на касі за: проживання в гуртожитку, е: [все] могли пожартувати, типу, а як правильно, (прізвище) *или (те саме прізвище, вимовлене з російською фонологією)*, я кажав, що, наприклад, і так, і так правильно в обох мовах, а як буде єврейською мовою, мене питають, тобто, ну, такі ось речі. Е: .. такі дрібниці, але: некомфортні.

I: Та. Чи є ще щось, пов'язане з Вашими мовними досвідами, чим Ви хотіли би поділитися, але що не було включене в ці питання?

P: ... Мені загалом- цікавить ця просто тема, і коли на- наткнувся на неї в соц-соцмережах, було би цікаво просто .. пройти таке інтерв'ю і потім над чимось своїм подумати ((**I:** Угу)), тим більше що це професійне мовознавче інтерв'ю. Було би цікаво, звичайно .. подивитися потім результат Вашої роботи ..

I: Та, звичайно, по[тім я поділюся, але то буде, напевно, не швидше лі:та ..

P: [Напевно, ціка-

P: (сміх) Я розумію, та:. Напевно, було би цікаво: .. чи Ви досліджуєте аспект, там, чому люди переходять .. там з мови на мову:, там: .. як, що було тригером певним=

I: =Ну та=

P: =Ось [це могло би бути цікавим

I: [Про це ми можемо поговорити вже поза формальними межами інтерв'ю=

P: =Окей. .. Добре, та.

I: Якщо у Вас ще є щось .. чим Ви хотіли би поділитися саме стосовно:= ((**P:** =Гм:=)) =цих питань...?

Р: Все, все. Дякую=

І: =Добре, дякую.

Інтерв'ю 7

23.02.2021, тривалість — 14.37 хв, інтерв'юєрка — Х. К.

Інтерв'юєрка: Вітаю! Ви берете участь в інтерв'ю, яке є частиною мовознавчого дослідження про використання української та російської мов серед молоді. Інтерв'ю буде записане та використане в рамках дослідження. При цьому вся зібрана інформація буде надійно збережена відповідно до Закону України про захист персональних даних. Для початку — кілька загальних речей про Вас. Скільки Вам років?

Респондент: Е: мені дев'ятнадцять років.

І: Добре. Розкажіть, будь ласка, коротко про: свою освіту і роботу.

Р: Е: я: .. навчаюся зараз в: .. (назва університету) на соціального працівника, а: до цього навчався в (назва академії неформальної освіти), а закінчив (назва школи) загальноосвітню школу перших-третьох ступенів Херсонської області.

І: Добре. Чи маєте досвід роботи?

Р: Е- та, я зараз працюю в міжнародній громадській організації (назва), е: яка працює з діаспорою.

І: Угу. Е: звідки Ви,

Р: (перебий у зв'язку) [-ської] області, з села Дар'ївка.

І: Е- м- можете повторити, будь ласка? Бо перебило трошки.

Р: Е: Херсонська область, село Дар'ївка.

І: Угу, добре. Е: якщо переїжджали, то де живеєте зараз?

Р: Е: я: мав: переїзд в Київ, вот, але: тимчасово живу, більше часу все-таки проживаю в Дар'ївці.

І: Угу. Яке Ваше етнічне походження?

Р: Е: Україна.

І: Добре. Якими мовами Ви володієте?

Р: Е: українською, російська, англійська.

І: Якими з цих мов користуєтеся в повсякденному житті?

Р: Гм: більшість .. українська, на- наполовину. Українська і російська, більшість суржику.

І: Угу. Е: .. якщо говорити про українську і російську, то: які у Вас .. асоціації і почуття пов'язані з кожною з цих мов? Які вони для Вас?

Р: Е:м, я не можу сказати, що у мене .. до російської мови є якісь відчуття, вот, не, т- абсолютно там н:емає якогось певного відчуття, що це якась для мене .. е:м, е:м:, рідна мова: або: мова моїх батькі:в, або мова .. ну не знаю. Для мене це п- більше, російську от я сприймаю як інструмент, а: .. українська мова для мене є рідною мовою. І я відчуваю, що це моя мова. От. ((**І:** До:бре=)) =Таке відчуття.

І: Отже:, рідною Ви вважаєте українську .. е: і як взагалі Ви пояснюєте для себе поняття рідна мова? Що робить мову рідною для когось?

Р: Ох. Е: .. ставлення .. е: ставлення і приналежність. Ма- в- мені мова допомагає зрозуміти: .. мою приналежність. ((**І:** Угу.)) -я є. Хто я є.

І: Зрозуміло. А якою мовою переважно спілкуються в середовищі Вашої родини?

Р: Е:м: .. український суржик.

І: Угу, тобто .. в тому суржику б:аза все-таки більше українська, так?

Р: Десь шістдесят .. п'ять відсотків української, але домішка російських слів.

І: Угу. Зрозуміло. А яку мову Ви пам'ятаєте першою з дитинства?

Р: Суржик.

І: Ага, [якраз оцей такий .. українсько базований суржик.

Р: [Український суржик. ...

І: Е: добре, якою мовою Ви навчалися в школі?

Р: Е: українською.

І: А: поза уроками спілкувалися з однокласниками як?

Р: Суржиком.

І: Е: до:бре. То цей суржик .. е- я так розумію, він поширений не тільки у Вашій родині, а загалом у Вашому: середовищі, де Ви .. росли?

Р: Та, та. В цілому так. В нашому селі, так це: .. то такий рівень суржику=

І: =Ага. До:бре. А якою мовою Ви здобуваєте вищу освіту?

Р: Українською.

І: Е: .. а поза навчанням спілкуєтеся з однокурсниками .. якою?

Р: Українською, виключно. ((**І:** Угу=)) =Принципово.

І: До:бре. Це: .. Ваш свідомий вибір?

Р: .. Гм- років з п'ятнадцяти.

І: Угу. Що спонукало Вас зробити саме такий вибір?

Р: Е:м .. у- гм- мені здавалося, що українською говорити — дуже круто. От, коли мені там була п'ятнадцять, шістнадцять, я: такий .. ні, я дуже кр- хочу говорити

ангі- о:, англійською, кажу, українською, я хочу .. ем- думати українською, бо тоді б- мені було складно думати українською, я .. думав на суржику, я думав то- тими е: .. оперував тими поняттями, в якому я зростав, і от думав, що я хочу .. думати навіть українською. Коли я починав говорити українською, це та:к було важко, і я пам'ятаю і ці моменти, власне. І: .. що спонукало перейти, от оце бажання, бажання по- а- .. стати кращим? Можливо навіть ((І: Угу=)) =в мовному питанні.

І: Чи були у Вас якісь .. рольові моделі, наприклад, які Ви хотіли наслі:дувати, можливо, якісь лю:ди, які дуже круто .. говорили українською, і Вам хотілось бути як вони?

Р: Да, моя: вчителька з української мови, вона говорила д:уже такою літературною мовою. Дуже гарною, дуже такою вираженою. Мені просто .. подобалась взагалі її тональність, те, як вона: говорить, те, як вона пояснює, і взагалі вона мені імпонувала як вчителька. Тому .. е- можливо, в- де в чому вона.

І: Зрозуміло. Е: .. якщо говорити про Вашу робо:ту, то яка Ваша основна робоча мова?

Р: Е: у:українсько-англійська.

І: Угу.

Р: А більше українською.

І: Та:, зі своїми колегами Ви переважно як спілкуєтесь?

Р: Я українською.

І: Угу. До:бре. Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь з друзями, з іншими близькими Вам людьми?

Р: ... Якщо: тут в селі — суржиком, а: якщо в Києві і: з друзями: поза областю, а: о- виключно українською. Не- навіть в області більшість часу українською.

I: Е- якщо Ви: бере[те-

P: [Але от саме в селі, то: це суржик.

I: Перепрошую. Якщо берете участь в якихось неформальних групах, об'єднаннях за інтересами, то яка мова переважно там панує?

P: Українська.

I: Е- добре. Е- далі спробуємо змоделювати кілька ситуацій, і:- де Вам потрібно буде: .. обрати ту чи іншу мову: і: обґрунтувати свій вибір. Ну та:, з Ваших попередніх відповідей я вже можу робити певні висновки, але все одно, д:умаю, спробуємо таки пройтися по цих ситуаціях (вдих) для повноти картини. Е: отже, перша ситуація .. на вулиці до Вас підходить людина і запитує, як пройти кудись .. е- скажімо, до центру міста чи вокзалу .. е- і звертається до Вас російською. Якою Ви відповісте?

P: Українською, бо я російською не спілкуюся зараз.

I: Угу. До:бре. Відповідно, якщо в магазині продавець-консультант пропонує Вам допомогу російською, то:...?

P: А: в- .. якщо в селі, то це суржик, якщо в іншому десь місті — виключно українська.

I: Добре. Якщо Ви проходите співбесіду як кандидат на якусь посаду .. і Ваш інтерв'юер звертається російською, то як будете відповідати?

P: У- українською, виключно.

I: І врешті, якщо з Вами знайомиться якась особа на: неформальній зустрічі, на вечірці тощо:, і звертається до Вас російською, то якою Ви відповісте?

P: Українською, але питаю- перепитаю, якою зручніше.

I: Угу. Добре. Ну і відповідно, якщо у вс[іх ситуаціях звертаються:-

Р: [Але:, ну: ..

І: Та, перепрошую.

Р: Та, але: гм- дотримуватимуся української мови, якщо: а- е: людина принципово не захоче переходити на українську, але я знаю, що вона знає українську .. то з моєї сторони це буде: принципово.

І: Угу. Ну і відповідно, якщо у всіх цих ситуаціях до Вас би звертались українською, то: .. питань би не виникало. ... ((**Р:** Так.)) Добре. Тоді, відповідно, всі ті самі ситуації, але цього разу вже Ви починаєте в них розмову і проявляєте ініціативу. Якщо Ви .. опиняєтесь десь в новому для себе місті й на вулиці запитуете перехожих, як пройти кудись, якою мовою Ви це робите?

Р: У:українською.

І: Е: якщо Ви працюєте в сфері обслуговування і пропонуєте допомогу клієнтам, то якою мовою це зробите?

Р: Виключно українською.

І: Е- якщо: б Ви проводили співбесіду з кандидатом на посаду у Вашій компанії, то: якою мовою Ви б це робили?

Р: Українська, англійська.

І: Угу. І:, врешті, якщо Ви знайомитеся з кимось на неформальній зустрічі, то якою мовою починаєте знайомство?

Р: У:українська.

І: Угу. Зрозуміло. Е: чи бували у Вас випадки, коли: Вас прямо просили перейти з одної мови на іншу, скажімо, з української на російську чи навпаки?

Р: Гм: я н:е пам'ятаю щоб у мене було таке. ((**І:** Угу.)) Н:е пам'ятаю таких випадків, щоб я переходив .. або просили перейти на російську.

I: А чи бувало таке, що Ви самі когось просили перейти?

P: На українську?

I: На українську- та, з російської на українську чи навпаки.

P: Т:а:, на українську: викладачі: .. а: в ш- університеті. I: .. якщо в- на якихось публічних заходах, і це: представники .. ем- влади, якщо це: гм: е- згідно закону України про: використання державної мови, .. а- вот, в публічних місцях і так далі, в магазинах, то це так.

I: Угу. Тобто в таких ситуаціях, на Вашу думку: .. цілком доречно просити про перехід на: іншу мову, так?

P: Так, так=

I: =А Ви с- самі це робили колись? Ну так, просили про перехід?=
P: =Та.

I: Яка була реакція на це?

P: Е: в- є різна ре- реакція. Е: гм- інколи люди одразу переходять, ну, розуміючи, деякі люди: а: стають так .. в ступор (легкий сміх). Не розуміючи типу, о:, на українську треба перейти? Як це? (сміх) .. І чого. Але в цілому: .. ну, не було таких якихось різких .. е- реакцій, негативних різких. Всі реакції біли ніби виважені.

I: [Ну], це добре. Е: тепер поговоримо про неперехідну двомовність. Коли в межах е- розмови одна людина говорить українською, інша російською, кожен тримається своєї мови і вони так можуть порозумітися. Чи були у Вас випадки такого спілкування?

P: Угу, так. Абсолютно.

I: Е: і як Ви взагалі ставитесь до такої моделі спілкування, наскільки вона зручна чи доречна?

Р: .. Гм: .. А: зі своєї сторони можу сказати, що інколи, коли я: розмовляю з людиною, яка розмовляє російською мовою .. а я українською, то в мене в: .. якось автоматично можуть е: проскакувати якісь слова е- російські. Я можу використовувати більше суржику, коли я .. ц- це розумію. Коли я чую на фоні російську мову. Вот, але в цілому нормально .. мені. Прекрасно сприймається російська. Я її розумію, с- зараз я .. просто відвик не розмовляти. От якщо в мене запитати російською, то я буду ще так е: .. непанятно як буду говорити нею (легкий сміх).

І: Добре. А чи бували у Вас, або, можливо, у Ваших друзів чи рідних, випадки непорозуміннь або конфліктів через вибір тої чи іншої мови?

Р: Та:, звісно (легкий сміх). У нас в академії була палка дискусія про те: .. що таке мова, навіщо вона потрібна, е: ну, причому що: в академії ж: .. виключно українська- англійська мови. І: .. у нас була дискусія, навіщо: використання української мови, навіщо- ну тобто, приклади є.

І: Угу. І: ці конфлікти .. розв'язувались якось мирно, чи то було: .. я не знаю, якісь непорозуміння за[лишалися?

Р: [Е:, ну так. .. Кожен залишався при своїй думці. Кожен залишався при своїй думці, можливо, в когось- я не можу за когось відповідати, тільки гм .. Бо: просто по зворотньому зв'язку, а: е- вони говорили, що- інколи просто .. відкриваються інші межі, ну п- по-іншому дивляться. Але якщо: .. от в мене є подруга (ім'я). Вона в- виросла в Харкові, вона розмовляє: виключно російською мовою, вот, і в ук- в академії треба було переходити на українську. І вона, н:у, нормально до цього ставиться. Але в повсякденному житті в неї російська. І- але вона: .. е- після цих дискусій, вона так- більше розуміє .. важливість .. української.

І: Добре. Чи є .. у Вас ще щось, е: що не було включене в мої питання, але чим Ви хотіли би поділитися? Стосовно мови .. своїх досвідів з нею=

Р: =Гм: .. Е- ну в принципі: е: про Херсонський регіон взагалі:, в нас тут білінгвізм, і дуже- ну, типу, це в нашому селі спостерігається більше українізований .. а: суржик .. Наприклад, в сусідньому селі в нас там останні два: роки лише викладаються українська мова .. в школі, от. А: до цього це була російськомовна школа. Е: і вона там викладалась, [ось] там, тридцять років вже свого існування. І: там е: такі більш села, в яких .. н- такий фактор просто, якщо в школах викладається українська мова, предмети українською мовою, то: село більш .. е: українізоване, так- українізований суржик. Якщо російсько: е- мовна школа, то це там населення виключно більшість говорить російською мовою.

І: Угу, навіть .. е- саме російською, а не російським суржиком?

Р: Д:ак, так, що н- найцікавіше. Що це навіть не російський суржик, а це така .. не скажу, що літературна російська мова, але це не: е: .. суржик, там навіть не: не шістдесят і не сімдесят відсотків російської. Там десть вісімдеся:т, дев'яносто відсотків російської, і українські слова можуть так пролітати десть.

І: Угу. Цікаве таке співвідношення .. е:=

Р: =Та.

І: Маєте ще .. чим поділитися?

Р: Та: .. е- ні, напевно. Ну, на Херсонщині зараз більше людей переходять на українську мову. Це приємно. .. Це: це дуже тішить.

І: Гарна тенденція. Як думаєте, що: спонукає їх до цього?

Р: Та ми- я думаю, що ми історично до цього вже б:ільш-менш підходимо. Так- зростаємо .. як нація, стаємо більш свідоміші .. Е- і коли це: в- йде .. ну, як на мене, це важливо, коли це йде .. ще з боку держави, це нормативно-правова база .. коли воно на це все спирається, державна мова, використання державної мови, і коли .. ти просто в дискусії не просто спиращешся на власний досвід і на власну позицію, е: .. а коли ти, ну:, це .. прописано в закони, нормативно-правова база. Це, ну- так і

має бути. От, тому я думаю, що це дуже сильно сприяє, закони .. і створення Національного агентства з питань е: державної мови, здається, воно так називається. Вот, теж дуже круто .. їхня: робота.

I: До:бре. То: наразі дуже Вам дякую .. і: на все добре.

Інтерв'ю 8

25.02.2021, тривалість — 29:34 хв, інтерв'юєрка — Х. К.

Інтерв'юєрка: Вітаю. Ви берете участь в інтерв'ю, яке є частиною мовознавчого дослідження про використання української та російської мов серед молоді. Інтерв'ю буде записане та використане в рамках дослідження. При цьому вся зібрана інформація буде надійно захищена відповідно до .. Закону України про захист персональних даних. Тож для початку — кілька загальних речей про Вас. Скільки Вам років?

Респондент: Вісімнадцять.

І: Е: добре, розкажіть, будь ласка, коротко про свою освіту і роботу .. якщо релевантно.

Р: А: я наразі навчаюся: в (назва університету) .. на програмі право. .. На: першому курсі.

І: Угу. Чи маєте досвід роботи?

Р: Е: .. лише: .. одноразовий, в якості спортивного: .. е- тренера у: дитячому літньому: .. таборі.

І: Добре. Звідки Ви?

Р: Я з: Одеси, народився і виріс .. теж в Одесі.

І: Де живете тепер, якщо переїжджали?

Р: Е- зараз я живу у- у Львові, .. вже як .. майже: весь навчальний рік. .. **І:** також в житті був досвід, у п'ятнадцятому році я теж рік жив у Львові.

І: До:бре, якими мовами Ви володієте?

Р: Е: українською, російською, англійською, і .. починав вчити німецьку.

І: Якими з цих мов Ви користуєтеся в повсякденному житті?

Р: Українська і російська.

І: Е- до:бре. Якщо говорити про українську і російську, то: чи маєте Ви якісь почуття чи асоціації, пов'язані з кожною з цих мов? Які для Вам ці мови?

Р: Е- .. складне питання, бо: російською мовою я е- .. через специфіку регіону: спілкувався набагато більше в дитинстві, проте .. я не пам'ятаю моменту, коли я б не знав української, або: українська не: звучала б для мене як .. рідною мовою. От. Тому я не можу надати якусь перевагу одній з мов.

І: Ну, тут навіть не йдеться про перевагу, а чи: відчуваєте Ви якусь різницю між ними, якимось- можливо, якісь емоційні прив'язки. Чи: .. ((**Р:** Е:=)) =з чим асоціюється кожна мова.

Р: Так. Українська мова в мене асоціюється як, мабуть ... це мова, закладена в мене ще з дитинства, з .. батькі- (перебій у зв'язку)

(далі — коротке вирішення технічних проблем з відеозв'язком)

Р: Так, я .. мабуть, продовжу. Першопочаткові асоціації в мене .. українська — це радше: .. щось пов'язане або: з батьківщиною та з якимось громадянським: політичним життям .. та з: таким чимось рідним-інтимним, всередині сім'ї: або з: родичами. А: російська мова — це мова щоденного спілкування, в основному спілкування з друзями .. е- часто з вчителями ... та: взагалі, в магазинах .. кафе та інших ... закладах.

І: А: яку мову або мови Ви вважаєте для себе рідними?

Р: .. Е: рідною мовою я вважаю для себе: .. вважаю як українську, так і російську. Я .. дуже довго думав над тим .. що конкретно ... яку конкретну мову я можу надати перевагу, але я не можу ви- секундочку, я зараз маю відкрити двері:

I: Та-та, без проблем. ... **E:** добре. Як Ви взагалі розумієте чи пояснюєте для себе поняття рідна мова? Що робить мову рідною для когось?

P: .. **E-** довгий проміжок часу я думав, що .. рідна мова — це: .. та мова .. якою ти формулюєш думки в себе в голові, проте: це визначення н- не дало мені .. переваги ні українській, не російській, бо: .. **e-** кожна з цих мов .. в мене йде і на якомусь підсвідомому рівні, мені не треба перекладати з однієї на іншу, щоб .. висловлювати свої думки вголос. Тому: зараз я знаходжусь, мабуть, в процесі пошуку .. відповіді на це питання, яка мова конкретно і є для людини рідною. **E-** це також .. не може в моєму випадку бути мова:, якою я спілкувався .. з: батьками, бо: .. я: часто спілкувався з ними як українською, так і російською мовою. Тому: це .. для мене живе питання, на яке я так і не можу дати відповідь.

I: Якою мовою Ви переважно спілкуєтеся в середовищі родини? Ну, Ви вже частково згадали, що використовуєте обидві, але як взагалі виглядає мовна ситуація у Вашій сім'ї?

P: Обидві:, але: переважно: я спілкуюся в сім'ї все ж таки російською. ... **E:** мовна ситуація, ну: .. з батьком я: більше спілкуюсь російською мовою, .. а з: .. матір'ю я часто спілкуюсь російською, щоб не розривати якимось .. мовне середовище сім'ї, але я і українську використовую. Також можу використовувати українську мову просто .. посеред, наприклад, діалогу, **гм:** я можу перейти на українську мову, якщо мені так буде зручніше. **Або:** якщо це пов'язано з навчанням, яке в мене йде українською мовою.

I: А яку мову Ви пам'ятаєте першою з дитинства?

P: Як я раніше відмічав, я н-не можу згадати, щоб я не пам'ятав якусь з цих двох мов. ((**I:** [нерозбірливо])) **Якщо:** російська [нерозбірливо] радше на діалоговому рівні, то: українська: на рівні: пісень, книг .. **e:** якихось, можливо: .. казок, того, що мені розповідала: мама в дитинстві.

I: Угу. **E-** добре. Якою мовою Ви навчалися в школі?

Р: Перші чотири класи: та: у:- та дошкільну освіту я отримував .. українською мовою, в п'ятому класі я перейшов в російськомовну школу, в шостому я поїхав до Львова, тому в мене була .. українська мова знов .. і з сьомого по одинадцятий клас я вже навчався в: .. російськомовній школі знов.

І: Угу. Поза уроками з однокласниками Ви як спілкувались?

Р: Поза уроками з однокласниками я спілкувався в основному російською мовою.

І: Е: і зараз .. Ви згадали, що: вищу освіту Ви вже здобуваєте українською, так? ((**Р:** Так.)) А поза .. навчанням як Ви спілкуєтеся зі своїми однокурсниками, з: людьми з середовища?

Р: Гм: зараз поза навчанням я спілкуюся: майже виключно українською мовою. Є іноді такі: випадки, коли я: переходжу на російську .. якщо і: ця людина також знає російську. Але: в основному це .. українська.

І: Ви ще згадували про свій робочий досвід=

Р: =Перепрошую=

І: =А, та:, перепрошую? Продовжуйте.

Р: Ну- хотів ще я додати про те, що перейшовши: на українську мову .. в навчанні в вищому навчальному закладі, я почав більше і з сім'єю спілкуватись українською.

І: Угу. ... А .. до того, як Ви почали: .. е- навчання тут, е- .. у Вас були якісь епізоди переходу на українську, чи це саме .. почалося, коли Ви прийшли сюди в університет?

Р: Е: рік, який я жив у Львові, я:, мабуть, більше спілкувався українською, ніж російською. ...

І: А: Ви згаду[вали про- та, перепрошую (легкий сміх)]

Р: [Ну: і: .. вз[нерозбірливо] ... в українській школі.]

I: Добре. **E:** якщо говорити про Ваш робочий досвід, то якою була Ваша основна робоча мова?

P: .. **E:** російська, бо: мені треба було контактувати з дітьми, більшість з яких .. російською сприймають як свою рідну мову.

I: Угу. **E:** і: зі своїм .. робочим колективом Ви тоді як спілкувалися?

P: **E:** з робочим колективом я спілкувався також російською мовою, бо: ф-абсолютна більшість людей: в Одесі вважають російську своєю .. рідною. Це дуже рідке виключення, коли людина .. спілкується українською. Це: скоріше свідомий вибір, який вже був зроблений в дорослому віці.

I: **E:** а чи маєте Ви: можливість спілкуватися українською в Одесі? Чи взагалі: робите це? Ну тобто, коли не йдеться про Ваше навчання.

P: **E:** .. так, я спілкуюсь українською в: .. наразі я не дуже часто буваю в Одесі через навчання, але: ... **e-** все .. частіше й частіше я: переходжу на українську мову і: в побуті. Наприклад, при: розмові, з прийняттям закону про мову, з: .. касирами: .. **e-** .. офіціантами: та: іншими людьми, з якими я стикаюсь. .. Якщо не кожен день, то: кожен тиждень.

I: Угу. Як вони це сприймають .. ці люди? ... ((**P:** **E:=**)) =Як реагують на Вашу українську?

P: Ну- .. насправді дуже .. різниться від кожної конкретної людини. Найчастіше: це: просто: нейтральне ставлення, людина продовжує спілкуватись тією мовою, якою зручніше. Тобто вона російською, я українською. Гм- нерідко це буває, якісь негативні коментарі щодо цього .. або: позначення про те, що: .. мову вони не розуміють, і: українська .. це не мова, якою треба спілкуватись в Одесі. Але .. на такі зауваження я в основному продовжую спілкуватися українською, бо: .. не дуже люблю, коли мені вказують, якою мовою мавш- мушу спілкуватися.

I: Зрозуміло. Якою мовою Ви переважно говорите з друзями, з іншими близькими Вам людьми?

P: Е: з:араз в мене друзі поділилися, скажем так .. на два табора, це .. мої друзі з Одеси, з якими я продовжую спілкуватися російською, але: рóблю це .. в основному онлайн, і: мої: друзі з- яких я набув вже в університеті, з якими я спілкуюся українською.

I: Е: і якщо Ви: берете участь в якихось неформальних спільнотах, групах за інтересами, то яка мова переважно там панує?

P: Е: .. я б сказав, що: в такому випадку я погоджуюсь з: мовою, на- якою: .. спілкується абсолютна більшість. Якщо це церква, е- якою ведеться служіння українською, я буду говорити українською, якщо це церква, в якій служіння ведеться російською, наприклад, я буду говорити російською.

I: Е- до:бре. Зараз спробуємо змоделювати кілька ситуацій, де Вам потрібно буде: обрати: ту чи іншу мову і: обґрунтувати свій вибір. Отже, перша ситуація, на вулиці до Вас підходить людина і: .. просить допомогти їй, підказати, як пройти кудись, і звертається до Вас російською. Якою мовою Ви відповісте?

P: Е: якщо людина звертається до мене: .. гм, по допомогу, я спробую відповісти їй мовою, якою вона на мене- до мене звернувся, бо: наприклад, якщо ц-це ситуація, коли людина є .. не місцевою .. в цьому місці, то: .. я буду: й- приймати її як іноземця, який, можливо, й не знає української, неважливо, чи знає він російську, англійську чи будь-яку іншу мову .. якою я зміг би так чи інакше допомогти.

I: Якщо б звернулися до вас українською...?

P: Якби звернулися українською, то: я би відповів українською. Знов сприймаючи цю людину як не місцеву.

I: Е- до:бре. У магазині .. продавець-консультант пропонує Вам допомогу з вибором і звертається до Вас російською. Якою Ви відповісте?

Р: Е- після .. прийняття закону про мову, тобто десь в середині січня, я майже виключно: в магазинах спілкуюся українською.

І: До:брею І якщо би звертались українською, то: не виникало б питань.

Р: Так.

І: Е: якщо Ви проходите співбесіду як кандидат на якусь посаду .. і ваш інтерв'юер звертається російською, то якою Ви відповісте?

Р: Е: ця ситуація трошки поскладніше, ніж: минулі, бо: тут вже: мені треба .. отримати з того якусь .. користь. **І:** можливо, мені захочеться відповісти: .. тією мовою, на якій я .. в мене будуть, мабуть, двоякі почуття, перше — мені захочеться відповісти мовою, на- якою я найбільш лаконічно .. і грамотно зможу викласти свої думки .. а друге: - я буду, мабуть, е: все ж таки вибирати ту мову, якою в мене питають. якщо це будуть, наприклад, змінювання мов протягом: співбесіди, я також спробую .. змінювати мову кілька разів, щоб показати: своє знання декількох мов.

І: [То] Ви будете пристосовуватися до людини, яка: Вас опитує?

Р: Е: .. ну, м:ені насправді не хотілося б потрапити в ситуацію, коли .. співбесіда, яка має проводитися українською в: Україні, буде проводитись російською, але: ...

І: Добре, по-всякому може бути.

(коротке вирішення технічних проблем з відеозв'язком)

Р: Але: ще в ситуації про роботу треба помітити:, тобто що якщо я побачу якийсь: .. негативне ставлення до: .. української, наприклад, мові- мови, якщо я згадаю її, то тоді я, скоріш за все, перейду на: .. виключно українську мову .. навіть спробую говорити чисто літературною мовою, без .. русизмів та: е- суржику .. щоб, скажемо так, висловити: .. знов це почуття, коли я не люблю, коли мені вказують, що: .. мені треба робити, якою мовою спілкуватись.

І: Угу, тобто це буде такий собі вияв протесту на:віть?

Р: Ем:, мабуть, так. ((**І:** Угу.)) І тоді я вже до кінця .. е- співбесіди й далі .. буду спілкуватись виключно українською.

І: Е: зро[зуміло-

Р: [Але з іншої сторони, з російською в мене такої в принципі не виникає досі.

І: І врешті, якщо з Вами знайомиться .. особа на зустрічі якоїсь .. неформальної спільноти чи там групи за інтересами .. і звертається до Вас російською, то: якою Ви відповісте?

Р: Е: якщо це не спеціально: .. російська мова, яка .. є в українському середовищі, вона імплементована саме з метою того, що .. спілкуватися зі мною російською, бо ця людина може думати, що мені російською зручніше .. я: буду говорити, скоріш за все:, українською. Гм, так. Можливо, я трошки неясно пояснив, тобто .. якщо людина чує про те, що я з Одеси .. і починає до мене через це спілкуватися російською, я буду спілкуватись з нею українською.

І: Ага. Ну і якщо б звернулись до Вас українською в тій же ситуації?

Р: Якщо українською, то українською. .. Або якщо просто людина перейшла на російську, якщо, наприклад .. їй складно .. якісь там терміни, якщо Ви кажете, там зустріч за інтересами, е- то це може бути доволі специфічна професійна .. термінологія, її складно переводити все в своїй голові на українську, якщо в неї немає ще достатньо високого рівня української, я: перейду на російську, щоб підтримати розмову: .. скажем так, в єдиному випадку, в якому це можливо. Бо інакше людина просто не зрозуміє мене.

І: Е- добре. Тепер всі ті самі ситуації, але цього разу вже Ви в них .. маєте ініціативу і починаєте розмову. (вдих) Якщо Ви опиняєтеся .. на вулиці в новому для себе місті і запитуєте перехожих, як пройти кудись, наприклад, до центру міста, то якою мовою Ви запитаете?

Р: Е: й- я, мабуть, наразі не: так часто попадав в ці ситуації в містах .. окрім Одеси і Львова, але: .. в Одесі це буде, мабуть, таки російська, а у Львові — українська. Тут .. все дуже .. стандартно.

І: Угу. Е: якщо б Ви працювали у сфері послуг пропонували б клієнтам допомогу з вибором, то якою мовою Ви це робили б?

Р: Ну, навчаючись на факультеті права, я макс- я б намагався максимально якимось дотримуватися законів, тому, звичайно, українською.

І: Ну та, це логічно. А: якщо б Ви проводили співбесіду з кандидатом на посаду у Вашій компанії, то якою мовою Ви робили б це?

Р: Знов-таки: українською. Якщо за мною є ініціатива, то: я б волів радше вибирати українську.

І: І врешті, якщо Ви знайомитеся з кимось на зустрічі якоїсь неформальної спільноти .. і: починаєте розмову з новими людьми, то якою мовою Ви- Ви це робите?

Р: Е- залежно від .. конкретного середовища і: скоріш за все, це буде українська, окрім випадків, коли людина там погано розуміє українську або їй складніше розмовляти, ніж російською, українською.

І: Угу. Тобто Ви вже .. в процесі з'ясуєте, наскільки людині ця мова буде зручна, і тоді приймете остаточне рішення?

Р: Так, бо: при навчанні деякі правові терміни для мене були, наприклад, більш зрозумілими українською. Тому- при перекладі на російську в мене виникали проблеми. І я волів би, щоб лю- людина на якійсь там .. зустрічі студентів .. спілкувалася зі мною українською, бо мені просто буде зручніше цією мовою.

І: Зрозуміло. А: чи бували у Вас випадки, коли Вас прямо просили перейти на іншу мову, з російської на українську чи навпаки? Можете пригадати щось таке?

Р: Е: та:к, бували .. е: інколи: в школі .. такі випадки с- .. бо: .. е- вчителі, які вже майже досягли пенсійного віку, яких було .. не так вже й мало в моїй школі .. е- часто .. воліли розп- розмовляти російською. Проте якщо мене просили, я: .. знов-таки, включаючи: не знаю, як це назвати, дух непокори- (перебій у зв'язку)

(коротке вирішення технічних проблем з відеозв'язком)

Р: Це .. не було, може .. конкретно спонукання, щоб я перейшов на цю мову, це було просто при: .. моїх питаннях українською .. це: .. залежно від вчителя, могли часто відповідати тільки виключно російською, або сприймати .. те, що я спілкуюсь українською, як якусь таку шутку або метод роздратування вчителя. .. Але: це: до старших класів все: менше і менше почало зустрічатись, поки .. майже не зустрічалось взагалі. Тобто, н:а щастя, з роками це все .. така практика стає все менш і менш поширеною, як на мене. Принаймні в моїй школі.

І: До:бре. Чи бували у в- у Вас випадки, коли ви самі просили когось перейти на іншу мову, з української на російську чи навпаки?

Р: Е: ... в: спілкуванні — я не думаю. Тільки якщо якісь конкретні терміни, які мені не були зрозумілі. Наприклад, навчаючись в .. російській школі, я вивчав біологію російською. Тому: коли мені якийсь біологічний термін говорили українською, я міг їх не розуміти. Так само й навпаки, як вот я вже наводив приклад з навчанням на праві. Якщо, наприклад, я говорю про цивільне право, в мене в голові немає ніякої .. е: ніякого зв'язку з тим, що це цивільне в перекладі є: *гражданским правом*. Тому: ((**І:** Угу)) в таких ситуаціях е- це лише якісь рідкі слова або терміни.

І: Угу. Е: як Ви взагалі думаєте, в яких ситуаціях доречно когось просити про перехід на іншу мову? Ну, якщо це, наприклад, не сфера обслуговування. Які ще, крім цієї, ситуації .. могли б бути доречні?=
Р: =Ситуація: н:езнання, можливо, другої мови, або нерозуміння її.

І: Е- до:бре. Е: тепер поговоримо про неперехідну двомовність, коли в межах одної розмови: одна людина спілкується українською, інша російською, і: кожен тримається своєї мови і не переходить на іншу. Вони так можуть порозумітися. Ви вже: .. пригадую, коротко згадували при це, але .. чи можете д- докладніше розповісти про: досвіди такого спілкування?

Р: Наразі це доволі часто як- [зміна], найчастіше це відбувається: якраз-таки з двомовними людьми, на диво, а не з, не знаю там, виключно ((**І:** Угу)) українсько-або виключно російськомовними людьми. Е: .. частіше я, мабуть, все ж таки стикався з таким, коли: .. е- приїхав до Львова, я став частіше з цим стикатись, коли: не я конкретно був учасником, але я був просто: спостерігачем. Людина, яка знала російську, приїхала до Львова, спілкувалася .. російською, щоб .. її думки звучали лаконічніше, а людина, яка .. є корінним условно львів'янином, е- спілкувалася українською, бо це є мова, на якій зручніше спілкуватись. Е- при т- тому, коли я був спостерігачем, в мене не виникало до того майже ніяких питань. Проте: .. коли я ставав учасником, гм, такого діалогу, я все ж таки .. намагався якось: напряду спитати .. якою мовою все ж таки будемо: наперед .. спілкуватись. Якщо не спитати, то інколи запропонувати.

І: Угу. Е: як Ви взагалі ставитесь до такої моделі спілкування, чи: вона комфортна, чи: вона .. доречна?

Р: Ну от знов, та- якщо я спостерігач, мені: в принципі, на це: .. нормально і комфортно дивитись. Інколи хочеться там, якщо я прям .. відчуваю якийсь дисонанс, який на фоні: .. е- різних мов, починає: якось існувати, тоді я намагаюсь .. втихомирити цю ситуацію і: .. включитись в розмову третім, третьою людиною на стороні якоїсь мови. Тоді, коли дві людини розмовляють однією мовою, а: остання людина своєю мовою, скоріш за все, остання людина перейде: .. на- на мову більшості. Але ситуація, коли я один на один з людиною спілкуюсь, е: такими мовами, то як я вже .. помічав раніше, це: найчастіше двомовні люди. Тому це може бути, що я почав російською, а мені відповіли українською, мені продовжили

відповідати російською, я відповів- я відповів українською. І: спочатку я це сприймав скоріше як щось смішне, а зараз: .. я .. все спокійніше і спокійніше ставлюся, хоча: якщо це прям .. веде до якогось конфлікту, то: я: намагаюсь це .. втихомирити. як і в ситуації, коли я спостерігач.

І: Угу. А чи бували у Вас, або, можливо, у Ваших друзів, рідних, е- ситуації з: непорозуміннями: або конфліктами через вибір тої чи іншої мови?

Р: Е: з: рідними , мабуть, ні. Єдина людина, яка в моїй сім'ї не дуже добре знає .. українську мову, це моя бабуся, вона білоруска, е: тому з нею я спілкуюсь е: російською виключно. Але: якщо я говорю, знов-таки, про свою .. спеціалізацію, право, я говорю українською. Бо: тут я просто не можу достатньо: .. грамотно перекласти текст.

І: Угу. То загалом е- Ваші .. мовні вибори сприймаються нормально і безконфліктно, Ви б сказали?

Р: З: сім'єю так.

І: Угу. Е: до:бре. Е- .. чи Ви відчуваєте на себе якийсь: .. е- тиск чи якийсь дискомфорт, коли по- перебуваєте в цілком українськомовному середовищі?

Р: Н:іби ні.

І: Угу. А цілком в російськомовному?

Р: Я теж думаю н:і, бо: я звик перебувати і в цілком українському, і в цілком російському. В мене було достатньо багато досвіду і там, і там, тому: .. мабуть, я звик. ((**І:** Угу.)) Як це було на початку? Так, було доволі складно перестосуватись, коли я там кілька років .. розмовляв виключно, наприклад, ну- не виключно, а .. в більшості своїй російською, було складно перейти на: чисту чи на абсолютну українську. Так само по приїзду з університету: додому, мені було складно: перейти з людьми, які п- погано розуміються на українській, на українську. Але: цей період пристосування .. дуже короткий у мене. Не більше ніж там кілька годин максимум.

Або: якщо це жвава дискусія, то: .. це може взагалі коливатись: в межах п'ятнадцяти хвилин.

I: Добре. Чи є ще щось, пов'язане з Вашими мовними досвідами, що не було включене в питання, але: чим Ви хотіли б поділитися?

Р: Е: можливо, для мене, як для жителя все ж таки російськомовного регіону .. е-було: .. трошки неочікувано, що є люди, які: не розуміють російської мови. ((**I:** Угу.)) Так само як і коли я: трошки спілкувався з людьми: .. не з України, наприклад, з Білорусі чи Росії, мені було .. трошки дивно, коли люди не розуміли якихось українських слів, які я міг вставляти в свою мову. Тобто- мені на базовому рівні сприймається, що навіть люди, в яких є лише одна рідна мова, або українська, або російська, все ж таки в Україні розуміють .. обидві мови. Хоча й не можуть спілкуватись. Тому: .. в м- в мені це викликало якесь таку трошки дисонанс, коли людина .. повністю не розуміє російську або повністю українську. Але: це було, можливо .. в якісь перші дні спілкування з: такими людьми, а: далі я вже звик.

I: Часто Вам траплялися такі люди?

Р: Е: .. з людьми, які не: розуміють українську, я в своєму житті, мабуть, стикався більше, але по приїзду в університет .. де є дуже багато людей з: Західної України, з невеликих містечок Західної України, я побачив, що є люди, які не розуміють російської. Але: м:- м- мені було якось сумно, коли ці люди вимушені були вчити: російську .. щоб, наприклад, читати якісь статті в інтернеті, яких .. російською, на жаль, більше. Для мене це: видавалось якимось неприродним, коли людина .. в країні своїй має вчити: .. мову іншої країни .. не: лінгва франка, а просто мову .. якоїсь сусідньої країни, що:б читати статті для навчання в своїй же країні, на- на спеціальності, на якій вона навчається українською мовою.

I: Е- така трошки .. нелогічна ситуація, але: маємо що маємо. Е- добре, чи є: маєте ще що розказати, чи то вже все буде?

Р: Е: ну: можу додати про сім'ю, те, що в мене, наприклад, навіть е- батько говорить українською, таким .. суржиком російсько-українським, але: .. тому- але це не заважає мені спілкуватись з ним українською. Ось: мабуть, це все.

І: Добре, то наразі: дуже Вам дякую за участь в дослідженні і за ділення своїми історіями. На все добре!

Інтерв'ю 9

27.02.2021, тривалість — 37:27 хв, інтерв'юєрка — Х. К.

Інтерв'юєрка: Вітаю! Ви берете участь в інтерв'ю, яке є частиною мовознавчого дослідження про використання української та російської мов серед молоді. Інтерв'ю буде записане та використане в рамках дослідження. При цьому вся зібрана інформація буде надійно збережена відповідно до Закону України про захист персональних даних. Тож для початку — кілька загальних речей про Вас. Скільки Вам років?

Респондентка: Мені дев'ятнадцять.

І: Розкажіть, будь ласка, коротко про свою освіту і роботу. Якщо релевантно.

Р: Угу. А: наразі я маю: .. е: середню повну освіту .. е- загальну .. от, я закінчила: сп- спочатку е- середню загальноосвітню школу, потім я перейшла після дев'ятого в гімназію з поглибленим вивченням німецької та англійської мови, і: .. е- після цього я навчалася: в: (назва академії неформальної освіти), що є: програмою неформальної освіти .. е- на десять місяців, і: .. після того я за- я закінчила: цю академію в червні, я: нікуди поки ще не вступала, е- тому що маю фокус на роботу. Працюю зараз е: офіс-менеджеркою в німецькій компанії (назва), це консалтингова компанія, одна з топ в Україні, вона має .. гм: такий собі філіал в Німеччині і .. в Україні. От, і: ем: до цього .. е- я працювала в різних сферах. От, а від- за осінь я змінила три роботи. Тому: вс- та:.. От, поки що так. .. Життя .. є.

І: Зрозуміло. Звідки Ви?

Р: (вдих) Е: я корінна киянка.

І: Угу. Чи .. переїжджали Ви й десь жили поза Києвом?

Р: Ам: максимум місяць, я жила у Львові, а: так я проживаю в Києві. На постійній основі.=

І: =Ага. Яке Ваше етнічне походження?

Р: Е- в мене: є польське коріння .. українсько-польське коріння в мене загалом.

І: Угу. Якими мовами Ви володієте?

Р: Е- я володію: українською, це моя рідна мова, російською: .. друга рідна мова, якщо можна так сказати, а: англійською володію ві:льно: .. на високому рівні .. і: німецькою в мене: .. початковий рівень німецької.

І: Е: зрозуміло. Е- якими з цих мов Ви користуєтеся в повсякденному житті?

Р: Е- у:краї:нська: .. російська і англійська.

І: Угу. Е: надалі ми будемо більше зосереджуватись саме на українській і російській. Е:= ((**Р:** =Угу=)) =якщо говорити про ці дві мови, то: е- які асоціації і почуття: викликає у Вас кожна з них? Які для Вас ці мови?

Р: Саме українська і російська?

І: Та:к.

Р: А:м: .. у:краї:нська для мене: .. вона: викликає в мене більш те:плі відчуття .. е: .. це: .. мабуть, незалежно від того:, чи: .. ну, незалежно від того, що е- .. в Україні зараз проходить війна з Росією, е- це було ще: ну, коли я себе пам'ятаю ще в школі, е- я розмовляла російською: .. до дві тисячі вісімнадцятого року, моє оточення було російськомовне, але: я завжди відчувала, що українська мені якось .. ближче:, що: вона: до мене якось гм: .. не знаю навіть, е- промовля:є, і: .. я хотіла нею розмовля:ти, але думала, ну що я .. гм, дурочка якась, серед усіх своїх е: російськомовних друзів і: сім'ї буду розмовляти одна українською. Тоді ще мені було стра:шно якось, е: так незро- незрозумі:ло то, як то: от зробити, як перейти, (вдих) е:м: .. во:т, і: т-тому для мене українська, вона завжди була така: .. така

краси:ва, така с- ну, співу- співо́ча, це .. ну якісь банальні, можливо, кліше:, е: прикметники, але: .. ну, це справді так. Вона: ну, якщо: описати е- в- я́кось одним словом, вона жіно́чна, як на мене. Во:т, вона дуже така приємна навіть .. гм: до вух. А: російська:, вона просто така .. гм: ... для мене вона більш забруднена .. гм: це те, як .. я відчуваю, якщо: так .. гм- .. подумати. Вона також дуже красива, я люблю російську пое:зію, люблю: .. читати російською ... Але: .. наприклад, в розмовному плані .. то: та, як на мене, вона .. е- більш е: брудна:, вона така: .. прям занадто загальноживана, е: во:т, і: ... Ну не знаю, е- я́кось- я́кось дуже контрастно воно все звучить, але насправді, ну, там нічого проти російської я не маю .. е- я вважаю, що мова не винна .. в: там в якихось .. міжусобицях е:м: .. країн і тому подібне .. тільки якщо вона використовується там в поганих цілях, як пропаганда. А та:к, ну: .. ну я: спілкуюся: російською і зараз, навіть якщо я стала: україномовна і: більшість е: .. часу я, ну, розмовляю українською, я все одно: .. мені окей гм- з кимось перейти на російську або розмовляти виключно російською, тобто там .. з подругою якоюсь .. Гм, тому я́кось так.

І: Яку мову або мови Ви вважаєте для себе рідною? Ну:, частково Ви відповіли, але:-

Р: Українську, та.

І: Угу. Як Ви взагалі розумієте або пояснюєте для себе поняття рідна мова? Що робить мову рідною для когось?

Р: А:м .. Якщо: .. а: сухо і по факту, це та мова, якою ти розмовляєш змалечку, е:м: .. яку ти, ну, дізна- про яку ти дізнався першою і: яка е- була: найбільш вживана тобою протягом життя. ... А: ну і ві- відповідно приналежність до: .. там етносу і країни .. в якій народився і проживаєш. .. А:ле для мене це бі:льше по відчуттях. Ну, я взагалі людина відчуттів, і: тому: .. ну, особисто для мене це те, як я відчуваю, навіть якщо: .. можна так сказати, рідною для мене була російська весь цей час, е- ну навіть якщо я украї:нка, в Україні народилася, е- але: я ж кажу: .. постійно розмовляла російською і всі:, хто мене оточував, були російськомовні. І потім

просто: .. я: .. ну це як ві- віднайти свою якусь е: не знаю, особи:стість або корі:ння:, а:бо ще щось і зрозуміти, воу, оце: ти:!? А не т-те, ким ти був до цього, на:чебто — ну, неначе б ти себе знайшов, щось таке відгукнулося. Так для мене було з українською мовою. От, тому я вважаю її рідною .. е- тому що, по-перше, я все-таки українка й народилася в Україні, і укра- і українська — це державна мова, е:м: .. і: по-дру:ге, тому що вона: .. мені відгукується. Так от в серці.

I: Якою мовою переважно спілкуються в середовищі Вашої родини?

P: Е: переважно російською, але: це може бути і суржик. .. Вот, е- ну: .. враховуючи те, що я перейшла на українську, в- ситуація покращилася, .. ну: але: я думаю, що: їх .. ну, вони особливо вже не зміняться там якось кардинально й не почнуть розмовляти чистою українською.

I: А коли саме Ви перейшли на українську і: що стало: такою спонукою для цього?

P: Гм: це було в дві тисячі вісімнадцятому році .. я: .. на початку: .. ем: .. липня поїхала на волонтерський табір. Це був мій перший волонтерський та:бір, взагалі перша якась діяльність проакти:вного ти:пу, а: до цього я просто мрі:яла, сиділа, щось собі ду:мала, і потім .. я просто зрозуміла, що: ну, треба шось, мабуть, вже робити, бо: все: просто так не станеться, і я: просто собі сьорчила на фейсбуці якісь можливості на літо, е- не хотіла його якось е: .. просто: .. ну, ніяк провести, і поїхала на цей табір, де: відповідно державною:- ну, на: таборі була: мова .. обов'язкова українська .. Я така, вау, класно, ну я спробую прям розмовля:ти. I: .. вот я .. почала розмовляти .. та:м, е- табір тривав .. здається, п'ять-сім днів .. і: за цей ча:с .. Ну, по-перше, я зрозуміла, що я дуже д-добре і натурально розмовля:ю, навіть якщо весь цей час до цього російською була, і мені: .. казали те:, що: .. ну, н- навіть не: відчувається те, що я розмовляла укр- ну, російською до цьо:го. I коли: ем- ми якось сказали, ну, просто десь сиділи і: кожен сказав там десь якось по реченню російською, всі такі, во:у, воу, оце так незвично. I: .. та, тоді я зрозуміла, що блін, реально незвично вже російською якось, мені так подобається українською розмовля:ти, вона та:к звучи:ть, .. і воно так приємно .. е- що: після того я дзвоню

мамі і кажу, мам:, я: буду розмовляти українською. І вона каже, ну:, добре, будь ласка. Але в сім'ї я поки що ну н- не дуже наважилася:, бо: .. гм, це було б трошки дивно, і мені здається, різко. От, тому я просто в суспільстві, там в- не знаю, в маршру:тці сказати не *на остановке*, а: на зупинці, будь ласка, е: десь там сказати, вот: е: .. вибачте, або: добре, і тому подібне, е- я взагалі коли- ну, до цього десь коли когось чула, хто розмовляє українською, або десь просто там на вулиці в маршрутці, я така, вау, ця людина, мабуть, дуже класна (легкий сміх). Вот, і: е- та, якось я так перейшла .. Просто, ну, зрозуміла, що: от я .. хочу — і я буду то робити .. ну, типу, а- .. кому взагалі яке діло і типу ну, чого я боюся. Е: вт, а потім я: взимку поїхала до Льво- до Львова, та, до Львова, і я там пробула: близько двох тижнів .. і я святкувала спра:вжнє: Різдво:. Вперше в житті. Прям справжнє. Коли дванадцять пісних стра:в, коли велика роди:на, коли все дружно, коли колядки і літургія о дванадцятій ночі в Петра і Павла на: площі Ринок, .. і- і: взагалі все дуже кльово, і: я тоді також (легкий сміх) дзвоню мамі, кажу, переходжу, тіпа, і з вами на українську. Вона каже, ну добре, переходь, будь ласка, тіпа ти ж нас там не змушуєш. Кажу, ну, та. От, я і приїхала:, ем: .. реакція була: .. ну, *не очень*. Ну, в кого як. Моя тітка .. шось також приїхала тоді в гості й каже, *а, ой, слушай, я: вот: тоже после Львова, когда: .. приехала, я тоже как-то пару месяцев разговаривала на украинском, .. но: потом оно просто прошло, и у тебя, скорее всего, тоже так будет*. І: (сміх) я тоді ше така типу, чому твоя історія має якось типу: .. бути пов'язаною зі мною? Е: ну:, я так і залишилася (сміх) розмовляти українською, відповідно .. і вона була, е: .. трішки .. е- н-не вгадала. Вот. І: тато:, він взагалі: е: .. йому важко писати українською, він пагано знає українську, е: і: .. він просто якось сказав, не розмовляй зі мною на цій мові. І я сказала:, що: .. мені: так подобається, я буду розмовляти, і спитала, чи він, ну, розуміє, гм, чи він не розуміє мене, чи в чому справа. Він сказав, він розуміє, просто не хоче типу чути. І: .. ну я- мені це було тоді дуже дивно, але: я: [не] взяла то до уваги:, ну, не хотіла якийсь конфлікт .. е- з цього робити, во:т. Ну і все окей, зараз він може також вживати украї:нську десь, е: наприклад скаже добре замість *хорошо:*, або: дя:кую замість *спасибо*, ну типу, все вже дуже так .. Вот, це: називається (легкий сміх) вести власним

прикладом, те, що я: от для себе винесла, що це на- найефективніший спосіб е: для змін якихось. От, тому: якась така історія. Ну:, потім просто влилася в проактивну: тусовку .. е: в тусовку: .. е: активі:стів, е: .. якихось громадських .. ну, учасників, чле- членів громадських організацій, і взагалі: укро- україномовних .. рібят, людей, студентів і тому подібне, і: вот, потім вступила в (назва академії неформальної освіти) і: в- вот взагалі: все це закріпилося, і: зараз вот така я є.

І: Гарно. Якою мовою Ви навчалися в школі?

Р: Навчалася українською. ((**І:** Угу.)) Але до: .. п'ятого- не, до шостого там класу:, мабуть, та, в отій просто звичайній школі, в якій я вчилася, е: був урок російської, я пам'ятаю. І потім він якось різко пропав. Хоча він мав ще бути там два, три роки. От, я- я не пам'ятаю, що тоді сталося, але та ((**І:** -зміни в програмі=)) =Га?

І: Може, якась зміна в програмі, можливо.

Р: Можливо. Та, але українською: навчалась, навіть якщо це була якась перерва, та:, ну, по- поза уроком, .. я пам'ятаю, що: ну: переважно, на щастя:, спілкувалися українською там з вчителями і тому подібне. Тільки між собою там учні: російською спілкувалися.

І: Зрозуміло. **Е:** Ви ще згадували про свій досвід роботи, яка Ваа основна робоча мова?

Р: А:м: .. Та:м .. я ж кажу, це: німецька компанія .. е: де працюють також е: англійською мовою .. ну там з клієнтами, або: гм: або з паперами там, якщо щось. **Е:**, вот, а в самому в офісі н:- між людьми: .. е- є люди, до речі, тільки троє, мабуть, які розмовляють українською чисто, ну я також, ну:, е- у мене досить сильна позиція щодо цього приводу, але я якось її .. ну, я якось взагалі сама пом'якшилася, в плані там життя, якихось принципів, і там якихось законів і тому подібне, і тому: .. ну, не є- мені окей переходити на російську. Я просто .. з самого початку, як мені почали проводити зі мною співбесіду, вони на російській .. були, е- і я якось так подумала, ну окей, я: буду також е- російською. **І:** та, м- я розмовляю, я ж кажу, це:

.. чотири мови, .. е: в: водному дні це м-[нерозбірливо]. Ну, рідко англійська, там частіше всього німецька і: російська. Вот, а: українська і англійська — на другому плані. .. Але: та, ну, мабуть, на жаль, е: бо: .. ну я б хотіла постійно розмовляти українською, незалежно від того, е: .. що там .. сімдесят відсотків .. офісу розмовляє російською. Ну, мабуть, подумати над цим треба.

I: Якою мовою Ви переважно спілкуєтеся зі своїми друзями, з іншими близькими Вам людьми, окрім родини?

P: Е: гм-гм: ... Зараз, мабуть, російською. Е: раніше .. було: більше якесь- ну, якісь .. бі- більше середовище: україномовне, ну зараз просто це: всі: .. е- вони по Україні. Типу немає такого, щоб я там дуже часто з ними зідзвонювалася: або ще щось. А от найближчі-найближчі .. е:, ну от у мене є, наприклад- наприклад, три подруги, і дві з них з (заклад неформальної освіти), і там я з ними познайомилася, але з однією .. я розмовляю російською, повністю, а: з іншою я: українською розмовляю. Е: і: третя подруга, вона, взагалі типу: аж з гімназії, і з нею розмовляю російською виключно. Так що всі=

I: =Зрозуміло, та:. (кашель) Тепер спробуємо змоделювати кілька ситуацій, в яких Вам треба буде обрати українську чи російську мову і пояснити свій вибір. ((**P:** Угу.)) Е: отже:, в- в першій ситуації .. е- на вулиці до Вас підходить людина .. і запитує, як пройти:, наприклад, до центру міста, звертається до Вас російською. Якою мовою Ви відповісте?

P: Українською, завжди.

I: Угу=

P: =А: пояснювати чому?

I: Та, якщо можете.

P: Е: .. тому що: .. навіть якщо я спілкуюся російською з близькими, в суспільстві .. як на мене, важливо мати: .. позицію. **I:** гм .. моя позиція така, що українську треба

популяризувати, розвивати, і: вести власним прикладом, е: себто розмовляти українською. Е: показувати, що це: ну типу, не тільки вот вчителі української мо:ви це ро:блять, або якісь бабусі-дідуся: .. е: там: .. ну, типу: лі- літератори, або: .. гуцули, і: люди з Закарпатської у: ну, України. О:т, що це: класно, шо: можна бути молодіжним при цьому, і: гм .. ну, мені здається, прост повинна бути більше концентрації людей в суспільстві е: українському, е: де люди е: .. розмовляють українською. Ну, бо це Украї:на. І я все-таки вважаю, що треба розмовляти українською в Україні. І: ті, хто навіть сюди приїжджають, або ті, хто живуть, .. е: більше .. вживали українську мову. Вот. Тому вести власним прикладом .. і: мати сильну позицію .. громадянську .. е:, для мене важливо. І: важливо показувати: е- ну, це: от .. ну, в житті і іншим людям.

І: Угу. Е- та, Ваша позиція досить зрозуміла, але все одно спробуємо: пройтися ще по кілька- по кількох ситуаціях. ((**Р:** Угу)) Та. Шоб я не робила .. власних припущень. Е: ((**Р:** Угу)) Наступна ситуація — у магазині продавець-консультант пропонує Вам допомогу .. і звертається до Вас при цьому російською. Якою мовою Ви .. будете відповідати?

Р: Українською. В суспільстві е: неважливо, де я, і: х- ну, хто до мене як звертається, якщо тільки не: англійською, не знаю (легкий сміх), не завжди вони розуміють українську, е: то я відповідаю українською. ((**І:** Угу.)) Знову ж таки, так само.

І: Наступна ситуація трошки схожа на ту:, яку Ви вже згадували. Е-Ви приходите на співбесіду як кандидатка на якусь посаду, і до Вас звертаються російською. То: як Ви тут будете реагувати?

Р: Е: вот в робочому плані: мені здається, тут треба: .. гм: трішки: бути: .. ну, це справа кожного. ((**І:** Угу)) І: я: в більшості випадків все одно: .. розмовляю українською, і потім, можливо, якось десь можу перейти, .. але: .. в робочому плані мені здається: .. е: комфортніше було б розмовляти: .. ну, і вести співбесіду .. тією мовою:, якою до тебе звертаються. Вот, і потім- ну, потім все одно типу, або ви

переходите на українську, або на англійську, або там на яку мову .. е: гм: вони там беруть на посаду і тому подібне. Вот. Ну як на мене ... це навпаки класно, коли: отак переплітаються мо:ви, і тим паче коли це в робочому процесі ((І: Угу)), вот, тому ось така моя відповідь.

І: До:бре. І врешті, з вами знайомиться особа на: зустрічі якоїсь спільноти чи неформальної організації .. і звертається до Вас російською. Якою мовою Ви відповісте?

Р: Українською, завжди.

І: Угу. Е- до:бре. Тепер всі ті самі ситуації, але цього разу вже Ви .. проявляєте в них ініціативу й починаєте розмову. Якщо Ви опиняєтеся .. в місті і запитуете когось, як пройти кудись, там .. до центру, до вокзалу .. то якою мовою Ви це робите?

Р: Українською.

І: А: якщо б Ви працювали у сфері послуг .. і пропонували б допомогу своїм клієнтам, то: якою мовою робили б це?

Р: Е: українською, н:а:віть до того, як прийняли закон про мову. А зараз тим паче, це є обов'язково, це є по закону, і: е- як на мене, ті заклади, які не переходять, е- це: .. ну, вони мають: певну репутацію серед тих людей, хто поважає закони і хто поважає українську мову, і: (легкий сміх) зокрема закон про мову. О:т.

І: Е:, добре. І: якщо б Ви проводили співбесіду з кандидатом на посаду у Вашій компанії, то якою мовою робили б це?

Р: А: .. на поса- на: гм ... Ну, е: .. у нас це російською, наскільки я чую. Я не ейчар .. е: але: маю знайомих ейчар, і: зокрема: в нашій компанії чую, що: проводять російською .. або англійською. Е: бо: це є: .. ну там на жаль, на щастя, неважливо, але по факту вони є .. найбільш е: гм: вживаними мовами. Одними з найбільш- ну,

англійська так точно, російська — одна з найбільш вживаних мов у світі, тому: е: це й- є найбільш комфортно для всіх .. о:т, сторін.

I: Це було би .. в межах правил вашої компанії. ((**P:** Так, так=)) =**I:** врешті, якщо Ви знайомитеся з кимось на неформальній зустрічі .. і звертаєтесь до нової людини, то якою мовою це робите?

P: Українською.

I: Е- добре. Чи бували у Вас випадки .. е- коли Вас прямо просили перейти на одну мову з іншої, там з української на російську чи навпаки? Чи можете щось таке згадати?

P: Е:м: .. Ніколи не просили .. е: перейти з: .. е: зараз скажу .. гм, з російської на українську .. типу чого ти так розмовляєш, ану перейди на українську. Бо: знову ж таки, я: переважно: е- спілкуюся українською, ну і більшість там друзів розуміють мою позицію, мають е: .. схожу. От. Я просто ма- ну, у нас була дівчинка в (заклад неформальної освіти), з якої ми жартували, ну це все такий, по: дружньому .. м- мабуть, розумієте. Е: вона просто (легкий сміх) переважно розмовляла російською, навіть в (назва закладу), навіть під час лекцій, ем: .. навіть під час просто навчання, коли це: .. ну тіпа не ок. Гм: не- не те щоб ми там тіпа цькуємо або б'ємо когось, не, такого немає, ну правда, просто якби, ну:, якимось так незвично, не ок і неприємно. Вот, і всі над неї: .. жартували, типу: .. ем, (прізвище/прізвисько), вчи украї:нську, або: е: шо ти москальською мо:вою говориш, або ше шось, ну тіпа це отак е: .. в жартівливій формі, але та, пам'ятаю, шо її постійно просили там на українську перейти, будь ласка, українською, будь ласка, українською .. вона постійно російською або ше там якимись суржиками і тому подібне. Хоча могла розмовляти українською, вона вміє, вона може, і .. ((**I:** Угу)) от. Просто во така- вот така вона: .. а: *личность*. А та:к .. можливо, мене вот, я ж кажу:, в родині .. просили перейти на російську .. бо: не розуміли типу: .. е: українську .. і не хотіли її якимось чути. Вот, і: .. так то: ... гм: так то, мабуть- а:, ну, хіба тільки якщо е- я такий десь .. іноді розмовляю з .. гм, іно- іноземцями, і: я намагаюся розмовляти українською, ду- ну,

коли це я: .. це буває, коли я не зовсім ну- подумала. Бо я, ну, там забула, шо: .. вот вони можуть не розуміти українську, е: хоча: є багато іноземців, які приїжджають і розуміють, що це Україна, отже, треба .. українську трошки, ну, вивчити, щоб якісь гм: .. ну, базові речі говорити. Вот, і я чомусь думаю, що: так воно буде у більшості: (легкий сміх), кого я зустріну, не знаю, чому. Вот, і тому я забуваю, і мене там інколи просять .. ой, типу, я н- не розумію, *я не понимаю.*, *пожалуйста там на русском.* І тоді вже .. а- ой, вибачте, *да, типа, извините .. е: [все] хорошо.* Вот, а так, та:. Виходить, шо: (сміх) найбільш токсична в мене родина. О:т, середовище. Але т-так все окей.

І: Угу. А чи бували такі випадки, коли Ви самі просили когось перейти з одної мови на іншу? З української на російську чи навпаки?

Р: Е: .. Та:к:, проси:ла перейти: з е: російської на українську. Можливо, це було раз або два, якщо я згадаю, е: .. Можливо, десь: .. під час .. ем, штук, які: стосуються а:ктивістського життя. Ну тобто якщо я- це якась була: .. е:- Ну просто колись, наприклад, на якомусь там мітингу або ще, ну:, от в якійсь такій е: двіжусі або атмосфері, е- то: мене дратує- ну, я тоді в роздратованому трошки стра- стані, і під час цього е: в мені проявляється якась така: .. гм, ну, трішки агресія, є таке. Ну, це мої особистісні якісь .. риси. Е: і тому: я тоді при- ну, принципо:во прошу таку: а: будь ласка:, українською. Ми в Україні живемо. Е: .. ну та, бо- бувало таке. І я аргументувала це тим, що ми живем в Україні, в Україні е: мають спілкуватися українською, бо це є державна мова. Вот, е: інколи: в мене є така: жр- жорстка пози:ція. Але це було пару разів.

І: Угу. І як люди на це реагують?

Р: Е:м: ... ну: .. ніколи не було: .. ну типу, ніколи не було якогось конфлікту. Якщо можна так сказати. Ну типу, я вже там не дуже пам'ятаю, але я точно пам'ятаю, що ніякого конфлікту ніколи не було: .. і: і в- спеціально я його там не заводила, це не було .. знову ж таки, якщо всередині мене була агресія, це не означає, що я проявляла якусь це з агресією. Тобто я могла, ну, ввічливо попросити .. е: і: .. ну

вони переходили. І я тоді собі розуміла: ага, значить, можуть .. (легкий сміх) можуть розмовляти українською, просто: .. е: .. просто типу не завжди вони: .. е: є якийсь стимул, вот. І мені коли я просила, переходили і окей.

І: Е- добре. Тепер поговоримо про випадки неперехідної двомовності, коли в межах тої самої розмови одна людина говорить українською, інша російською, і вони: .. прекрасно одне одного розуміють і так собі можуть спілкуватися. Чи бували у Вас досвіди такого спілкування?

Р: Так, дуже часто. Дуже часто:, е: це може бути десь в суспільстві, коли людина, ну, розмовляє: вот, ну, в Україні є люди, які там зрозуміло розмовляють е: чисто російською .. і розуміють українську при цьому, я думаю, що майже: .. ну там, більшість населення України таке:, е- вони розуміють ту українську, просто, ну, або важко, або якось так не склалося, і вони не перейшли на неї, [нерозбірливо] не розмовляють нею. .. Це: може бути де:сь е: .. в м- ну, в кафе:, коли не було: вот, коли не був закон .. ще не прийняли закон .. про мову, не те щоб не прийняли, його прийняли ще давно:, у дев'ятнадцятому році, але: він вступив в силу вот тільки: .. в- па- декілька місяців тому. І: вот коли він ввійшов в силу, то: зрозуміло, що то вже: гм: менше, м- менше випадків такого. Але до цього було в кафе ще, наприклад, там бари:ста або ще хтось, вони розмовляють виключно російською, а я, ну, спілкуюся як клієнт українською. Ми: прекрасно одне одного розуміли, е: так само де:сь там, не знаю, в тра:нспорті:, в: .. там на якомусь за:ході, е: просто: з: друзями, гм .. також зі знайомими, е- там я, наприклад там, змінила якісь там свою позицію, а вот- ну, а в них така там і залишилася, і ми: е: і так нор- нормально розуміємо і дружимо, і таке інше.

І: Угу. Як- .. тобто Вам така модель спілкування загалом комфортна?

Р: .. Та, комфортна. Хоча комфортніше:, звичайно, коли: е: .. гм, обидва співрозмовника е: ... ну .. коли це я, е- зокрема: гм- ну, якщо мій співрозмовник розмовляв українською зі мною, так набагато комфортніше. Коли .. типу .. одна мова якась.

I: Чи бували у Вас, або, можливо, у Ваших близьких, рідних, друзів .. є: випадки якихось конфліктів чи непорозумінь через вибір тої чи іншої мови? Ну, крім випадків, які Ви вже згадували.

P: .. Гм .. Мабуть, ні.

I: Ну тоді добре .. що: без мовних воєн обходиться.

(надалі респондентка розповідає не пов'язану з питаннями інтерв'ю історію про те, як вона заохочує молодшу сестру вивчати й цінувати українську мову)

Інтерв'ю 10

27.02.2021, тривалість — 18:47 хв, інтерв'юєрка — Х. К.

Інтерв'юєрка: Вітаю! Ви берете участь в інтерв'ю, яке є частиною мовознавчого дослідження про використання української та російської мов серед молоді. Інтерв'ю буде записане та використане в рамках дослідження. При цьому вся зібрана інформація буде надійно збережена відповідно до Закону України про захист персональних даних. Отож для початку — кілька загальних речей про Вас. Скільки Вам років?

Респондентка: Дев'ятнадцять.

I: А: розкажіть, будь ласка, коротко про свою освіту і роботу.

P: Е: освіта: е: .. (назва університету), навчаюся на третьому курсі, на спеціальності соціальна педагогіка, і паралельно в (назва академії неформальної освіти) .. е: вот.

I: в (назва закордонного навчального закладу) на курсі ейчар-менеджменту.

I: Е- чи працюєте Ви, чи мали досвід роботи?

P: Мала досвід роботи в: громадській організації (назва організації) ейчар-менеджеркою, і: якісь .. е- пробні підробі:тки для: .. типу, учнів, студентів, таке шось.

I: Угу, зрозуміло. Звідки Ви?

P: З Києва.

I: Е- .. чи жили десь поза Києвом, можливо, переїжджали?

P: Ні:, лише .. зараз в: (заклад неформальної освіти) .. е- в харківському осередку: .. жила пів року .. [то-] чотири місяці.

I: Е: .. яке Ваше етнічне походження?

P: Е: я: по мамі українка, а по татові: грузино-чечено-вірменка .. і єврейка.

I: Якими мовами Ви володієте?

P: Е: .. російською, українською, трошки грузинською, е:м: .. англійською, німецькою, польською.

I: Непоганий такий набір. А якими з цим- з цих мов користуєтеся в повсякденному житті?

P: Гм: .. здебільшого російською: .. у- українською, е:м .. англійською ... н- грузинською також, якщо з родичами.

I: Угу. Е: надалі: .. в інтерв'ю нас буде більше цікавити українська і російська. Якщо говорити про ці дві мови, то які у Вас е: почуття й асоціації пов'язані з кожною з них? Як Ви відчуваєте, коли ними розмовляєте?

P: Е: російською: коли розмовляю, відчуваюсь досить вільно, з якимись е: .. словесними зворотами, е- які .. е: збагачують мову і: дають мені можливість е: максимально чітко виражати мої якісь .. думки:, е: емоції. Е- коли спілкуюсь українською, в принципі .. е:, також вільно, але: нем- гм, можу сказати, що поки не маю свого власного стилю .. е- мовлення.

I: Угу. Е- яку мову або мови Ви вважаєте для себе рідними?

P: Думаю, що російську: е:- тому що нею я .. говорю з народження, (вдих), і українську: .. також, але нею не говорю з- .. народження.

I: А як Ви взагалі розумієте або пояснюєте для себе поняття рідна мова? Що робить мову рідною для когось?

P: Е: ну- .. я: насправді .. е: не можу е: *определиться* між двома підходами. Перший — це той е:, який с:відчить, що рідна мова — це .. та, якою людина розмовляє з

народження, і другий — це той, .. е- яку: .. мову людина обирає вже в свідомому віці .. е: тому що: .. е- зараз я: .. саме в роздумах .. якою мовою мені .. розмовляти зручніше, е: з: .. оглядаючись на мої якісь е: гм ... національну ідентичність, на мої: .. політичні переконання і: все інше.

I: Якою мовою переважно спілкуються у Вашій сім'ї?

P: Е- російською.

I: Яку мову Ви першою пам'ятаєте з дитинства?

P: Російську.

I: Е: добре. Якою мовою Ви навчалися в школі?

P: Е: українською.

I: Угу. А поза уроками: розмовляли зі своїми однокла[сниками?-

P: [Російською.

I: Зараз Ви здобуваєте вищу освіту, і якою мовою це відбувається?

P: Українською

I: Угу. А якою мовою спілкуєтесь поза заняттями зі своїми однокурсниками, наприклад?

P: Е- російською.

I: Угу. Е: Ви згадували про свою робо:ту, яка Ваша основна робо:ча мова? .. З клієнтами, можливо, співробітника[ми-

P: [Українська.

I: Угу. .. До:бре. Гм- в неформальних .. ситуаціях зі своїми дру:зями, іншими близькими людьми як переважно спілкуєтесь?

Р: Російською.

І: Якщо Ви берете участь в якихось неформальних групах, е: спільнотах за інтересами, то яка мова переважно панує там?

Р: .. Російська.

І: Е- добре. Зараз спробуємо змоделювати кілька ситуацій, і Вам потрібно буде обрати: е- українську або російську мову і: пояснити свій вибір. Е: отже, перша- в першому наборі ситуацій е- інша людина: має ініціативу й починає розмову з Вами. Отже, перша ситуація, е: на вулиці до Вас підходить люди:на і запитує, як пройти кудись, наприклад, до центру міста чи до вокзалу, і звертається до Вас українською. Якою Ви відповісте?

Р: Гм: .. Якщо я буду дуже глибоко в своїх думках і це буде для мене несподіванкою, то скоріше російською. Якщо я встигну подумати хвилику, то українською.

І: Угу. Якщо звернуться російською?

Р: Е- в:- російською відповім.

І: Угу. Е: Ви приходите в магазин, і продавець-консультант пропонує Вам допомогу з вибором .. і звертається до Вас російською. Якою мовою Ви відповісте?

Р: Українською.

І: Угу. А якщо до Вас .. будуть звертатись українською відразу, то?

Р: Українською. ((І: А:=)) =Але: якщо: дуже раптово, то: також, скоріш за все, російська вплив- вистрибне.

І: Угу. А якщо Ви проходите співбесіду як кандидатка на якусь поса:ду .. і Ваш інтерв'юер говорить росі:йською, то якою будете відповідати?

Р: Російською.

I: А відповідно якщо українською?

P: Українською.

I: І врешті:, з Вами знайомиться особа на якійсь неформальній зустрічі чи на вечірці і: звертається до Вас російською. Якою будете відповідати?

P: Російською.

I: А якщо українською?

P: Українською.

I: До:бре, тепер всі ті самі ситуації, але цього разу вже Ви в них починаєте розмову.

E: отже, якщо Ви опиняєтеся .. в новому для себе місті і: на вулиці запитуете перехожих, як пройти кудись, до центру міста чи що .. то якою мовою Ви це зробите? .. Ну- якщо це в Україні.

P: **E:** скоріш за все, російською, але якщо: .. е- в цей момент .. м:- мені буде .. е- часу думати про якісь ідеологічні речі (легкий сміх), то скоріш за все, українську можу також використати. Але скоріш за все російську.

I: Це буде залежати від частини України, в якій Ви знаходитесь?

P: .. Ну, я думаю:, що: буде, але: .. так як .. ф- останнім часом .. е- там є: .. інтенції: е: .. до т- до розповсюдження української мови в Україні- ну:, ф: плані: .. в побуті використання, ще шось, мені хочеться також до того докласти руку, і: ем: .. показати попит на українську, і можливо .. е: тому я би використала .. українську. **E-** навіть будучи в: східній частині Украї:ни, для того, щоб .. е: .. типу призвичаїти **гм:** .. о- одну пересічну людину до: того .. Якось так.

I: Угу. **A:** якби ви працювали у сфері послуг і, скажімо, пропонували клієнтам допомогу з вибором, то якою мовою Ви це робили б?

P: Гм- українською.

I: Угу. Якби Ви проводили співбесіду .. з кандидатом на посаду у Вашій компанії, то якою мовою робили б це?

P: Українською.

I: І врешті: .. якщо б Ви: знайомилися з кимось на неформальній зустрічі, ініціювали якесь знайомство, то якою мовою робили б це?

P: Е- російською.

I: Угу. Добре. Чи бували у Вас випадки, коли Вас прямо просили перейти на іншу мову, з української на російську чи навпаки?

P: Е: бул:о: .. з російської на українську.

I: Угу. Можете розказати про .. цей досвід?

P: Е:м: .. т:а:к, в принципі, вот в академії: е: гм: .. в- ми набираємось, і там .. серед студентів є дуже різні .. е- люди з різних частин України, багато з них вважають .. себе і, можливо, є патріотами і інше, і от з самого початку: і в принципі досі в мене .. е: в: .. неформальних розмовах е: .. першою реакційною мовою є російська, і: коли: я: .. відповідаю російською або говорю щось російською .. або переходжу .. несвідомо на російську, не помічаючи цього .. в розмові, то: .. бувало таке, що: мене там просили, типу: .. е- держа:вною, будь ла:ска. Трохи так з жартом, але: .. гм- все одно. Е: ось. Ну і в принципі .. е: .. бували ще якісь побутові: випадки, коли: ем: ... чисто там, можливо, десь в коментарях до посту запитували, чому росі:йською, або щось таке.

I: Як Ви взагалі почуваетесь, коли Вам щось таке кажуть? Як Ви на це реагуєте?

P: Я відчуваюся так, ніби: людина порушує е: .. якісь: звичайні .. правила етикету, тому що .. можна одне [й] те саме .. гм, побажання висловити різними: .. ем- формами, і коли: .. гм: .. від мене ніби вимага:ють говорити .. якоюсь певною мовою, іншою від: .. тієї, якою я говорю .. в даний момент, то: .. гм .. це не бу- ніби

порушення кордонів .. м:оїх власних, е: тому що: ... ну, по суті, я н- нічого не зобов'язана н:ікому особисто.

I: Зрозуміло. А чи бували такі випадки, коли Ви самі просили когось перейти з одної мови на іншу, з російської на українську чи навпаки?

P: (вдих) Ні, ніколи не просила, але іноді, наприклад, якщо .. там е- ф- .. так само .. серед спільноти: студентів (назва закладу неформальної освіти) ми там з: нашими друзями .. в: .. поточній мові е- р- говоримо, і: .. е: якимось так випадково, несвідомо переходимо на російську, е- я: можу: .. так само, як і мої друзі: і- е: я можу сказати щось типу: о:й, слухай, ми знову перейшли на російську? І знаючи, що .. ця людина також має намір практикувати українську, можу типу .. е: .. запропонувати так, давай, може, знову українською? І: це: .. ф- радше пропозиція, ніж прохання ((**I:** Угу)), о:сь. А якщо це: сфера послуг чи ще щось, то е- якщо до мене звертаються російською, а я б хотіла .. е: (легкий сміх) виховувати: навичку: звертатися українською, то я просто відповім .. українською, чисто як с: супротиву. Хоча: мені рідніша .. в побуті російська.

I: Угу. Та:, як, на Вашу думку, чи є ще: якісь ситуації, от крім сфери послуг, в яких було б доречно просити людину перейти на іншу мову, ну або давати зрозуміти .. якимось, що ця людина .. краще би перейшла?

P: Е- я думаю, що це: .. залежить від е: .. необхідності, наприклад, якщо взагалі: н- там е- немає можливості е: .. конкретній людині розуміти .. наприклад, якщо вона україномовна, російську, е- д- можна попросити, але: гм, я думаю, що: ключове знач- ключову роль грає те, як просити, а не про що. І: .. я думаю, що можна в будь-якому випадку .. попросити, але ввічливо і так, щоб гм: .. це була (легкий сміх) лагідна українізація, наприклад, або навпаки, тобто: щоб .. це не: .. відштовхувало .. адресата.

I: Добре. Тепер ще поговоримо про неперехідну двомовність .. коли під час тої самої розмови одна людина говорить українською, інша російською .. кожен тримається своєї мови і розуміє іншого. Чи були у Вас випадки такого спілкування?

P: Дуже часто. ((**I:** Угу.)) Дуже часто, це гм- наприклад .. е- якщо це: особиста: розмова там з: .. колегою:, з другом, .. гм: .. щось таке, якщо людина .. типу: .. нейтів україномовна, е: і їй так зручніше, а мені зручніше відповідати .. російською, е: тому що я так краще формулюю і швидше думки, то ми можемо так спілкуватися, в принципі, це буває доволі часто, але знову ж таки, якщо це: .. е: плюс-мінус: плюз-близька людина і неформальне спілкування. ((**I:** Угу.)) Але: в принципі, е- н: .. також буває там ф: сфері послуг, десь в магазині чи ще щось, якщо е- до мене звертаються російською, а я українською, до мене знову російською, я .. д-думаю, що це також така ситуація може бути.

I: Угу. Е- наскільки комфортне Вам таке спілкування?

P: В принципі, комфортне, але: .. якщо це сфера послуг, то знову ж таки, в мене: .. якийсь внутрішній протест е: виростає, типу чому: хтось не підпорядковується: .. там .. наприклад, законодавству чи ще щось, але: .. я намагаюся цього протесту не показувати .. у вигляді претензії, а: показувати у вигляді попиту на мову.

I: Угу. Е- добре. Чи бували у Вас, або, можливо, у Ваших друзів, рідних, е- випадки непорозумінь або конфліктів, пов'язаних .. е- з вибором тої чи іншої мо:ви?

P: ... Гм .. Особисто в мене точно не було:, в моїх друзів теж не пригадаю, але: якщо там брати інформаційний простір, то: нас- гм, часто (вдих) оточують в змі якісь історії, коли там: хтось до когось .. е: .. п- там якісь .. е- людина з націоналістичними поглядами можуть гм- докопатися, що називається, до людини, яка- іншої людини, яка говорить .. російською, таке, в принципі .. чутно в інформаційному полі, але: особисто: я такого не переживала.

I: Добре. Чи є ще щось, пов'язане з Вашими мовними досвідами, чого не було в цих питаннях, але чим ви хотіли би .. поділитися?

Р: Е: да:, я думаю, що: е: .. це скоріше про .. саме вибір .. тому що от зараз .. ем: .. я часто про це думаю: .. От е: .. було дуже: .. влучне питання про: .. те, що ж таке .. рідна мова, і: гм, взагалі що таке: .. мовна ідентичність і: чи- наскільки вона пов'язана з національною ідентичністю, і як- наприклад, для мене, як для по- .. багатонаціональної людини: обрати рідну мову, е- якою мені все ж таки спілкуватись, якщо це навіть не дві е: .. національності в мені поєднуються. І це досить складне для мене питання, я шукаю: відповідь на нього .. там останнім часом, і: н: ... Якщо просто з останніх е- якихось висновків, то: гм, я: .. починаю думати в тому напрямку, що .. національна ідентичність, від якої, на мою думку, залежить мовна ідентичність, .. е: .. тобто нація, .. це: може бути ф: сучасному світі поняття політичне .. тобто: е: ти н- н:ація за місцем .. е: скажемо так (легкий сміх), гм- проживання .. і політичної .. політичного існування людини .. як громадянина, тобто: де я живу, де я голосую, де я плачу податки, е: .. гм, там і: є моя національна .. приналежність. Е: ... Вот. І: можливо, це як [привід] [най]частіше- .. або більш свідомо підпорядковуватися тому самому е- закону: ... про: українську мову .. в: сфері послуг [нерозбірливо], а все решта (перебій у зв'язку) зручність комунікації (перебій у зв'язку). А якщо з .. моїми рідними, друзями — наразі не знаходжу відточніше відповіді, а: не знаходжу для себе .. [чо]му я маю переходити на українську, якщо: .. наприклад, більшість моїх родичів .. не розуміють української, ну:, це взагалі н- гм: .. ніяк не пов'язана з ними мова, і: .. навіть з тими, що розумію, якщо я .. звикла говорити російською, то чому маю переходити на українську .. ні з того ні з сього, тобто це д- досить комплексне питання. Е: .. Ну і, в принципі, останнім часом на нього шукаю відповідь, тому, власне, мене зацікавило це дослідження: .. просто взяти участь, е- подивитися, як це .. гм: відбувається в: ролі: .. е: (сміх) піддослідного .. Ось, і: .. також трошки: для себе про- прорефлексувати це питання.

І: Дякую Вам. І ще: .. останнє, мабуть, питання, чи комфортно Вам було проходити це інтерв'ю українською?

Р: Е: .. ну- комфортно, але, звичайно, російською: я б почувала себе більш вільно і більш швидко, влучно формулювала б свою думку, але .. х, *I'm doing my best in:* .. ф: українській, тому (легкий сміх) .. я рада попрактикуватися.

І: Ну, тоді дякую Ва:м .. ну:, та, на жаль, я не володію російською настї:льки добре, щоб .. в-вільно підтримувати розмову, .. хоча: я би все: зрозуміла, якби Ви навіть хотіли: відповідати російською .. (кашель) Але: все одно дякую Ва:м .. за участь в дослідженні і за Ваші історії .. Е: якщо більше: не хочете нічого дода:ти, то: .. можемо завершувати.